

MSVK v Ostravě

2640087132

2640087132

C 274.654

michel Foucault

ARCHEOLOGIE VĚDĚNÍ

HERRMANN & SYNOVÉ, 2002

Z francouzského originálu
L'archéologie du savoir
přeložil Čestmír Pelikán.

© Editions Gallimard, 1969
Translation © Čestmír Pelikán, 2002

I.

V posledních desetiletích je pozornost historiků přitahována především dlouhými časovými úseky, jako by se pod politickými zvraty a jejich epizodami snažili odhalit stabilní a obtížně narušitelnou rovnováhu, nevratné procesy, trvalé regulace, trendy, které po staletích kontinuity vrcholí a převracejí se, pomalé posuny akumulace a nasycení, rozsáhlá nehybná a němá podloží, která spleť tradičních vyprávění zcela překryla hustou vrstvou událostí. Nástroje, jež mají historikové při takové analýze k dispozici, jsou jednak nově vytvořené a jednak převzaté: modely ekonomického růstu, kvantitativní analýza proměn trhu, profily demografického rozvoje a regrese, studium klimatu a jeho oscilací, určování sociologických konstant, popis technologických změn, jejich šíření a jejich přetrvávání. Tyto nástroje jim umožnily rozlišit v poli historie řůzné vrstvy sedimentů; lineární posloupnosti, které byly až dosud předmětem zkoumání, byly nahrazeny hrou přerušení, k nimž dochází hluboko pod povrchem. Mezi proměnlivostí politiky a trvanlivostí „materiální civilizace“ se množí roviny analýzy: každá má své specifické zlomy, každá s sebou nese členění, která náleží pouze jí; a jak sestupujeme

mezi stále hlubší podloží, jsou čím dál tím rozsáhlejší i jejich rytmy. Pod hektickými dějinami vlád, válek a hladomorů se rýsují dějiny na první pohled téměř nehybné — dějiny s nepatrným gradientem —, dějiny námořních cest, dějiny pšenice či dolování zlata, dějiny sucha a zavlažování, dějiny střídavého polního hospodářství, dějiny usilování lidského rodu o dosažení rovnováhy mezi hladem a hojností. Staré otázky tradiční analýzy (Jaké stanovit spojení mezi oddělenými událostmi? Jaká je jejich nutná posloupnost? Jaká kontinuita jimi prochází, v jaký celkový význam nakonec vyústí? Je možné definovat totalitu, anebo se musíme spokojit s rekonstrukcí souvislostí?) budou napříště vystřídány zkoumáním jiného typu: Jaké vrstvy musíme izolovat? Jaké typy řad zavést? Jaká kritéria periodizace přijmout pro každou z nich? Jaký systém vztahů (hierarchie, dominance, odstupňování, jednoznačná determinace, kruhová kauzalita) lze mezi nimi popsat? Jaké řady řad můžeme stanovit? A pomocí jaké tabulky je možné, v rámci rozsáhlejší chronologie, určovat rozdílné sledy událostí?

Přibližně ve stejné době se však v disciplínách nazývaných dějiny idejí, vědy, filosofie, dějiny myšlení a také dějiny literatury (jejich specifčnost můžeme zatím zanedbat), v disciplínách, které přes svůj název z velké části unikají zájmu historika a jeho metodám, obrací pozornost naopak od velkých jednotek, popisovaných jako „epochy“ nebo „věky“, k fenoménům zlomu. Objevuje se snaha pod velkými kontinuitami myšlení, pod masivními a homogen-

ními manifestacemi ducha či kolektivní mentality, pod urputným vývojem vědy, která od svého založení lpí na své existenci a na svém završení, pod trvanlivostí žánru, formy, disciplíny, teoretické aktivity detekovat následky přerušení. Přerušeni, jejichž statut i povaha jsou velmi rozmanité. Jsou to *epistemologické akty a prahy*, jak je popisuje G. Bachelard, které suspendují nekonečné hromadění vědomostí, lámou jejich pomalé zrání a zasazují je do nové doby, oddělují je od jejich empirického původu a prvotních motivací, očišťují je od jejich imaginárních vazeb; historické analýze už nepředepisují zkoumání mlčenlivých počátků ani nekonečnou pouť za prvními předky, nýbrž určování nového typu racionality i jejich početných účinků. Jsou to *posuny a transformace* pojmů, pro něž mohou sloužit jako model analýzy G. Canguilhema: ukazují totiž, že dějiny pojmu nejsou vždy a zcela dějinami progresivního zjemňování, postupného růstu racionality, zvyšování abstrakce, nýbrž dějinami rozmanitých polí konstituce a platnosti, dějinami posloupností pravidel používání, dějinami množství teoretických vrstev, v nichž vypracování pojmu probíhá a završuje se. Canguilhem rovněž zavedl rozlišení mezi *mikro- a makroskopickými měřítky* historie vědy, kde jsou události a jejich důsledky rozmístěny různými způsoby: objev, vývoj metody, dílo konkrétního vědce či jeho nezdary proto nemají stejný dopad a nemohou být popisovány stejně na obou rovinách; na jedné rovině se vypráví jiná historie než na druhé. Dále jsou tu *rekurentní přerozdělování*, která odhalují mnohé minulosti, mnohé formy

spojitostí, mnohé hierarchie důležitosti, sítě determinací, teleologie v rámci jedné a téže vědy, tak jak se proměňuje její přítomnost: historické deskripce se tedy nutně řídí momentálním stavem vědění, jejich počet narůstá spolu s transformacemi, jimiž procházejí, a neustále se samy se sebou rozcházejí (teoretický výklad tohoto jevu na poli matematiky podal nedávno M. Serres). Také tu jsou *architektonické jednotky* systémů, analyzované M. Guéroutem, pro něž není relevantní popis vlivů, tradic, kulturních kontinuit, nýbrž popis vnitřních koherencí, axiomů, deduktivních řetězců, možností slučitelnosti. Konečně, nepochybně nejradikálnější segmentaci představují řezy, způsobené teoretickou transformací „zakládající vědu v odtržení od ideologie její minulosti a v odhalení této minulosti jako ideologické“.¹ K tomu je samozřejmě třeba připojit literární analýzu, která napříště nebude za jednotku považovat ducha či senzibilitu nějaké epochy, ani „skupiny“, „školy“, „generace“ nebo „hnutí“, ani sám fakt osobnosti autora ve hře proměn spojujících jeho život s jeho „tvorbou“, nýbrž strukturu určitého díla, knihy, textu.

A tak velkým problémem, kterému budou čelit — a kterému také čelí — tyto historické analýzy, není otázka, jakým způsobem mohly být tyto kontinuity utvořeny, jak se mohl jeden a tentýž vzor udržet a jak mohl pro tak velké množství rozdílných, v čase následujících duchů konstituovat jeden horizont, jaký způsob jednání a jaký podklad je implikován ve hře pře-

¹L. Althusser, *Pour Marx*, s. 168.

nosů, obnovení, zapomínání a opakování, jak může počátek šířit své panování daleko za sebe sama až k završení, které není nikdy dáno, neboť problémem již není tradice, sledování linie, nýbrž rozdělení, hranice; nejde tu již o založení, které přetrvává, nýbrž o transformace, které založení nahrazují a které představují jeho obnovování. Vidíme tedy, že se tu rozprostírá celé pole otázek, z nichž některé jsou dobře známé a s jejichž pomocí se tato nová forma historie snaží vypracovat vlastní teorii: Jak specifikovat různé pojmy, jež nám umožní myslet diskontinuitu (práh, zlom, řez, mutace, transformace)? Pomocí jakých kritérií izolovat jednotky, s nimiž se tu pracuje? Co je věda? Co je dílo? Co je teorie? Co je pojem? Co je text? Jak rozlišit roviny, na nichž se můžeme situovat a z nichž každá má své vlastní členění a formu analýzy? Jaká je legitimní rovina formalizace? Jaká je legitimní rovina interpretace? Jaká je legitimní rovina strukturální analýzy? Jaká je legitimní rovina stanovení kauzality?

Stručně řečeno, zdá se, že dějiny myšlení, poznání, filosofie, literatury rozmnožují zlomy a veškeré shluky diskontinuit, zatímco historie ve vlastním smyslu jako by naopak potlačovala vpád událostí ve prospěch zachování stabilních struktur.

•
Nesmíme se však tímto proplétáním nechat zmást. Navzdory zdání přesvědčivosti si nelze představovat, že některé historické disciplíny přešly od kontinua k diskontinuu, zatímco jiné od zamotané masy

diskontinuit k velkým, nepřerušovaným jednotkám; nelze si představovat, že jsme v analýze politiky, institucí nebo ekonomik postupně získávali stále větší cit pro globální určení, zatímco v analýzách idejí a vědění věnujeme stále více pozornosti hře diferencí; nelze se domnívat, že se tyto dvě velké formy popisu překřížily, aniž o sobě věděly.

Ve skutečnosti jde v obou případech o stejné problémy, které však na povrchu vyvolávají opačné účinky. Tyto problémy je možné shrnout jediným slovem: zproblematizování dokumentu. Je však třeba správně to pochopit: dokumenty se samozřejmě používají, zkoumají a vbuzují otázky od té doby, co existuje historie jako vědní disciplína; jsou kladeny nejen otázky, co dokumenty znamenají, ale i zda říkají pravdu a z jakého titulu lze předpokládat, zda jsou spolehlivé či lživé, zda jsou přesně informované či nevědoucí, autentické nebo manipulované. Každá z těchto otázek a všechny ty kritické výhrady však vždy směřovaly k témuž cíli: rekonstituovat na základě toho, co dokumenty říkají — a občas pouze naznačují —, minulost, z níž vyšly a jež se rozplynula daleko za nimi; dokument byl vždy považován za řeč hlasu, odsouzeného nyní k mlčení, křehkou, nicméně dešifrovatelnou stopu. Díky proměně, jež není tak docela nedávného data, třebaže ještě zdaleka není u konce, změnila historie svůj postoj k dokumentu: primárním cílem již není dokument interpretovat, určit, zda říká pravdu a jaká je jeho vlastní vyjadřovací hodnota, nýbrž pracovat na něm zevnitř a rozvíjet jej; historie dokument organizuje, rozděluje, distribuuje, uspo-

řádává, rozmisťuje jej do různých rovin, konstruuje řady, rozlišuje mezi tím, co je a co není relevantní, určuje prvky, definuje jednotky, popisuje vztahy. Dokument již tedy pro historii není netečným materiálem, na jehož základě se pokouší rekonstruovat, co člověk vykonal či řekl, co minulo a po čem zůstala jen stopa; snaží se definovat jednotky, totality, řady, vztahy v tkanivu samotného dokumentárního materiálu. Je třeba oddělit historii od obrazu, který ji tak dlouhou dobu uspokojoval a v němž nacházela své antropologické ospravedlnění: od obrazu tisícileté kolektivní paměti, jež užívala materiální dokumenty k tomu, aby znovu nacházela svěžest vzpomínek; historie pracuje s dokumentární materialitou (knihy, texty, účty, registry, jednání, budovy, instituce, zákony, techniky, předměty, zvyky apod.), která představuje vždy a všude, v každé společnosti, spontánní či organizované formy trvanlivosti. Dokument není příhodný nástroj historie, jež by tak byla především a zásadně pamětí; historie je určitý způsob, jakým společnost poskytuje statut mase dokumentů a jakým ji zpracovává, aniž by se od ní separovala.

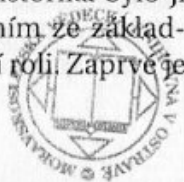
Lze tedy říci, že historie ve své tradiční formě „memorovala“ monumenty minulosti, transformovala je v dokumenty a nechávala promluvit stopy, které samy o sobě jsou často neverbální či říkají mlčky něco jiného, než o čem mluví; avšak dnes historie transformuje dokumenty v monumenty; tam, kde se dříve dešifrovaly stopy zanechané člověkem, kde šlo o proniknutí k tomu, čím kdysi byly, tam dnes historie pracuje s masou prvků, které mají být izolovány, sesku-

peny, vybrány z nich ty podstatné, uvedeny do vzájemných vztahů a uspořádány do souborů. Byly doby, kdy archeologie jako obor zasvěcený mlčenlivým monumentům, netečným stopám, předmětům bez kontextu a věcem minulostí opuštěným tíhla k historii a získávala smysl pouze restitucí historického diskursu; s mírnou nadsázkou lze říci, že dnes směřuje historie k archeologii — k vlastnímu popisu monumentu.

Plyne z toho několik důsledků. Především je tu již zmiňovaný povrchový účinek: multiplikace zlomů v dějinách idejí; fakt, že se v historii ve vlastním slova smyslu objevily dlouhé periody. Tato historie měla ve své tradiční formě definovat vztahy (jednoduchá kauzalita, určení kruhem, antagonismus, výraz) mezi fakty či datovanými událostmi: řada byla dána a bylo pouze třeba upřesnit sousedství jednotlivých prvků. Nyní je problémem samo ustavování řad: je třeba definovat prvky každé z nich, určit hranice, odhalit typ vztahů, které jsou pro ni specifické, formulovat její zákonitosti; mimo to je třeba také popsat vztahy mezi různými řadami, aby bylo možné tvořit také řady řad, čili „tabulky“: odtud multiplikace vrstev, jejich uvolňování, specifičnost jejich času a jejich chronologií; odtud nutnost odlišit nejen důležité události (s dlouhým řetězcem následků) od podružných, ale také typy událostí na zcela jiné rovině (některé krátké, jiné středně dlouhé, jako rozšíření určité technologie nebo ubývání oběživa, a konečně ostatní, dlouhodobé, jako demografická rovnováha nebo vzrůstající přízpůsobování ekonomiky změně podnebí); odtud možnost odhalovat řady s dlouhými intervaly, tvo-

řené vzácnými či opakujícími se událostmi. To, že se v dnešní historii objevují dlouhé periody, neznamená návrat k filosofii dějin, k velkým světovým epochám či obdobím, jež předepisuje osud civilizací; jde o důsledek metodologicky sladěného konstruování řad. Neboť v dějinách idejí, myšlení a vědy způsobila tatáž změna opačný účinek: rozptýlila dlouhou řadu, vytvořenou pokrokem poznání, teleologií rozumu nebo evolucí lidského myšlení; znovu zproblematizovala témata konvergence a dovršení; zpochybnila možnosti totalizace. Vedla k individualizaci rozdílných řad juxtaponovaných, po sobě následujících, překrývajících se, křížících se, aniž by je bylo možné redukovat na lineární schéma. Namísto této chronologie rozumu, vracejícího se neustále k nedosažitelnému počátku, k zakládajícímu otevření, se objevují stupnice, často velmi krátké, vzájemně rozlišené, které se vzpírají jedinému zákonu, které s sebou nesou vlastní typ historie a nelze je redukovat na obecný model osvojovaného, rozvíjejícího se a vzpomínajícího vědomí.

Druhým důsledkem je, že klíčovou pozici v historických disciplínách zaujímá pojem diskontinuity. Pro klasickou podobu historie bylo diskontinuum zároveň dané i nemyslitelné: bylo tím, co se nabízí ve formě rozličných událostí — rozhodnutí, náhod, iniciativ, odhalení; tím, co je třeba pomocí analýzy nějak obejít, co musí být redukováno, vymazáno ve prospěch kontinuity událostí. Diskontinuita byla stigmatem časové roztříštěnosti a úkolem historika bylo ji z historie vypudit. Dnes se stala jedním ze základních prvků historické analýzy. Má trojí roli: Zaprvé je

záměrným výkonem historika (a nikoliv tím, co mu vnucuje materiál, se kterým pracuje): historik totiž musí, přinejmenším na základě hypotézy systému, odlišit možné roviny analýzy, metody vlastní jednotlivým případům a periodizace, které jim přísluší. Z druhé je výsledkem jeho popisu (a nikoliv tím, co je třeba z analýzy eliminovat): musí objevovat meze procesu, bod, v němž se křivka ohýbá, inverzi regulativního pohybu, hranice oscilace, práh funkčnosti, okamžik porušení kruhové kauzality. A konečně je to pojem, který je touto prací neustále specifikován (a není tedy přehlížen jako jednotvárné a nerozlišené bílé místo mezi dvěma pozitivními figurami); získává specifickou formu a funkci podle oblasti a vrstvy, v níž je určen: nemluvíme o stejné diskontinuitě, jestliže popisujeme epistemologický práh, místo, v němž se mění průběh populační křivky, či nahrazení jedné technologie druhou. Pojem diskontinuity je paradoxní: je zároveň nástrojem i předmětem výzkumu; vymezuje pole, jehož účinek představuje; umožňuje individualizaci oblastí, avšak nelze jej stanovit jinak než jejich porovnáním. Možná nakonec ani není pojmem, který by se vyskytoval v historikově diskursu, nýbrž tím, co historik potají předpokládá: jak by vůbec mohl mluvit, ne-li právě díky tomuto zlomu, který se mu nabízí jako předmět historie — a jako jeho vlastní historie? Mezi nejpodstatnější rysy nové historie proto bezpochyby patří toto přesunutí diskontinua: jeho přeměna z překážky v prostředek; jeho integrace do historikova diskursu, v němž již nehraje roli nějaké vnější osudové nutnosti, již

je třeba potlačit, nýbrž operativního pojmu, jež je třeba využít; z toho vyplývá i změna polarity, takže již není negativem historikova čtení (jeho rubem, nezdarem, omezením jeho moci), ale pozitivním prvkem určujícím jeho předmět a zhodnocujícím jeho analýzu.

Třetí důsledek: začíná mizet téma i vůbec možnost *globální historie* a vynořují se obrysy něčeho zcela odlišného, co bychom mohli nazvat *všeobecnou historií*. Projekt globální historie chce restituovat celkovou podobu nějaké civilizace, hledá princip — materiální či spirituální — společnosti, význam společný všem jevům určitého období, zákon, jenž zajišťuje jejich soudržnost, tedy to, co se metaforicky nazývá „tvář“ epochy. Tento projekt je spjat se dvěma či třemi hypotézami: jednak se tu předpokládá, že mezi všemi událostmi v jasně definovaném časoprostorovém úseku, mezi všemi jevy, jejichž stopy nalézáme, je možné stanovit systém stejnorodých vztahů — síť kauzality, umožňující každý z nich odvodit, vztahy analogie, jež ukazují, jak jeden symbolizuje druhý, nebo jak jsou všechny výrazem jediného centrálního jádra; dalším předpokladem je, že jedna a táž forma dějinnosti nese ekonomické struktury, sociální stabilitu, setrvačnost mentalit, technické návyky, politické chování a podřizuje vše jednomu typu transformace; posledním z těchto předpokladů je, že dějiny samotné lze artikulovat ve velkých jednotkách — stupních či fázích — obsahujících svůj vlastní princip soudružnosti. Nová historie tyto postuláty zpochybňuje, když problematizuje řady, rozdělení, hranice, porušení rovnováhy,

posuny, chronologické zvláštnosti, jedinečné formy doznívání, možné typy vztahů. Nikoli však proto, že by chtěla dospět k pluralitě dějin, které by existovaly vedle sebe a byly na sobě nezávislé: dějiny ekonomie po boku dějin institucí a vedle nich dějiny vědy, náboženství či literatury; ani proto, že by chtěla ukazovat, vyznačovat koincidence v datech či analogie ve formě a smyslu mezi těmito různými dějinami. Problémem, který se tu otevírá — a který definuje úkol všeobecné historie —, je určit, jakou formu vztahu mezi těmito různými řadami lze legitimně popsat; jaký vertikální systém jsou schopny tvořit; jaká hra korelací a ovládnání mezi nimi existuje; jaký účinek mohou mít posuny, rozdílů temporality, různé typy doznívání, v jakých odlišných celcích mohou určité prvky vystupovat současně; zkrátka nejen jaké řady, ale jaké „řady řad“, jinými slovy, jaké „tabulky“² je možné konstituovat. Globální deskripce stěsnává všechny jevy okolo jediného centra — principu, významu, ducha, světového názoru, celkové formy; všeobecná historie naproti tomu rozvíjí prostor jejich rozptýlení.

A konečně posledním důsledkem je to, že nová historie se setkává s jistými metodologickými problémy, z nichž některé sice existovaly dávno před ní, avšak jako soubor jsou charakteristické právě pro

²Je vůbec třeba, abych posledním omezením ještě vysvětlil, že „tableau“ (ve všech významech tohoto slova, tedy jako tabulka, obraz či výjev) je formálně „řadou řad“? V žádném případě to není nehybný obrázek, který se strká do promítacího přístroje, aby se dopustil toho největšího podvodu na dětech, jež ve svém věku dávají samozřejmě přednost živosti filmu.

ni. Uvedme několik příkladů: vytváření koherentního a homogenního *korpusu* dokumentů (otevřeného či uzavřeného, konečného či neukončeného); stanovení principu výběru (podle toho, zda chceme podat masu dokumentů vyčerpávajícím způsobem, či vybrat jistý vzorek statistickou metodou, nebo zda se pokusíme předem určit nejreprezentativnější prvky); definování roviny analýzy a odpovídajících prvků (ze studovaného materiálu můžeme vytknout číselné údaje, explicitní či skryté odkazy k událostem, institucím, praktikám, důležitá slova spolu s pravidly jejich užívání a sémantická pole, která označují, nebo třeba formální strukturu tvrzení a typy zřetězení, jež je propojují); specifikování metody analýzy (kvantitativní zpracování dat, rozklad podle jistého počtu stanovitelných rysů, jejichž korelace lze studovat, interpretativní dešifrování, analýza četnosti a rozmístění); vymezení souborů a podsouborů, které rozčleňují studovaný materiál (oblasti, periody, sjednocující procesy); určení vztahů, s jejichž pomocí je možné charakterizovat soubor (může se jednat o vztahy numerické či logické, funkční, kauzální, analogické; může jít o vztah označujícího a označovaného).

Všechny tyto problémy tvoří nyní součást metodologického pole historie. Toto pole si zasluhuje pozornost ze dvou důvodů. Jednak abychom mohli pozorovat, nakolik se osvobodilo od toho, co ještě donedávna tvořilo filosofii dějin, a od otázek, které kladla (otázky racionality či teleologie dění, relativity historického vědění, možnosti odkrývat či konstituovat smysl v netečné minulosti a v nezavršeném celku

přítomnosti). Dále proto, že se v některých z těchto momentů střetáváme s problémy, jež nacházíme jinde — v oblastech jako lingvistika, etnologie, ekonomie, literární analýza či mytologie. K těmto problémům lze, chcete-li, připojit nálepku strukturalismus. Avšak pouze za jistých podmínek: tyto problémy samy o sobě zdaleka nepokrývají celé metodologické pole historie, zauímají jen část, jejíž důležitost se mění podle oblastí a rovin analýzy; vyjma jistého počtu relativně omezených případů nebyly přežaty z lingvistiky či z etnologie (jak je dnes obvyklé), nýbrž zrodily se v poli samotné historie, speciálně v oblasti hospodářských dějin, a to jako důsledek otázek, které tento obor kladl; a koneckonců nás neopravňují mluvit o nějaké strukturalizaci dějin, dokonce ani o pokusu překonat „konflikt“ či „protiklad“ mezi strukturou a nastáváním: historikové již dosti dlouho odkrývají a popisují struktury, aniž by měli důvod položit si někdy otázku, zda jim přítom neunikají živé, křehké, rozechvělé „dějiny“. Protiklad struktury a nastávání je nevhodný jak pro definici pole historie, tak pro definici strukturální metody.

•

Tato epistemologická proměna historie není ještě zdaleka u konce. Není ovšem ani nedávného data, neboť její prvotní projevy lze jistě hledat už u Marxe. Trvalo však dlouho, než se projeví její účinky. Dokonce i dnes, a především v dějinách myšlení, zůstává bez povšimnutí a nereflektovaná, na rozdíl od jiných nedávných změn, které zaznamenány byly —

například změny v lingvistice. Jako kdyby v dějinách, v nichž si lidstvo připomíná vlastní ideje a poznatky, bylo obzvlášť obtížné formulovat obecnou teorii diskontinuity, řad, mezí, jednotek, specifických řádů a diferencovaných autonomií a závislostí. Jako bychom pociťovali zvláštní odpor k tomu, abychom tam, kde jsme si zvykli hledat počátky, neustále se vracet v linii předchůdců, obnovovat tradice, sledovat evoluční křivky, projektovat teleologie a ustavičně se odvolávat na metafory života, mysleli nyní diferenci, popisovali odchylky a rozptýlení, a rozkládali uklidňující formu identického. Nebo přesněji, jako by se z těchto pojmů prahů, mutací, nezávislých systémů, ohraničených řad — jak je ve skutečnosti historikové používají — dala jen obtížně vytvořit teorie, jako by se z nich obtížně vyvozovaly obecné důsledky, a vůbec odvozovaly možné implikace. Jako bychom měli strach myslit *Jiné* v okamžiku svého vlastního myšlení.

Má to svůj důvod. Kdyby mohly dějiny myšlení zaujmout místo mezi nepřerušovanými kontinuitami, kdyby ustavičně navazovaly spojení, která by žádná analýza nebyla schopná bez abstrahování rozložit, kdyby okolo toho, co lidé říkají či dělají, sprádaly tajemné syntézy, které by toto vše předjímalý, připravovaly a vedly k dokončení v budoucnosti — pak by byly privilegovaným útočištěm suverenity vědomí. Kontinuální dějiny jsou nepostradatelným korelátum k zakládající funkci subjektu: poskytují záruku, že vše, co mu uniklo, mu bude vráceno; poskytují jistotu, že čas nic nerozpustí, aniž by to obnovil v nově složené jednotce; poskytují příslib, že vše, co difference udr-

žuje v jisté vzdálenosti, si subjekt bude moci jednou opět přivlastnit — ve formě dějinného vědomí —, že bude moci obnovit své panování a nalézt zde něco, co může nazvat svým příbytkem. Převádět historickou analýzu do diskursu kontinuity a činit lidské vědomí původním zdrojem všeho dění a vší praxe, jsou dvě tváře téhož způsobu myšlení. Čas se tu chápe jako totalizace, a revoluce nejsou nic jiného než okamžiky uvědomění.

Od 19. století hrálo toto téma v různých formách vždy stejnou roli: bránit suverenitu subjektu a přidružené projevy antropologie a humanismu před všemi způsoby decentrace. Před decentrací, kterou vyvolal Marx — historickou analýzou výrobních vztahů, ekonomických určení a třídního boje —, byla koncem 19. století dáována přednost zkoumání globální historie, v níž by bylo možné převést všechny společenské difference na jedinou formu, uspořádat ji podle jediného světónázoru, etablovat v ní nějaký systém hodnot, nějaký koherentní typ civilizace. Proti decentraci, vyvolané nietzscheovskou genealogií, se kladlo hledání původního založení, jež by z racionality učinilo *telos* lidstva a celé dějiny myšlení by spojilo s obranou této racionality, s udržováním této teleologie a s nutností vždy se k tomuto základu vracet. A konečně celkem nedávno — když se díky výzkumům v psychoanalýze, lingvistice, etnologii subjekt decentroval ve vztahu k zákonům touhy, k formám jazyka, k pravidlům jednání či ke hře mytických nebo fabulačních diskursů — se ukázalo, že sám člověk, zkoumaný z hlediska toho, čím je, není schopen skládat

účty ze své sexuality a ze svého nevědomí, ze systematických forem svého jazyka či z pravidelnosti svých výmyslů, znovu došlo k oživení tématu kontinuity dějin: nyní jde o dějiny, jež by nebyly frázováním, ale nastáváním; jež by nebyly hrou vztahů, ale vnitřní dynamikou; jež by nebyly systémem, nýbrž těžkou prací svobody; jež by nebyly formou, ale neutuchajícím úsilím vědomí o sebeuchopení, pokusem o proniknutí až k posledním podmínkám sebe sama. Jde o dějiny, které by byly dlouho a nepřetržitě trpělivé a zároveň měly živost pohybu, který nakonec prolomí všechny hranice. Aby se toto téma, které proti „nehybnosti“ struktur, jejich „uzavřenému“ systému, jejich nutné „synchronii“ klade živou otevřenost dějin, prosadilo, je zjevně třeba popřít v historických analýzách užívání diskontinuit, definování vrstev a jejich hranic, popisování specifických řad, odkrývání celé hry difference. To pak vede k antropologizování Marxe, k tomu, že je pokládán za historika celků, a je v něm znovu objevován hlas humanismu; k interpretaci Nietzscheho ve smyslu transcendentální filosofie a k omezování jeho genealogie na rovinu hledání počátků; a konečně k tomu, že se nechává stranou celé pole metodologických problémů, které nám dnes nová historie předkládá, jako kdyby se nikdy neobjevily. Neboť jestliže se ukazuje, že se otázka diskontinuit systémů a transformací, řad a prahů nabízí ve všech historických disciplínách (v těch, které se zabývají idejemi či vědami, tak jako v těch, které se zabývají ekonomikou či společností), jak by pak bylo možné stavět proti sobě v nějakém legitimním ohledu „nastávání“ a „systém“,

pohyb a kruhovou regulaci, nebo, jak se dnes tak lehkovážně říká, „dějiny“ a „strukturu“?

Stejná konzervativní funkce působí v tématu kulturních celků — za něž byl kritizován a posléze pomocí nich překrucován Marx — či v tématu hledání počátků — jímž se oponovalo Nietzsche, než se objevila tendence jej do tohoto tématu transponovat — i v tématu živých, kontinuálních a otevřených dějin. Kdykoliv někdo v historické analýze — a obzvlášť jde-li o dějiny myšlení, idejí či vědění — použije až příliš nápadně kategorie diskontinuity a difference, pojmy prahu, zlomu a transformace, popisy řad a hranic, zvedne se pokřik, že vraždí dějiny. Bude nařčen z útoku na nedotknutelná práva dějin a na základ každé možné dějinnosti. Nedejme se však oklamat: bude se tu srdceryvně oplakávat nikoli zánik dějin, nýbrž mizení té jejich formy, která sice skrytě, zato však zcela a úplně odkazovala k syntetizující aktivitě subjektu; bude se oplakávat toto nastávání, které mělo suverenity vědomí skýtat útočiště, jistější a méně exponované než to, které jí dávají mýty, příbuzenské systémy, jazyky, sexualita či touha; bude se oplakávat možnost prostřednictvím projektu, práce smyslu či pohybu totalizace, možnost znovu oživit hru materiálních určení, praktických pravidel, systémů nevědomí, přísných, ačkoli nereflektovaných vztahů, korelací, jež se vymykají každé životní zkušenosti; bude se oplakávat ideologické využití dějin, které se snaží navrátit člověku to, co mu již více než století neustále uniká. Ve starobylé baště této historie se nastřádaly všechny dávné poklady: věřilo se

v její odolnost; byla posvěcena; byla považována za místo spočinutí antropologického myšlení; dokonce se věřilo, že je možné zde uvěznit ty, kdo na ni zuřivě útočí; věřilo se, že je možné z nich vychovat její bdělé strážce. Avšak historici tuto starobylou baštu již dávno opustili a odešli pracovat jina; ukázalo se, že ani Marx, ani Nietzsche neplní úlohu strážců, jež jim byla svěřena. Nedá se s nimi již počítat při obraně těchto privilegií; ani při snaze ještě jednou potvrdit — a bůhví, že by to bylo v dnešní bídě potřeba —, že alespoň dějiny jsou stále živé a že si udržely kontinuitu, že jsou pro zpochybňovaný subjekt místem odpočinku, jistoty, smíření, místem uklidňujícího spánku.

V tomto bodě se ocitám před úkolem, jehož velmi nedokonalý náčrt jsem podal již v *Dějinách šílenství*, *Zrození kliniky* a *Slovech a věcech*. Bude to práce, v níž se pokusím zachytit proměnu, jež se odehrála obecně na poli historie; práce, v níž jsou problematizovány metody, hranice či témata vlastní dějinám idejí; práce, která by nás měla zbavit posledních antropologických omezení; práce, jež by měla naopak ukázat, jak mohla tato omezení vzniknout. Tyto úkoly byly načrtnuty poněkud neuspořádaným způsobem a aniž by byla jasně definována jejich obecná artikulace. Nadešel tedy čas vtisknout jim určitou soudružnost — nebo se o to alespoň pokusit. Výsledkem takového pokusu je tato kniha.

Než začneme, uvedu několik poznámek, abych předešel nedorozuměním.

— Cílem není přenést na pole historie, a zvláště na pole historie vědění, strukturalistickou metodu, která se osvědčila v jiných oblastech analýzy, nýbrž rozvinout principy a důsledky autochtonní transformace, která postupně probíhá v oblasti historického vědění. Je možné, že tato transformace, problémy, které klade, nástroje, které používá, pojmy, které ji definují, výsledky, kterých dosahuje, nejsou tak docela cizí tomu, co se nazývá strukturální analýza. Není to však případ specifického užití této analýzy.

— Tím spíš tu nejde o použití kategorie kulturních celků (ať už to jsou světové názory, ideální typy nebo jedinečný duch epochy), aby bylo možné vnutit historii proti její vůli formy strukturální analýzy. Popisované řady, pevně vytčené hranice, zjištěná srovnání a korelace se neopírají o staré filosofie dějin, jejich cílem je znovu problematizovat teleologie a totalizace.

— Protože tu jde o definování metody historické analýzy, jež má být oproštěna od tématu antropologie, je zřejmé, že teorie, která se tu bude postupně tvořit, bude mít k předchozím zkoumáním dvojí vztah. Pokouší se popsat zcela obecně (což samozřejmě vyžaduje mnoho upřesnění a další práce) nástroje, které tato zkoumání průběžně užívala nebo které byly pro potřeby jednotlivých případů přizpůsobeny. Na druhé straně se však zaštiťuje dosaženými výsledky, aby tak definovala analytickou metodu, zbavenou všech pozůstatků antropologismu. Půda, o níž se opírá, je půdou, již sama objevila. Zkoumání šílenství a vzniku psychologie, zkoumání nemoci a zrodu lékařské kliniky, věd o životě, jazyce a ekonomii byla do jisté míry tápáním ve tmě: postupně se vyjasňovala nejen proto, že krok za krokem zpřesňovala svou metodu, nýbrž i díky tomu, že v tomto sporu o humanismus a antropologii objevila místo své historické možnosti.

Stručně řečeno, tato kniha, stejně jako knihy, které jí předcházely, nevstupuje — alespoň nikoliv přímo či

především — do sporu o strukturu (jako protiklad ke genezi, dějinám, nastávání); vstupuje do pole, v němž se manifestují, kříží, proplétají se a specifikují otázky lidského bytí, vědomí, původu a subjektu. Rozhodně by však nebylo chybné tvrzení, že také zde se problém struktury objevuje.

Tato práce není opakováním ani přesným popisem toho, co bylo možné číst v *Dějinách šílenství*, ve *Zrození kliniky* či ve *Slovech a věcech*. V mnoha ohledech se od těchto knih značně liší. Přináší rovněž celou řadu oprav a vnitřní kritiky. Obecně řečeno se *Dějiny šílenství* věnovaly na jedné straně příliš důrazně a na straně druhé značně enigmatically tomu, co jsem se pokusil označit jako „zkušenost“, přičemž se ukázalo, jak málo mne tu ještě dělilo od akceptování anonymního a obecného subjektu dějin; při častém odkazování na strukturální analýzu ve *Zrození kliniky* hrozilo, že bude opuštěna specifická daného problému i vlastní rovina archeologie; a konečně ve *Slovech a věcech* chyběla jakákoliv metodologická opora, a tak bylo možné tyto analýzy chápat ve smyslu nějaké kulturní totality. Mrzí mne, že jsem se těmto nebezpečím nedokázal vyhnout: utěšuji se ale tím, že podobná nebezpečí jsou takovému úkolu vlastní, neboť aby dostal svým vlastním nárokům, musí se oprostít od oněch rozmanitých metod a forem historie; bez otázek, jež mi byly položeny,³ bez

³Obzvláště první stránky tohoto textu se jen nepatrně formálně odlišují od odpovědí na otázky formulované *Epistemologickým kroužkem* na E. N. S. (srov. *Cahiers pour l'analyse*, č. 9: *Génealo-*

obtíží, které se ukázaly, bez různých námitek bych určitě nebyl schopen vidět tak zřetelně úkol, s nímž jsem od této chvíle chtěl nechtě spjat. Odtud pramení i opatrný, klopotný styl tohoto textu: v každém okamžiku zachovává odstup, bilancuje své možnosti na jedné i druhé straně, tápavě hledá své meze, potýká se s tím, co nechce říct, hloubí příkopy, aby vymezil svou vlastní cestu. V každém okamžiku odhaluje potenciální nejasnosti. Odmítá svou identitu, aniž by předběžně tvrdil: nejsem to, ani ono. Většinou se nejedná o kritiku; rozhodně to není způsob, jak říci, že vpravo i vlevo se všichni mýlí. Je to způsob, jak definovat singulární místo pomocí exteriority jeho okolí; je to pokus definovat onen prázdný prostor, odkud mluvím a který se pomalu formuje v diskursu, který ještě pociťuji jako velice křehký, velice nejistý — a nikoli snaha umlčet ostatní tvrzením, že to, co říkají, je bezpředmětné.

●

— Vy si nejste jist tím, co říkáte? Chystáte se znovu k proměně, chcete zaujmout opět jiný postoj k otázkám, které jsou vám kladeny, zase budete říkat, že námitky ve skutečnosti nemíří na pozici, z níž promlouváte? Hodláte znovu tvrdit, že jste nikdy nebyl tím, co se vám vytýká? Připravujete si již opět úniko-

gie des sciences, léto 1968, s. 9–40); též *Dits et écrits* I, s. 696–731. Jiný, zkrácený nástin těchto myšlenek byl předložen jako odpověď čtenářům *Espritu* (č. 371, květen 1968, s. 850–874); též *Dits et écrits* I, s. 673–695.

vou cestu, která vám dovolí vynořit se ve vaší příští knize jinde a posmívat se, jak to právě teď činíte: ne, ne, nejsem tam, kde na mě číháte, ale tady, odkud vás s úsměvem pozoruji.

— Cože? Myslíte si snad, že bych zakoušel při psaní tolik útrap a tolik radostí, domníváte se, že bych byl tak zatvrzelý, tak nerozvážný a nepřipravil si přitom — mírně se třesoucí rukou — labyrint, do něhož se mohu vydat, přemístit tam svou řeč, otevřít ji podzemním prostorům, vzdálit ji od ní samé, nacházet přesahy, labyrint redukcující a deformující její cesty, kde se mohu ztratit a koneckonců i objevit před očima, s nimiž se už nikdy potom patrně nesetkám. Určitě nejsem jediný, kdo píše, aby ztratil tvář. Neptejte se, kdo jsem, a nechtějte po mně, abych zůstal stejný: to je morálka občanů; nutí nás mít v pořádku doklady. Ať nám ale při psaní ponechá naše svobody.

Faint, illegible text in the left column of the top page.

Faint, illegible text in the left column of the bottom page.

DISKURSIVNÍ REGULARITY

Main body of text on the right page, starting below the section header. The text is very faint and largely illegible.

1. JEDNOTKY DISKURSU

Zavádění pojmů diskontinuity, zlomu, prahu, hranice, řady a transformace staví před každou historickou analýzu nejen procedurální otázky, ale i teoretické problémy. Právě tyto problémy budou zkoumány v této knize (budu-li mít příležitost, touhu a odvahu se do nich pustit, prozkoumám procedurální otázky v následujících empirických studiích). Budu je však analyzovat pouze v určitém poli: a to v těch disciplínách — tak nejistých svými hranicemi a tak vágních svým obsahem —, které nazýváme dějiny idejí, myšlení, vědy či poznání.

Nejprve ale musíme odvést jistou zápornou práci: musíme se zbavit celé masy pojmů, z nichž každý svým vlastním způsobem obměňuje téma kontinuity. Tyto pojmy sice nemají příliš přísnou pojmovou strukturu, mají však velmi přesnou funkci. Tak například pojem tradice: jeho účelem je dát specifický časový statut skupině jevů, které jsou jak následné, tak identické (nebo alespoň podobné); umožňuje znovu myslet rozptýlení historie ve formě stejnosti; dovoluje redukovat rozdíl vlastní každému začátku, aby bylo možné bez přerušení sledovat nekonečné hledání původu; tradice nám umožňuje izolovat nové na

pozadí trvalého a převádět jeho přednosti na originalitu, na genialitu, na rozhodnutí jednotlivců. Potom je tu pojem vlivu, který poskytuje oporu — příliš magickou na to, aby ji vůbec bylo možné analyzovat — jevům přenosu a komunikace; který odkazuje, aniž by byl přísně ohraničen a teoreticky definován, ke zdánlivě kauzálnímu průběhu jevů podobnosti či opakování; který na velkou vzdálenost a skrze čas — jakoby prostřednictvím nějakého média přenosu — spojuje uzavřené jednotky, jako jsou individua, díla, pojmy nebo teorie. Dále jsou tu pojmy rozvoje a vývoje: ty umožňují přeskupit následnost rozptýlených událostí, připojit je k jednomu a témuž organizačnímu principu, podřídit je příkladné moci života (s jeho adaptacemi, jeho schopností inovace, s neustálými korelacemi jeho jednotlivých prvků, s jeho systémy asimilace a výměny), objevit to, co vždy již působí v každém začátku, totiž princip koherence a zárodek budoucí jednotky, ovládnout čas setrvale reverzibilním vztahem mezi počátkem a současným stavem, který není nikdy dán, ale je vždy v činnosti. Ještě je tu pojem „ducha“, který nám dovoluje ustavit mezi simultánními a následnými jevy daného období totožnost významu, symbolická spojení, hru podobností a zrcadlení či který umožňuje, aby se jako jednotící a vysvětlující princip objevila suverenita kolektivního vědomí. Musíme zpochybnit tyto už vypracované syntézy, seskupení, která obvykle přijímáme před každým zkoumáním, jejichž platnost se již předem uznává; musíme vyloučit tyto formy a tajemné síly, pomocí nichž navzájem propojujeme lidské dis-

kursy; je třeba vymanit je z příšeří, v němž vládou. Místo abychom spoléhali na jejich spontánní platnost, musíme ve jménu metodologické přísnosti především uznat, že tu jde jen o shluk rozptýlených událostí.

Rovněž se nesmíme spokojit s rozděleními a seskupeními, jež se pro nás stala tak samozřejmá. Lze bez dalšího prozkoumání přijmout rozlišení hlavních typů diskursů, anebo rozlišení forem či žánrů, která proti sobě staví vědu, literaturu, filosofii, náboženství, historii, fikci atd. a která z nich vytvářejí cosi jako velké historické individuality? Dokonce ani my sami si nejsme jisti, jak používat tato rozlišení v našem vlastním světě diskursu, tím spíše, je-li třeba analyzovat soubory výpovědí, které v době, kdy byly formulovány, byly utříděny, organizovány a charakterizovány zcela odlišným způsobem: „literatura“ a „politika“ jsou ostatně nedávné kategorie, které můžeme aplikovat na středověkou nebo dokonce klasickou kulturu pouze na základě retrospektivní hypotézy a díky hře formálních analogií či sémantických podobností; avšak ani literatura, ani politika, ani filosofie a věda neartikulovaly v 17. nebo 18. století pole diskursu tak, jako tomu bylo v 19. století. V každém případě jsou sama tato rozdělení — ať naše vlastní nebo ta, která jsou soudobá zkoumanému diskursu — vždy kategoriemi reflexe, principy klasifikace, normativními pravidly, institucionalizovanými typy: to, co si mezi jinými naopak zaslouží být analyzováno, jsou fakta diskursu; i ona jsou samozřejmě navzájem propojena složitými vztahy, ale ty nejsou jejich

vnitřními, autochtonními a univerzálně identifikovatelnými rysy.

Zejména je však nezbytné eliminovat prozatím ty jednotky, které se nám vnucují jako naprosté samozřejmosti: jednotky knihy a díla. Zdá se, že těmto jednotkám se můžeme vyhnout pouze zcela umělým způsobem. Copak to nejsou zcela nepochybné danosti? Například materiální individualizace knihy, která zaujímá vymezený prostor, která má ekonomickou hodnotu a která sama určitým množstvím znaků vymezuje hranice svého začátku a konce; instituce díla, kterou uznáváme a určujeme tím, že jistý počet textů připisujeme nějakému autorovi. Jakmile se však podíváme detailněji, začínají nesnáze. Materiální jednota knihy? Znamená to totéž v případě básnické antologie, sbírky posmrtných zlomků, Desarguesova *Pojednání o kuželosečkách* nebo Micheletova souboru *Dějiny Francie*? Je to totéž v případě Mallarméova *Vrhu kostek*, procesu Gillesa de Rais, Butorova *San Marco* nebo katolického misálu? Jinými slovy, není materiální jednota svazku slabou, druhotnou jednotkou ve srovnání s jednotkou diskursu, kterou vytváří? Ale je tato jednotka diskursu sama homogenní a uniformně aplikovatelná? Stendhalův román a román Dostojevského nemají tutéž individualitu jako dva romány Balzakovy *Lidské komedie*; a vztah mezi Balzakovými romány se liší od vztahu mezi Joyceovým *Odyseem* a Homérovou *Odyseou*. Hranice knihy nikdy nejsou jasně rozlišeny: mimo titul, první řádky a poslední tečku, mimo svou vnitřní konfiguraci a svou autonomní formu je kniha zapuštěna do

systému odkazů k jiným knihám, jiným textům, jiným větám: je uzlem v rámci sítě. A tato síť odkazů není stejná v případě matematického pojednání, textového komentáře, historického záznamu či epizody románového cyklu; ani tehdy, chápeme-li jednotku knihy jako soubor vztahů, ji nelze v žádném z těchto případů pokládat za identickou. Kniha není jednoduše objektem, který držíme v ruce; nemůže být ani omezena na malý rovnoběžnostěn, ve kterém je obsažena: její jednota je relativní a variabilní. Jakmile je tato jednota uvedena v pochybnost, ztrácí svou samozřejmost; prokazuje se jako taková, konstruuje se jako taková pouze na základě komplexního pole diskursu.

Obtíže, které se vynořují v souvislosti s problematikou díla, jsou dokonce ještě složitější. A přitom — co by na první pohled mohlo být jednodušší? Soubor textů, k němuž lze odkazovat znakem vlastního jména. Ale toto označení (dokonce i když ponecháme stranou problémy s atribucí) není homogenní funkcí: označuje jméno autora stejným způsobem text, který byl publikován pod jeho jménem, text, který se objevil pod pseudonymem, další, který se vynořil po jeho smrti ve formě nedokončených náčrtů, a ještě jiný, který se zachoval pouze jako soubor poznámek a zápisků? Uspořádání kompletního díla předpokládá určité množství rozhodnutí, které je obtížné ospravedlnit či vůbec formulovat: stačí připojit k textům, které autor publikoval, ty, které publikovat hodlal, ale které zůstaly po jeho smrti nedokončené? Můžeme sem též zahrnout jeho první náčrty a skici se všemi

úpravami a škrty? Můžeme přidat i ty náčrty, které autor sám vyloučil? A jaký statut by měl být dán dopisům, poznámkám, záznamům rozhovorů, zápisům toho, co řekl, jak to zaznamenali posluchači, zkrátka celé té obrovské mase verbálních stop, které individuum zanechalo po své smrti a které hovoří v nekonečném zmatku mnoha různých řečí? Jméno „Mallarmé“ rozhodně neodkazuje vždy stejným způsobem k jeho anglickým cvičením, k jeho překladům Edgara Allana Poea, k jeho básním, k jeho odpovědím v anketách; podobně neexistuje tentýž vztah mezi jménem Nietzsche na jedné straně a mladickými autobiografiemi, školními pojednáními, filologickými články, *Zarathustrou*, *Ecce Homo*, dopisy, posledními pohlednicemi podepsanými „Dionysos“ nebo „Kaiser Nietzsche“ a nescetnými sešity se změtí účtů z prádelny a náčrtů aforismů. Mluvíme-li tak nekriticky a bezmyšlenkovitě o autorově díle, je to vlastně proto, že si ho představujeme jako cosi definovaného určitou funkcí výrazu. Považujeme za samozřejmé, že tu musí být určitá úroveň (v takové hloubce, kterou je nezbytné předpokládat), na níž se dílo objevuje ve všech, i nejmenších a nejnepodstatnějších fragmentech jako výraz myšlení, zkušenosti, představivosti či nevědomí autora, případně historických určení, kterým podléhá. Vzápětí je však zřejmé, že tato jednota, která není bezprostředně dána, je výsledkem určité operace; že je to výkon interpretace (protože v textu dešifruje transkripci něčeho, co tento text jak skrývá, tak manifestuje); a že výkon, který určuje opus v jeho jednotě a pak i dílo samé, nebude shodný v případě

autora textu *Divadlo a jeho dvojenec* (Artaud) a autora *Traktátu* (Wittgenstein), a proto mluvíme-li o díle, užíváme toto slovo v každém jednotlivém případě v odlišném smyslu. Dílo nemůžeme chápat ani jako samozřejmou jednotku, ani jako určitou jednotku, ani jako jednotku homogenní.

A konečně je třeba učinit ještě jeden předběžný krok a vyřadit nereflektované kontinuity, jimiž už předem organizujeme analyzovaný diskurs: zřící se dvou spojených, ale protikladných témat. To první chce, aby v řádu diskursu nikdy nebylo možné zaznamenat vpád skutečné události; aby za zřejmým počátkem vždy ležel skryt nějaký tajemný původ — tak tajemný a tak původní, že sám o sobě nebude nikdy zcela uchopitelný. Díky naivitě chronologií jsme tak nevyhnutelně vedeni k nekonečně unikajícímu bodu, který sám není nikdy přítomen v žádné historii; tento bod je pouze svou vlastní prázdnotou; vzhledem k tomuto bodu nemůže být žádný začátek ničím víc než opakovaným začátkem čili zastřením (to *i* ono v jednom a témže gestu). K tomuto tématu se připojuje další, podle něhož celý manifestní diskurs tajemně spočívá na „již-řečeném“, a toto „již-řečené“ není pouze promluvou, která už byla vyřčena, ani textem, který už byl napsán, ale „nikdy-řečeným“, netělesným diskursem, hlasem tak tichým jako dech, písmem, které je pouze prázdnotou své vlastní stopy. Předpokládá se proto, že vše, co je formulováno v diskursu, bylo již artikulováno v tomto polotichu, které ho předchází, které pod ním neustále krouží, které však diskurs zakrývá a umlčuje. Manifestní diskurs

není ničím jiným než potlačenou přítomností toho, co neříká; a toto „ne-řečené“ je prázdnotou, která zvnitřku podkopává vše, co je řečeno. První téma považuje historickou analýzu diskursu za hledání a opakování počátku, který se vzpírá každé historické determinaci; to druhé vidí historickou analýzu jako interpretaci či naslouchání „již-řečenému“, jež je zároveň „ne-řečené“. Musíme se zříci všech těchto témat, jejichž funkcí je zaručit nekonečnou kontinuitu diskursu a jeho tajemnou přítomnost pro sebe ve hře neustále se navracející absence. Musíme být připraveni přijmout každý moment diskursu v jeho nenadálém vpádu; v punktualitě, v níž se objevuje, a v časové rozptýlenosti, která umožňuje jeho opakování, poznání, zapomnění, transformování, úplné vymazání a skrytí před všemi pohledy v prachu knih. Diskurs nesmí být odkazován k vzdálené přítomnosti počátku, ale musí být vnímán tak, jak a kdy se objeví.

Tyto preexistující formy kontinuity, všechny tyto syntézy, které jsou bez otázek přijaty, je nezbytné suspendovat. Nesmí být samozřejmě definitivně odmítnuty, ale je třeba narušit klid, se kterým jsou přijímány; musíme ukázat, že nejsou samozřejmé, ale že jsou vždy účinkem takové konstrukce, jejíž pravidla musí být známa a jejíž oprávnění musí být prozkoumána: musíme definovat, za jakých podmínek a vzhledem k jaké analýze jsou některé z nich legitimní; a musíme ukázat, které z nich nemohou být nikdy a za žádných okolností akceptovány. Je docela dobře možné, že například pojmy „vliv“ nebo „evoluce“ vyvolají kritiku, jež je — na určitý čas — vyřadí

z používání. Můžeme se ale provždy obejít bez „díla“ nebo „knihy“ nebo dokonce bez takových jednotek jako „věda“ či „literatura“? Máme na ně pohlížet jako na iluze, jako na nelegitimní konstrukce nebo chybně získané výsledky? Máme se snad navždy zříci jejich použití, byť i jen jako dočasné opory, a nikdy je nedefinovat? Ve skutečnosti je musíme vytrhnout z jejich zdánlivé samozřejmosti a otevřít problémy, které nastolují; rozpoznat, že nejsou klidným neotřesitelným místem, na jehož základě mohou být kladeny další otázky (týkající se struktury, koherence, systematickosti, transformací), ale že samy kladou celou řadu otázek (Co jsou? Jak mohou být vymezeny či definovány? Jakými různými zákony se řídí? Jaké artikulace jsou schopny? Jakým podsouborům dávají vyvstat? Jaké specifické jevy na poli diskursu odkrývají?). Musíme uznat, že v poslední instanci nemohou být tím, čím se na první pohled zdály. Že zkrátka vyžadují jistotu teorii a že tato teorie nemůže být konstruována, aniž by se ve své ne-syntetické čistotě objevilo pole faktů diskursu, na jehož základě jsou tato fakta budována.

Mým záměrem není nic jiného: vyjdu zprvu ze všech daných jednotek (jako je psychopatologie, medicína či politická ekonomie), nebudu se však přesouvat do nitra těchto pochybných jednotek, abych zkoumal jejich vnitřní konfiguraci anebo skrytá protirečení. Budu se o ně opírat právě jen potud, pokud se budu sám sebe ptát, jaké jednotky tvoří; jakým právem se mohou dožadovat pole, které je specifikuje v prostoru, a kontinuity, která je individuali-

zuje v čase; podle jakých zákonů se formují; na pozadí jakých diskursivních událostí se artikulují; a zda nakonec nejsou ve své akceptované a kvaziinstitucionální individualitě povrchový účinkem jednotek mnohem soudržnějších. Budu přijímat jen soubory, které mi dává do rukou historie, pouze proto, abych je vzápětí zproblematizoval; abych je obnažil a poznal, zda je možné je legitimně znovu složit; abych poznal, není-li třeba z nich vytvořit jiné; abych je přemístil do prostoru mnohem obecnějšího, který tím, že rozptyluje jejich zdánlivou samozřejmost, umožňuje vytvořit jejich teorii.

Jakmile jsou tyto bezprostřední formy kontinuity suspendovány, otevírá se určité pole. Ohromné pole, které nicméně lze definovat: toto pole je tvořeno souhrnem všech skutečných výpovědí (ať už vyslovených nebo napsaných) v jejich rozptýlení jako událostí a v jejich naléhavosti, jež je každé z nich vlastní. Ještě než s nějakým stupněm určitosti přistoupíme k vědě, k románu, k básnickým projevům, k dílu nějakého autora, či dokonce k nějaké knize, je materiál, s nímž budeme pracovat, ve svém surovém, neutrálním stavu, nakupením událostí v prostoru diskursu vůbec. Tak se rýsuje projekt *popisu diskursivních událostí* jako horizont zkoumání jednotek, které se uvnitř něho formují. Tento popis je snadno odlišitelný od analýzy jazyka. Lingvistický systém může být sice stanoven pouze užitím souboru výpovědí nebo shromážděním diskursivních faktů (ledaže by byl uměle zkonstruován), pak ale musíme na základě tohoto shromáždění, které tu má hodnotu příkladu, definovat pra-

vidla, jež umožňují konstruovat jiné než právě tyto výpovědi: dokonce i když už určitý jazyk dávno zmizel, dokonce i když se jím dávno nemluví a může být rekonstruován pouze na základě ojedinělých fragmentů, zůstává systémem možných výpovědí, konečným souborem pravidel, která autorizují nekonečné množství promluv. Pole diskursivních událostí je naopak souborem, který je vždy konečný a v každém okamžiku omezený lingvistickými sekvencemi, které už byly formulovány; mohou být nevyčíslitelné, svým množstvím mohou překračovat kapacitu záznamu, paměti či četby: přesto tvoří konečný soubor. Otázka, kterou klade analýza jazyka a která se týká faktů libovolného diskursu, je stále stejná: podle jakých pravidel je výpověď vytvořena, a tudíž podle jakých pravidel mohou být vytvořeny další podobné výpovědi? Popis diskursivní události klade otázku zcela odlišnou: jak se stalo, že se na tomto místě objevila právě tato, a ne nějaká jiná výpověď?

Je zřejmé, že tento popis diskursu je protikladem dějin myšlení. Zde ještě může být systém myšlení rekonstruován pouze na základě určitého diskursivního celku. Tento celek je však pojímán tak, že za výpověďmi samými se hledá znovu intence hovořícího subjektu, jeho vědomá aktivita, to, co chtěl říci, anebo nevědomá aktivita, která se bez ohledu na něj odehrála v tom, co řekl, v bezmála nepostřehnutelném zlomu jeho manifestních promluv; vždy je tedy třeba rekonstruovat jiný diskurs, znovu objevit tichý šepot, nevyčerpateľnou řeč, která zvnitřku oživuje hlas, jež slyšíme, znovu ustavit drobný, nevidi-

telný text, který pobíhá mezerou mezi řádky písma a občas je převrací. Analýza myšlení je ve vztahu k diskursu, který používá, vždy *alegorická*. Její otázka nevyhnutelně zní: Co se tedy říká tím, co bylo vyřčeno? Analýza diskursivního pole je orientována zcela jiným směrem; jde o to, uchopit onu výpověď v přesné specifčnosti jejího výskytu; určit podmínky její existence a zachytit přinejmenším její hranice, ustavit její vztahy k jiným výpovědím, které s ní mohou být spojeny, a ukázat, které jiné formy vypovídání vylučuje. Nehledáme pod tím, co je zřejmé, polohlasný šepot jiného diskursu; musíme ukázat, proč výpověď nemůže být jiná, než jaká je, v jakém ohledu je výlučná vzhledem k jiným, jak se, mezi ostatními a vzhledem k ostatním, zmocňuje místa, které žádná jiná nemůže zaujmout. Otázka vlastní takové analýze může být formulována tímto způsobem: Jaká je tato singulární existence, která vychází najevo v tom, co se říká, a v ničem jiném?

Musíme si klást otázku, čemu může nakonec sloužit toto vyřazení všech přijatých jednotek, nejde-li nakonec o nalezení jednotek, které jsme na počátku zdánlivě problematizovali. Systematické vymazání všech daných jednotek totiž zprvu umožňuje vrátit výpovědi její singularitu události a ukázat, že diskontinuita je jednou z oněch velkých nahodilostí, jež způsobují zlom nejen v geologii dějin, nýbrž i v prostém faktu výpovědi; necháváme ji objevit se v jejím historickém vpádu; pokoušíme se ukázat onen zářez, jež vytvoří, toto neredukovatelné — a velice často nepatrné — vynoření. Ať je výpověď jakkoli banální, ať

jsou její výsledky jakkoli bezvýznamné, ať může být jakkoli snadno zapomenuta ihned poté, co se objevila, jakkoli špatně může být slyšena či dešifrována, je to vždy událost, kterou nemohou ani jazyk, ani smysl zcela vyčerpat. Je to jistě událost zvláštní: především proto, že je na jedné straně svázána s gestem psaní či s artikulací promluvy a na straně druhé si pro sebe otevírá setrvalou existenci na poli paměti či v materialitě rukopisů, knih nebo v jakékoli jiné formě záznamu; dále proto, že je jedinečná jako každá událost, ale je otevřená opakování, transformaci a znovuoživení; a konečně proto, že je nejen spojena se situacemi, které ji vyvolaly, a s důsledky, které podnítila, nýbrž je současně a v souladu s naprosto odlišnou modalitou svázána s výpověďmi, které jí předcházely a které ji následují.

Avšak izolujeme-li ve vztahu k jazyku a k myšlení výskyt výpovědní události, nechceme jen rozptýlit prach faktů. Děláme to proto, abychom se ujistili, že tento výskyt není svázán se syntetizujícími operacemi čistě psychologického typu (intence autora, stav jeho duše, přísnost jeho myšlení, témata, kterými je pronásledován, projekt, který prochází jeho existencí a dává jí význam), a abychom byli schopni uchopit jiné formy regularity, jiné typy vztahů. Vztahů mezi výpověďmi (dokonce i když si jich autor sám není vědom; dokonce i když tyto výpovědi nemají stejného autora; dokonce i když se autoři navzájem neznají); vztahů mezi takto stanovenými skupinami výpovědí (dokonce i když se tyto skupiny netýkají stejných, a dokonce ani přílehlých oborů; dokonce i když

ani nezaujímají stejnou formální úroveň; dokonce i když nejsou místem zaznamenaných komunikací); vztahů mezi výpověďmi či skupinami výpovědí a událostmi zcela jiného řádu (technickými, ekonomickými, sociálními, politickými). Odkrýt v celé čistotě prostor, ve kterém jsou diskursivní události rozvinuty, neznámá znovu jej ustavit v jeho odloučenosti, kterou nic nemůže porušit; neznámá to uzavřít jej v něm samém; znamená to uvolnit si ruce, abychom mohli popsat hru vztahů uvnitř něj i vně.

Třetím záměrem takového popisu faktů diskursu je ukázat, že osvobozením těchto faktů od všech seskupení, která mají za cíl vypadat jako přirozené, bezprostřední, univerzální jednotky, budeme schopni popsat jiné jednotky, ale tentokrát pomocí souboru kontrolovaných rozhodnutí. Za předpokladu, že jsou jasně definovány podmínky, bychom mohli na základě správně popsanych vztahů legitimně konstituovat diskursivní skupiny, které nejsou arbitrární, a přesto zůstávají nepostřehnuté. Tyto vztahy by samozřejmě nikdy nebyly formulovány jako takové ve výpovědích, které zkoumáme (na rozdíl od těch explicitních vztahů, které jsou kladeny a pronášeny v diskursu samotném, pokud se nabízí například ve formě románu nebo v řadě matematických teorémů). V žádném případě by ale netvořily jakýsi tajemný diskurs, který by zvnitřku oživoval diskurs manifestní; není to proto nějaká interpretace faktů výpovědí, která by je mohla odhalovat, ale analýza jejich koexistence, jejich následnosti, jejich společného působení, jejich vzájem-

né determinace a jejich nezávislé či korelativní transformace.

Je nicméně vyloučeno, že bychom mohli popsat všechny vztahy, které se takto mohou objevit, bez nějakého kritéria. V prvotním přiblížení musíme přijmout jisté provizorní rozdělení: výchozí oblast, kterou analýza posléze rozruší a reorganizuje, bude-li to třeba. Jak ale tuto oblast popsat? Na jedné straně je třeba empiricky zvolit nějaké pole, kde jsou vztahy velmi četné, husté a lze je relativně snadno popsat — a v jaké jiné oblasti se zdají být diskursivní události spolu lépe svázané a v souladu se vztahy, které lze snadno dešifrovat, než v oblasti, kterou obecně označujeme jako vědu? Jak si ale na druhé straně otevřít co možná nejvíce možností, abychom mohli ve výpovědi uchopit nikoli moment její formální struktury a zákonů její konstrukce, nýbrž moment její existence a pravidla jejího objevování, ne-li tak, že se obrátíme k diskursivním seskupením, která jsou méně formalizovaná a v nichž se výpovědi netvoří nutně podle pravidel čisté syntaxe? Jak si můžeme být jisti, že se vyhneme ohraničením, která jsou dána hranicemi díla, anebo kategoriím, jako jsou kategorie vlivu, ne-li tak, že od samého začátku zvolíme oblast došatečně širokou a časová měřítka co možná nejrozsáhlejší? A konečně, jak můžeme získat jistotu, že se nenecháme strhnout všemi těmi jednotkami či syntézami, které nejsou zcela reflektované a které poukazují k promlouvajícímu individu, k subjektu diskursu či k autorovi textu, zkrátka všemi těmito antropologickými kategoriemi? Patrně pouze tak, že

vezmeme v úvahu soubor výpovědí, prostřednictvím kterých se tyto kategorie konstituovaly, soubor výpovědí, které si za „objekt“ zvolily subjekt diskursu (tedy svůj vlastní subjekt) a pokusily se ho rozvinout jako pole poznatků.

Tímto způsobem lze tedy vysvětlit ono faktické privilegium, které jsem přisoudil těm diskursům, o nichž lze velmi schematicky říci, že definují „vědy o člověku“. Toto privilegium je však jen provizorní. Neustále musíme mít na zřeteli dva fakty: že analýza diskursivních událostí není žádným způsobem omezena na toto pole a že vymezení tohoto pole samého nemůže být považováno ani za definitivní, ani za absolutně platné; jde o počáteční přiblížení, které musí umožnit, aby se objevily vztahy, jež pravděpodobně hranice tohoto prvotního náčrtu zruší.

2. DISKURSIVNÍ FORMACE

Pokusil jsem se tedy popsat vztahy mezi výpověďmi. Dbal jsem přitom, abych nepřijal jako platnou žádnou z těch jednotek, které by mi mohly být nabídnuty a které mi předkládá zvyk. Rozhodl jsem se neopomenout žádnou formu diskontinuity, zlomu, prahu nebo hranice. Rozhodl jsem se popisovat výpovědi v poli diskursu a vztahy, jichž jsou tyto výpovědi schopny. Podle mne se hned na začátku objevují dvě řady problémů: první, kterou nechám na chvíli stranou a vrátím se k ní později, se týká uvolněnosti, se kterou se užívá termínů výpověď, událost a diskurs; druhá se týká vztahů, které mohou být legitimně popsány mezi výpověďmi, pokud je ponecháme v jejich provizorním a viditelném seskupení.

Existují například výpovědi, které se tváří — a to od data, jež se dá snadno určit —, jako by patřily k politické ekonomii, biologii či psychopatologii; existují i jiné, jež se tváří, jako by patřily k těm tisíciletým (téměř věčným) kontinuitám, nazývaným gramatika nebo medicína. Co však tyto jednotky představují? Jak můžeme tvrdit, že analýza nemocí hlavy, kterou provedl Willis a Charcotova klinika, náleží k témuž řádu diskursu? Že Pettyho objevy souvisí s Neumannovou

ekonometrii? Že analýza úsudku, odvozená gramatiky Port-Royalu, patří do stejné oblasti jako stanovení samohláskových změn v indoevropských jazycích? Čím vlastně jsou *medicína*, *gramatika* či *politická ekonomie*? Jsou pouhým retrospektivním seskupením, jímž si současné vědy vytvářejí iluzi své vlastní minulosti? Jsou to formy nastolené jednou provždy, které se neomezeně rozvíjejí v čase? Zakrývají jiné jednotky? A jaký druh spojení můžeme zjistit mezi všemi těmito výpověďmi, které formují současně známým i nevyhnutelným způsobem jakousi záhadnou masu?

Hypotéza první — a zároveň ta, která mě na první pohled upoutala jako nejpravděpodobnější a nejsnáze prokazatelná: výpovědi, různé ve své formě a rozptýlené v čase, tvoří celek, jestliže odkazují k jednomu a témuž objektu. Všechny výpovědi, náležející k psychopatologii, se tak zdají vypovídat o předmětu, který se různými způsoby rýsuje v individuální nebo sociální zkušenosti a který můžeme nazvat šílenstvím. Brzy jsem však poznal, že jednota objektu „šílenství“ neumožňuje individualizovat skupinu výpovědí a ustavit mezi nimi vztah, který by byl zároveň popsatelný a konstantní. Ze dvou důvodů. Byla by jistě chyba snažit se zjistit, co mohlo být v daném okamžiku o šílenství řečeno, zkoumáním existence šílenství jako takového, jeho utajovaného obsahu, jeho tiché, do sebe uzavřené pravdy; duševní nemoc se konstitovala souhrnem toho, co bylo řečeno v celé skupině výpovědí, jež ji pojmenovávaly, rozdělovaly, popisovaly, vysvětlovaly, sledovaly její vývoj, zaznamenávaly její rozličné korelace, posuzovaly ji, a propůjčovaly jí

řeč tak, že jejím jménem artikulovaly diskursy, které měly být považovány za její vlastní. Je tu však ještě něco: tento soubor výpovědí zdaleka neodkazuje k jedinému objektu zformovanému jednou provždy, ani jej donekonečna nezachovává jako svůj horizont nevyčerpatelné ideality; objekt, který jako svůj korelát postulují výpovědi lékařské vědy 17. nebo 18. století, není identický s předmětem, jenž se rýsuje v právních rozsudcích nebo v policejních opatřeních; stejně tak se od Pinela anebo Esquirola až k Bleulerovi modifikovaly všechny objekty psychopatologických pojednání: v těchto případech nejde o tytéž choroby; nejde o tytéž šílenství.

Z této mnohosti předmětů bychom mohli a snad i měli vyvodit, že „diskurs týkající se šílenství“ nelze přijmout jako platnou jednotku pro formování souboru výpovědí. Možná bychom spíš měli omezit pozornost na ty skupiny výpovědí, které mají jeden a tentýž objekt: například diskursy o melancholii nebo o neuróze. Brzy bychom však poznali, že každý z těchto diskursů naopak konstituoval svůj vlastní objekt a pracoval na něm, až jej zcela proměnil. Nabízí se tedy otázka, zda není jednota diskursu založena spíš na prostoru, v němž se různé objekty vyskytují a neustále transformují, než na stálosti a jedinečnosti jednoho objektu. Nebyl by potom charakteristický vztah, umožňující individualizovat celek výpovědí, jež se týkají šílenství, pravidlem současného nebo následného vnošení různých objektů, které jsou v takovém vztahu pojmenovávány, popisovány, analyzovány, hodnoceny či posuzovány? Jednota diskursu o ší-

lenství by pak nebyla založena na existenci objektu „šlenu“ anebo na ustavení jediného horizontu objektivit; byla by systémem pravidel umožňujících vyjevování předmětů v daném časovém rozmezí: objektů izolovaných měřítka diskriminace a represe, objektů diferencovaných v denní praxi, v judikatuře, v náboženské kazuistice, v lékařské diagnostice, objektů, jež se projevují v patologických popisech, objektů vymezených zákoníky či lékařskými předpisy, metodami ošetřování a nemocniční péčí. Navíc by jednota diskursů o šlenu byla hrou pravidel, která definují transformace těchto různých objektů, jejich neidentitu v čase, zlom, který se v nich rodí, vnitřní diskontinuitu, která ruší jejich stálost. Definovat soubor výpovědí ve smyslu jejich individuality by paradoxně znamenalo definovat rozptýlení jejich předmětů, uchopit všechny mezery, které je oddělují, změřit distance, které mezi nimi vládou — jinými slovy formulovat jejich zákon rozmístění.

Druhá hypotéza se týká definování skupiny vztahů mezi výpověďmi: jejich formy a typu jejich zřetězení. Domníval jsem se, že například od 19. století nebyla lékařská věda charakterizována svými předměty či pojmy, nýbrž jistým *stylem*, jistým trvalým způsobem vypovídání. Poprvé tak nebyla lékařská věda tvořena souborem tradic, pozorování a heterogenních předpisů, nýbrž korpusem poznatků, jenž předpokládal stejný pohled na věci, stejné členění pole vnímání, stejnou analýzu patologického faktu v souladu s viditelným prostorem těla, stejný systém transkripce toho, co je vnímáno, do toho, co se říká (stejný slov-

ník, stejná metaforika); zdálo se mi zkrátka, že lékařská věda se organizovala jako řada deskriptivních výpovědí. I tuto hypotézu jsem však byl nucen hned na počátku zavrhnout a připustit, že klinický diskurs byl kromě souboru popisů i souborem hypotéz o životě a smrti, o etických volbách, terapeutických rozhodnutích, institucionálních pravidlech, modelech vyučování; že by tedy nebylo možné oddělovat popisy od hypotéz a že deskriptivní vypovídání bylo pouze jednou z formulací přítomných v diskursu lékařské vědy. Musel jsem vzít rovněž na vědomí, že tento popis se stále posouval: jednak proto, že od Bichata k buněčné patologii došlo k posunu měřítek a východisek; jednak proto, že od diagnostiky pohledem, poslechem a poklepem k používání mikroskopu a biologickým testům se proměnil informační systém; jednak proto, že od jednoduchých anatomicko-klinických korelací k jemným analýzám fyziopatologických procesů se ustavil zcela nový slovník znaků a jejich dešifrování; a konečně proto, že lékař postupně přestával být centrem, v němž se registrují a interpretují informace, a protože se vedle něj a mimo něj ustanovilo množství dokumentace, nástroje porovnávání a analytické techniky, které lékař samozřejmě používá, které však zároveň mění jeho pozici pozorujícího subjektu ve vztahu k pacientovi.

Všechny tyto změny, které nás dnes patrně přivádějí až na práh nové lékařské vědy, se pomalu ukládaly v diskursu medicíny v průběhu celého 18. století. Kdybychom chtěli definovat tento diskurs nějakým kodifikovaným a normativním systémem vy-

povídání, museli bychom připustit, že se tato lékařská věda rozpadla ve chvíli, kdy se objevila, a že ve skutečnosti čerpala své formulace pouze z Bichata a Laenneca. Jestliže tu je nějaká jednota, pak jejím principem není určitá forma výpovědí; nebyl by jím spíš soubor pravidel, který umožňoval provádět naráz či postupně čistě vjemové popisy, ale také pozorování zprostředkovaná přístroji, postupy užívanými při laboratorních experimentech, statistickými výpočty, epidemiologickými či demografickými pozorováními, institucionálními nařízeními či různými terapeutickými předpisy? Bylo by třeba charakterizovat a individualizovat koexistenci těchto rozptýlených a heterogenních výpovědí, systém, který vládne jejich rozčlenění, podporu, již přijímají jedny od druhých, způsob, jakým se vzájemně předpokládají nebo vylučují, transformace, jež podstupují, a hru jejich záměn, uspořádání a přemístění.

Jiný směr bádání nabízí jinou hypotézu: nebylo by možné ustavit skupiny výpovědí tak, abychom určili systém trvalých a soudružných pojmů, jež se v nich objevují? Nespočívají například klasické analýzy jazyka a gramatických faktů (od Lancelota až po konec 18. století) na určitém počtu pojmů, jejichž obsah a použití byly jednou provždy určeny: pojem *úsudek* definovaný jako všeobecná, normativní forma jakékoliv věty, pojmy *subjekt* a *predikát*, spojené do obecnější kategorie *jména*, pojem *sloveso* používaný jako ekvivalent pojmu *logická spona*, pojem *slovo* definovaný jako znak reprezentace atd.? Tak by bylo možné rekonstruovat pojmovou architekturu klasické gra-

matiky. Ale i zde bychom záhy narazili na omezení: pomocí takových prvků bychom jen stěží dokázali popsat analýzy autorů z Port-Royalu; velice brzy bychom byli nuceni konstatovat, že se tu objevují nové pojmy; některé z nich jsou možná odvozeny z předchozích, ale jiné jsou vůči nim heterogenní, a některé jsou dokonce s předchozími neslučitelné. Pojetí přirozeného či inverzního syntaktického pořádku či pojem doplňku (zavedený v 18. století Beauzéem) by stále ještě bylo možné do pojmového systému gramatiky Port-Royalu integrovat. Ale se souborem pojmů užívaných Lancelotem a Duclosem již není slučitelná myšlenka původní vyjadřovací hodnoty zvuků ani myšlenka primitivního vědění, zahaleného ve slovech, jež tato slova temným způsobem tradují, ani myšlenka pravidelnosti v mutacích souhlásek, ani koncepce slovesa jako jednoduchého jména, schopného označovat nějaké jednání nebo činnost. Musíme za těchto podmínek souhlasit s tím, že gramatika tvoří pouze zdánlivě koherentní figuru, že skupina výpovědí, analýz, deskripcí, principů a konsekvencí, dedukcí, která kolovala pod tímto jménem po více než jedno století, je pouze falešnou jednotkou? Nicméně, snad bychom mohli objevit jednotu diskursu, pokud ji budeme hledat nikoliv v koherenci pojmů, nýbrž v jejich současném či následném vynořování, v jejich odchylování, v distanci, jež je odděluje, případně v jejich neslučitelnosti. Pak bychom již nehledali nějakou architekturu pojmů, dostatečně obecných a abstraktních, aby obsáhly všechny ostatní pojmy a uvedly je do stejné deduktivní struktury; snažili

bychom se analyzovat souhru jejich objevování a rozptýlení.

Poslední, čtvrtá hypotéza se týká seskupování výpovědí, popisu jejich zřetězení a vysvětlení sjednocujících formem, v nichž se prezentují: tedy identity a trvalosti témat. Ve „vědách“, jako jsou ekonomie či biologie, které mají tak polemický charakter, které jsou do takové míry přístupné filosofickým či etickým rozhodnutím, a v některých případech tolik náchylné k politické manipulaci, je na prvním místě oprávněné očekávat, že určitá tematika je schopna spojit, oživit celek diskursu jako organismus s jeho vlastními potřebami, vlastní vnitřní silou a vlastní schopností přežít. Nemohli bychom například stanovit jako jednotku vše, co konstituovalo téma evoluce od Buffona po Darwina? Téma, které bylo především filosofičtější, bližší kosmologii než biologii; téma, které spíše zpovzdálí řídilo výzkum, než pojmenovávalo, seskupovalo a vysvětlovalo výsledky; téma, které vždy předpokládalo více, než se v daném diskursu vědělo, které však na základě svého fundamentálního výběru nutilo navrhovanou hypotézu či požadavek transformovat se do diskursivního vědění. Nemohli bychom stejným způsobem hovořit i o fyziokratickém tématu? O ideji, která bez jakýchkoli důkazů a přede všemi analýzami postulovala přirozený charakter tří pozemkových rent; která následně předpokládala ekonomické a politické prvenství agrárního vlastnictví; která vyloučila jakoukoli analýzu mechanismů průmyslové výroby; která na druhé straně zahrnovala popis oběhu peněz v rámci státu, popis je-

jich přerozdělení mezi různé společenské skupiny a kanálů, kterými se vracely zpět do výroby; která vedla nakonec Ricarda ke zkoumání případů, v nichž se tato trojí renta neobjevovala, podmínek, za nichž se mohla formovat, a nakonec k odmítnutí fyziokratického tématu jako něčeho zcela arbitrérního?

Ovšem na základě takového pokusu jsme nuceni vyslovit dvě opačná a doplňující se konstatování. V jednom případě se tatáž tematika artikuluje podle dvou systémů pojmů, dvou typů analýz, dvou naprosto odlišných polí předmětů: ve své nejobecnější formulaci zůstává evolucionistická idea patrně stejná jak u Benoïta de Maillet, Bordeua či Diderota, tak u Darwina; jenže to, co tuto ideu činí možnou a koherentní, není ve skutečnosti v jednom a druhém případě zdaleka stejného řádu. V 18. století se evolucionistická idea definuje na základě příbuznosti druhů tvořících kontinuum od počátku předepsané (přerušované pouze přírodními katastrofami) nebo postupně ustavované plynutím času. V 19. století se ovšem evolucionistické téma netýká ustavení nějaké spojitě tabulky druhů, nýbrž popisu nespojitých skupin a analýzy způsobů interakce mezi organismem, jehož prvky jsou na sobě navzájem závislé, a prostředí, které mu poskytuje skutečné podmínky k životu. Jedno téma, avšak založené na dvou typech diskursu. Naopak v případě fyziokracie spočívá Quesnayova volba na stejném systému pojmů jako opačné názory, zastávané těmi, které bychom mohli nazvat utilitaristy. V této době zahrnovala analýza bohatství relativně omezený systém pojmů, které všichni ak-

ceptovali (existovala stejná definice peněz, stejné vysvětlení cen a ustálil se způsob počítání pracovních nákladů). Ale na základě tohoto jedinečného souboru pojmů existovaly dva způsoby, jak vysvětlit vytváření hodnoty, lišící se podle toho, zda byla analyzována na základě směny nebo odměny za pracovní den. Tyto dvě možnosti, vepsané v ekonomické teorii a v pravidlech fungování jejího pojmového systému, nabízely na základě stejných prvků dvě možnosti volby.

Bylo by tedy bezesporu chybou hledat v existenci těchto témat principy individualizace diskursu. Neměli bychom je tedy hledat spíš v rozptýlení momentů volby, kterým diskurs ponechává volnost? Nejsou to spíš různé možnosti, které diskurs otevírá, aby znovu oživil již existující témata, aby podněcoval opoziční strategie, poskytoval prostor nesmiřitelným zájmům, umožňoval hru určitých pojmů a zapojoval do ní různé strany? Neměli bychom pro individualizování skupin výpovědí místo zkoumání stálosti témat, obrazů a názorů v čase, místo stopování dialektiky jejich konfliktů spíš vyznačit rozptýlení momentů volby a definovat před každým názorem, před každou tematickou preferencí pole strategických možností?

Měl jsem tedy před sebou čtyři pokusy, čtyři neúspěchy — a čtyři z poho plynoucí hypotézy. Ty je teď třeba ověřit. Položil jsem si otázku, v čem by se mohla zakládat jednota velkých skupin výpovědí, jež se nám ze zvyku vnucují — a které nazýváme *medicina*, *ekonomie* či *gramatika*. V nějaké plné, neprodyšně uzavřené, spojitě, geograficky přesně artikulo-

vané oblasti předmětů? Předě mnou se však objevovaly spíš řady plné mezer, vzájemně propletené, hry diferencí, odchylek, substitucí, transformací. V určitém normativním typu vypovídání? Nalezl jsem však formulace na příliš rozdílných úrovních, formulace příliš heterogenních funkcí, než aby je bylo možné spojit dohromady a sestavit z nich jediný útvar anebo simulovat napříč časem, za individuálními díly, jakýsi velkolepý, nepřerušovaný text. V jasně definované abecedě pojmů? Ale před námi vystupují pojmy, které se liší strukturou a pravidly, řídicími jejich užíváním, které se vzájemně ignorují či vylučují a které nemohou být součástí jednotky s logickou architekturou. V trvanlivosti určitého tematického oboru? Avšak tady nacházíme spíš různé strategické možnosti, jež umožňují aktivovat neslučitelná témata nebo zasadit jedno téma do rozdílných souborů vypovídání. Odtud vyplývá myšlenka popsat tato rozptýlení jako taková; zkoumat, zda by mezi těmito prvky, které jistě nejsou organizovány jako progresivně deduktivní konstrukce, ani jako ohromná kniha, jež se krok za krokem píše napříč časem, ani jako dílo nějakého kolektivního subjektu, nebylo možné odhalit nějakou pravidelnost: řád v jejich následném objevování se, korélace v jejich simultánnosti, pozice, které by jim bylo možné přidělit ve společném prostoru, reciproční fungování, propojené a hierarchizované transformace. Taková analýza by se nepokoušela izolovat ostrůvky koherence, aby mohla popsat jejich vnitřní strukturu; nesnažila by se vytušit a odhalit latentní konflikty; studovala by formy rozmístění. Anebo: mís-

to aby rekonstruovala *logické řetězce vyplývání* (což často dělají dějiny vědy či filosofie), místo aby sestavovala *tabulky diferencí* (jako v lingvistice), popisovala by tato analýza *systémy rozptýlení*.

V případě, že by bylo možné popsat mezi určitým počtem výpovědí stejný systém rozptýlení, že by bylo možné mezi objekty, mezi typy výpovědí, mezi pojmy či volbami tématu definovat nějakou pravidelnost (řád, korelace, pozice a způsoby fungování, transformace), řekneme — dohodněme se na tom —, že se jedná o *diskursivní formace*; tím se vyhneme slovům jako „věda“, „ideologie“, „teorie“ či „sféra objektivit“, která jsou příliš zatížená nejrůznějšími podmínkami a důsledky, aby mohla označovat totožná rozptýlení. Podmínky, jimž podléhají prvky tohoto rozmístění (objekty, modalita vypovídání, pojmy, výběr tematiky), pak nazveme *pravidla formování*. Pravidla formování jsou podmínkami existence (avšak také koexistence, zachování, modifikace a zmizení) v daném diskursivním rozmístění.

Takové je tedy pole, kterým je nyní třeba projít; takové jsou pojmy, které je třeba podrobit zkoušce, a analýzy, které je třeba provést. Jsem si dobře vědom toho, že rizika jsou nemalá. Pro prvotní vyznačení jsem použil některá značně neurčitá, nicméně dobře známá seskupení; nic mi nezaručuje, že je znovu naleznu na konci analýzy, ani že objevím princip jejich vymezení a individualizace; nejsem si jist, zda diskursivní formace, které izolují, budou definovat medicínu v její všeobecné jednotě, či ekonomii a gramatiku v celkové křivce jejich historického směřování;

může se stát, že mne dokonce přivedou k neočekávaným rozčleněním. Stejně tak mi nic nezaručuje, že takový popis bude vysvětlovat vědeckost (či nevědeckost) diskursivních souborů, na něž jsem se soustředil, a jež se od počátku nabízejí s jistým nárokem na vědeckou racionalitu; a nic mi také nezaručuje, že se moje analýza neocitne na zcela jiné úrovni, že neustaví popis neredukovatelný na epistemologii či historii vědy. A může se dokonce stát, že na konci takového podniku už nezískáme zpět ty jednotky, které jsme na počátku metodickým postupem suspendovali: že možná budeme nuceni rozložit díla, ignorovat vlivy a tradice, definitivně zavrhnout otázku po původu, nechat zaniknout panovačnou přítomnost autorů; a že tedy zmizí z očí vše, co bylo považováno za vlastní dějiny idejí. Nebezpečí spočívá zkrátka v tom, že místo abychom poskytovali základ něčemu již existujícímu, místo abychom doplňovali načrtnuté linie do plných tvarů, místo abychom se uklidňovali tímto návratem a konečným potvrzením, místo abychom završovali tento šťastný kruh, který nám po bezpočtu úskoků a po tolika probdělých nocích dává na vědomí, že vše je zachráněno, budeme se muset odvážit za hranice důvěrně známých krajin, vzdát se navyklych záruk, vstoupit na ještě nezmapované území a jít vstříc cíli, který není snadné předvídat. Nehrozí přitom, že vše, co dosud střežilo práci historika a co jej doprovázelo od rozbřesku do soumraku (osud racionality a teleologie věd, dlouhá, nepřetržitá práce myšlení postupující navzdory času, procitnutí a pokrok vědomí, jeho opakované obnovování sebou sa-

mým, neukončený, nicméně nepřerušovaný pohyb totalizace, návrat ke vždy otevřenému počátku, a konečně historicko-transcendentální tematika) — nehrozí nyní, že toto vše zmizí a před analýzou se otevře prázdný, neurčitý prostor, který je prost jak vnitřku, tak i příslibu?

3. FORMOVÁNÍ OBJEKTŮ

Musíme si nyní zrekapitulovat směry postupu, které zůstávají otevřené, a zjistit, zda můžeme pojmu „pravidla formování“, který jsme již částečně naznačili, dát nějaký obsah. Abychom si analýzu usnadnili, vezměme si za příklad diskurs psychopatologie od 19. století. Na první pohled jde o vcelku přijatelný časový řez. Je vyznačen dostatečným množstvím znaků. Budeme se věnovat pouze dvěma z nich: tomu, jak se na počátku století objevuje nový způsob vylučování šílenců a jejich umisťování do psychiatrického špitálu; a možnosti vysledovat filiaci některých soudobých pojmů až k Esquirolovi, Heinrothovi či Pinelovi (od paranoie tak můžeme sestupovat až k monomanii, od inteligenčního koeficientu k prvnímu pojmu imbecility, od celkové paralýzy k chronické encefalitidě, od neurózy osobnosti zpět k nedelirantnímu šílenství); pokud však chceme postupovat dále v proudu času, stopy brzy ztrácíme, nit času se zamotává a promítnutí Du Laurence či dokonce Van Swietenova do patologie Kraepelinovy nebo Bleulerovy vede jen k nahodilým shodám. Objekty, jimiž se psychopatologie po této cézuře zabývala, jsou sice četné, většinou zcela nové, avšak také dosti nejisté, proměnlivé a některé

z nich rychle zanikající: vedle motorického vzrušení, halucinací a deviantních promluv (které se již považovaly za projev šílenství, ačkoli byly rozpoznány, vymezeny, popsány a analyzovány jiným způsobem) zde již vyvstává něco, co spadá do seznamů až dosud nevyužívaných: lehké poruchy chování, sexuální potíže a úchylky, náchylnost k sugesci a hypnóze, poruchy centrálního nervového systému, nedostatky v intelektuálním či motorickém přizpůsobení, kriminalita. A v každém z těchto seznamů bylo pojmenováno, popsáno, analyzováno, a později opraveno, znovu definováno, uváděno v pochybnost i vymazáno množstvím objektů. Je možné stanovit pravidlo, jímž se jejich objevování řídilo? Je možné zjistit, podle jakého neduktivního systému se tyto objekty mohly klást vedle sebe a za sebou, aby tvořily členité pole — v různých bodech lakunární či pletorické — psychopatie? Jaký byl režim jejich existence jako objektů diskursu?

a) Nejprve je třeba vyznačit prvotní *povrchy* jejich *vynošení*: ukázat, kde se mohou objevit, aby pak mohly být označeny a analyzovány, ty individuální rozdíly, které, podle stupňů racionalizace, pojmových kódů a typů teorie obdrží statut nemoci, odcizení, anomálie, demence, neurózy nebo psychózy, degenerace atd. Tyto povrchy vynošení nejsou v různých společnostech, v různých dobách a při různých formách diskursu stejné. Omezíme-li se na psychopatologii 19. století, je pravděpodobné, že tyto povrchy byly konstituovány rodinou, společensky blízkou skupinou, pracovním prostředím či náboženským společenstvím (jež jsou všechny normativní, jež jsou všechny citlivé na úchylky, jež všechny mají jistou oblast tolerance a určitý práh, za nímž následuje vyloučení, jež všechny mají svůj

způsob pojmenování a odmítnutí šílenství a jež všechny připisují medicíně ne-li odpovědnost za vyléčení a uzdravení, pak přinejmenším funkci vysvětlování); třebaže jsou tyto povrchy vynošení organizovány specifickým způsobem, nejsou v 19. století ničím novým. Právě naopak — v této epoše již nepochybně začínají fungovat nové povrchy vynošení: umění s jeho vlastní normativitou, sexualita (jejíž deviace vzhledem k obvyklým zákazům se pro psychiatrický diskurs poprvé staly objektem označování, popisu a analýzy), trestání (zatímco v předcházejících epochách bylo šílenství pečlivě oddělené od zločinného chování a platilo za omluvu, sama kriminalita se nyní stala — i následkem slavných „homicidních monomanií“ — formou deviace více či méně spřízněné s šílenstvím). Tady, v těchto polích prvotní diferenciaci, v distancích, diskontinuitách a v prazích, jež se tu manifestují, nachází psychiatrický diskurs možnost ohraničit svou oblast, definovat to, o čem hovoří, a dát tomu statut objektu — tedy docílit jeho objevení, učinit to pojmenovatelným a popsatelem.

b) Dále je třeba popsat *instance vymezování*: v 19. století se medicína (jako instituce s vlastními pravidly, jako skupina jednotlivců tvořící lékařský sbor, jako vědění a praxe, jako kompetence uznávaná veřejným míněním, justicí i úřady) stala hlavní instancí, která ve společnosti vymezuje, vyznačuje, pojmenovává a zavádí šílenství jako objekt; nebyla však v této roli sama: byla tu justice, a zejména trestní justice (s definicemi omluvy, nezodpovědnosti, polehčujících okolností a užívající pojmů jako zločin z vášně, klédichnost či společenské nebezpečí), byla tu náboženská autorita (v tom smyslu, v němž se ustavila jako rozhodující instance oddělující mystické od patologického, duchovní od tělesného, nadpřirozené od nenormálního a praktikovala řízení vědomí spíš kvůli poznání jednotlivců než pro kazuistickou klasifikaci jednání a okolností), literární a umělecká kritika (která během 19. století pojednávala o díle čím dál tím méně jako o objektu vkusu, jež je třeba posuzovat, a čím dál tím více jako

o řeči, kterou je třeba interpretovat a v níž je třeba rozeznat převleky autorova výrazu).

c) Nakonec je třeba analyzovat *mřížky specifikace*: jedná se o systémy, podle nichž se oddělují, staví proti sobě, sdružují, přeskupují, klasifikují a navzájem odvozují různá „šlensství“ jako objekty psychiatrického diskursu (takovými mřížkami diferenciací byly v 19. století: duše jako skupina hierarchizovaných, sousedících a více či méně se prostupujících schopností; tělo jako trojrozměrný svazek orgánů, jež jsou spolu spojeny schémata závislosti a komunikace; život a historie jednotlivců jako lineární sled fází, změn stop, soubor virtuálních znovuoživení, cyklických opakování; sítě neuropsychologických korelací jako systémy vzájemných projekcí a pole cirkulární kauzality).

Tento popis je sám o sobě stále ještě nedostačující, a to ze dvou důvodů. Roviny vynořování, které jsme identifikovali, ani instance vymezení anebo formy specifikace totiž neposkytují zcela dotvořené a plně vyzbrojené objekty, které by pak diskurs psychopatologie pouze inventarizoval, klasifikoval a pojmenoval, aby je vybíral a nakonec pokrýval sítí slov a promluv: nejsou to rodiny — se svými normami, se svými základy a se svými prahy citlivosti —, kdo určuje, že někdo je blázen, a kdo předává „nemocné“ k analýze nebo k posouzení psychiatrům; není to právní řád sám od sebe, kdo ukazuje psychiatrii v pozadí té či oné vraždy paranoidní delirium nebo kdo tuší neurózu v sexuální deliktu. Diskurs není v žádném případě místem, kde se budou ukládat předem připravené objekty a stavět se jeden na druhý jako v jednoduchém povrchu zápisu. Avšak onen výčet je nedostatečný ještě z jednoho důvodu. Vyznačil postupně několi-

keré roviny diferenciací, na nichž se mohou objekty diskursu objevovat. Ale jaké jsou mezi nimi vztahy? Proč právě tento výčet, a ne nějaký jiný? Jaký konečný a uzavřený soubor by se měl tímto způsobem popisovat? A jak můžeme mluvit o nějakém „systému formování“, když známe jen jednu sérii rozdílných a heterogenních určení, aniž bychom jim mohli připisat nějaké souvislosti či vztahy?

Ve skutečnosti tyto dvě řady otázek odkazují ke stejnému bodu. Abychom jej dosáhli, předcházející příklad ještě omezíme. V oblasti, která se týká psychopatologie 19. století, se velmi brzy (již u Esquirola) objevuje celá řada objektů náležejících do seznamu delikvence: zabití (a sebevraždy), zločiny z vášně, sexuální delikty, jisté formy krádeže, potulka, a pak na přič jimi vedoucí dědičnost, prostředí způsobující neurózy, agresivní anebo sebezraňující chování, perverze, sklony k zločinu, ovlivnitelnost, atd. Nebylo by adekvátní tvrdit, že se zde jedná o důsledky nějakého objevu, jako by nějaký psychiatr najednou dešifroval podobnosti mezi kriminálním a patologickým chováním; jako by objevil přítomnost klasických znaků pomatení u určitých delikventů. To jsou fakta ležící mimo obzor našeho zkoumání: úkolem je totiž zjistit, co je umožnilo, jak mohly po těchto „objevech“ přicházet jiné, jež je opakovaly, opravovaly, modifikovaly či případně anulovaly. Stejně tak by nebylo správné připisovat objevení se těchto nových objektů normám buržoazní společnosti 19. století, správně-policejní reorganizaci okrsků působnosti a posílení policie a trestání, stanovení nového trestního

řádu, zavedení a užívání instance polehčujících okolností či rozmachu zločinnosti. Všechny tyto postupy se nepochybně účinně rozvinuly; samy o sobě však nemohly vytvořit objekty psychiatrického diskursu; kdybychom pokračovali v popisu na této úrovni, ocitli bychom se daleko za tím, co hledáme.

Jestliže byl v naší společnosti v přesně určené době delikvent psychologizován a patologizován, jestliže transgresivní chování mohlo zaujmout místo v celé jedné sérii objektů vědění, bylo tomu tak proto, že v psychiatrickém diskursu začal působit celek přesně určených vztahů: vztah mezi rovinami specifikace, jako jsou kategorie trestního práva či stupně snížené odpovědnosti, a rovinami psychologické charakterizace (schopnosti, vlohy, stupně rozvoje nebo involuce, způsoby reagování na prostředí, získané, vrozené či zděděné typy charakteru); vztah mezi instancemi lékařského rozhodnutí a rozhodnutí soudního (vpravdě komplexní vztah, neboť ve věci definování zločinu, stanovení jeho okolností a vyměření odpovídajícího trestu uznává lékařské rozhodnutí absolutně instanci soudní; vyhrazuje si však analýzu jeho původu a posouzení s ním spojené odpovědnosti); vztah mezi filtrem tvořeným soudním výsledkem, informacemi shromážděnými policií, vyšetřováním a celým juristickým informačním aparátem a filtrem tvořeným lékařským dotazníkem, klinickými vyšetřeními, zkoumánými předků a životopisy. Vztah mezi rodinnými, sexuálními a trestními normami chování jednotlivců a tabulkou patologických symptomů a onemocnění, jejichž příznaky představují. Vztah mezi

terapeutickým omezením v rámci prostředí nemocnice (s jeho specifickými prahy, kritérii léčby a způsobem rozlišení normálního a patologického) a trestním omezením ve vězení (s jeho systémem trestání a výchovy, kritérii dobrého chování, pozměňujícími návrhy a omilostněním). To vše jsou vztahy působící v psychiatrickém diskursu, které vedly k tomu, že se vytvořil celek rozmanitých objektů.

Zobecněme tedy: psychiatrický diskurs v 19. století je charakteristický nikoli privilegovanými objekty, nýbrž způsobem, jakým své silně rozptýlené objekty formuje. Toto formování je zajištěno souborem vztahů ustavených mezi instancemi vymoření, vymezení a specifikace. Lze tedy říci, že diskursivní formace je definována (přínejmenším pokud jde o její objekty), můžeme-li určit takový soubor; můžeme-li ukázat, že libovolný objekt diskursu v něm má své místo a svůj zákon, v souladu s nímž se objevuje; můžeme-li ukázat, že tento soubor může současně anebo následně zrodit vzájemně se vylučující objekty, aniž by se sám modifikoval.

Ještě několik poznámek a důsledků.

1. Podmínek objevení nějakého objektu diskursu, historických podmínek, za nichž je možné o něm „něco říci“ a za nichž o něm mohou různé osoby říkat různé věci, podmínek, díky nimž se objekt zapisuje v oblasti příbuznosti s jinými objekty, díky nimž s nimi může vstupovat do vztahů podobnosti, sousedství, vzdálenosti, rozdílu, transformace — těchto podmínek je, jak vidno, mnoho a jsou závažné. Chceme tím

řící, že není možné mluvit kdykoli o čemkoli; není snadné říci něco nového; nestačí otevřít oči, obrátit k něčemu pozornost nebo si něco uvědomit, aby se nové objekty ihned rozzářily a těsně nad zemí vystoupil jejich prvotní jas. Tato obtíž však není pouze negativní; neměla by být spojována s překážkami, jež by byly schopné výhradně zaslepot, překážet, bránit objevu, zakrývat jasnost samozřejmosti či němou neústupnost věcí samých; objekt neočekává v temnotě řád, který jej osvobodí a dovolí mu vtělit se do viditelné a upovídané objektivit; nepředchází svou existenci v sobě samém, zadržován nějakými překážkami na okrajích světla. Existuje, jsou-li dány pozitivní podmínky komplexního svazku vztahů.

2. Tyto vztahy se ustavují mezi institucemi, ekonomickými a společenskými procesy, formami chování, systémy norem, technikami, typy klasifikace a způsoby charakterizace; tyto vztahy nejsou přítomny v objektu; analýza objektu je nerozvíjí; nenačrtávají jeho osnovu, imanentní racionalitu, onu ideální tkáň, jež se znovu zcela anebo zčásti objeví, jakmile objekt myslíme v pravdě jeho pojmu. Nedefinují jeho vnitřní konstituci, nýbrž to, co mu dovoluje objevit se, stanout vedle jiných objektů, situovat se ve vztahu k nim, definovat svou odlišnost, svou neredukovatelnost a případně svou heterogenitu, zkrátka umístit se v poli exteriority.

3. Tyto vztahy se odlišují především od vztahů, jež bychom mohli nazvat „primárními“ a které lze ne-

závisle na jakémkoli diskursu či objektech diskursu popsat mezi institucemi, technikami, společenskými formami atd. Je vcelku zřejmé, že mezi buržoazní rodinou a fungováním soudních instancí a kategorií v 19. století existují vztahy, které lze analyzovat jako takové. Avšak ne vždy se překrývají se vztahy, jež jsou podstatné při formování objektu: vztahy závislosti, které lze na této primární rovině určit, se neprojevují nutně tak, že by vstupovaly do vztahů, jež umožňují existenci objektů diskursu. Je ale také třeba rozlišovat druhotné vztahy, které jsou formulovány v diskursu samotném: co například psychiatři v 19. století mohli říci o vztazích mezi rodinou a kriminalitou, nereprodukuje, jak dobře víme, systém skutečných závislostí; nereprodukuje to však ani systém vztahů, jež umožňují a podporují objekty psychiatrického diskursu. Tak se otevírá celý prostor artikulovaný možnými popisy: systémem *primárních* či *reálných vztahů*, systémem *druhotných* či *reflexivních vztahů* a systémem *vztahů*, které můžeme v pravém slova smyslu nazývat *diskursivní*. Cílem je ukázat specifičnost naposled uvedených a jejich souhru s dvěma zbývajícími dvěma.

4. Vidíme tedy, že diskursivní vztahy nejsou vnitřními vztahy diskursu: nespojují mezi sebou pojmy nebo slova; nebudují nějakou deduktivní či rétorickou architekturu mezi větami nebo tvrzeními. Přesto to nejsou ani vztahy vůči diskursu vnější, které by ho ohraničovaly, které by mu vnucovaly určité formy anebo mu zabraňovaly vyslovovat za určitých okol-

ností určité věci. Jsou v jistém smyslu na hranici diskursu: poskytují mu objekty, o nichž mluví, či spíše (neboť tento obraz poskytování předpokládá, že objekty se formují někde jinde než v rámci diskursu) určují svazek vztahů, jež musí diskurs uvádět v činnost, aby mohl mluvit o patřičných objektech, aby o nich mohl pojednávat, aby je mohl pojmenovat, analyzovat, klasifikovat, aby je mohl vysvětlit atd. Tyto vztahy necharakterizují jazyk, který diskurs používá, okolnosti, za nichž se rozvíjí, nýbrž diskurs samotný jako praxi.

Můžeme nyní analýzu uzavřít a posoudit, do jaké míry naplnila a do jaké míry rovněž pozměnila původní projekt.

Pokud jde o tyto souborné útvary, které tak naléhavým, avšak konfúzním způsobem vystupují jako *psychopatologie, ekonomie, gramatika a medicína*, ptali jsme se, jaký druh jednoty je mohl ustavit: byly pouhou pozdější rekonstrukcí, provedenou na základě specifických děl, po sobě jdoucích teorií, pojmů anebo témat, z nichž jedny byly zapomenuty, druhé udržovány tradicí, ještě další skryté v zapomnění a později znovu odhalené? Byly jen řadou propojených podniků?

Hledali jsme jednotu diskursu v objektech samých, v jejich rozmístění, ve hře jejich rozdílů, v jejich blízkosti a v jejich vzdálenosti — zkrátka na straně toho, co je dáno mluvčímu subjektu: a byli jsme nakonec přivedeni k tvoření vztahů, jež charakterizuje diskursivní praxi samu; tak jsme objevili nikoli konfiguraci

anebo formu, nýbrž soubor *pravidel*, která jsou imanentní určité praxi a která definují její specifičnost. Na druhé straně nám jistá „jednotka“, např. *psychopatologie*, sloužila jako orientační měřítko: jestliže jsme chtěli určit datum jejího zrodu a její přesné ohraničení, museli jsme nepochybně vyhledat, kdy se toto slovo objevilo, definovat, při jakém druhu analýzy jej bylo možné aplikovat a jak se uskutečnilo jeho oddělení od neurologie na jedné a psychologie na druhé straně. Objevila se jednotka jiného typu, která pravděpodobně nemá stejná data ani stejný povrch či stejně artikulace, která však poukazuje ke skupině objektů, pro něž je termín psychopatologie jen reflexivní, druhotnou a klasifikující kolonkou. Nakonec se psychopatologie představuje jako disciplína, jež se neustále obnovuje, je neustále poznamenávána objevy, kritikami, opravováním omylů; systém formování, který jsme definovali, zůstává stabilní. Rozumějme tomu dobře: nejsou to objekty, co zůstává konstantní, není to ani oblast, kterou vytvářejí; nejsou to dokonce ani body jejich vynořování či způsoby jejich charakterizace; je to vztah mezi povrchy, na nichž se mohou objevit, na nichž se mohou vymežit, na nichž je lze analyzovat a specifikovat.

Je zřejmé, že u popisů, jejichž teorii jsem se pokusil vypracovat, nejde o interpretování diskursu takovým způsobem, aby jím procházela historie nějakého referentu. Ve zvoleném příkladu nezjišťujeme, kdo byl v určité době šílencem, v čem spočívalo jeho šílenství, ani zda byly jeho potíže identické s těmi, jež jsou nám známy dnes. Neklademe si otázku, zda byly čaro-

dějnice přehlíženými a pronásledovanými bláznů či zda v jiné době nebyla mystická nebo estetická zkušenost nepatřičným způsobem klasifikována jako cosi, co patří do medicíny. Naším záměrem není rekonstruovat, čím mohlo být šílenství o sobě, takové, jaké by se zprvu nabízelo v nějaké primitivní, základní, neurčitě, sotva artikulované zkušenosti,¹ a jaké by potom bylo organizováno (přeložené, deformované, maskované, případně potlačené) diskursem a nepřímou, často překroucenou, soustavou jeho operací. Taková historie referentu je nepochybně možná; od počátku není vyloučena snaha vyprostit a osvobodit tyto „prediskursivní“ zkušenosti z textu. Avšak zde se nejedná o to, neutralizovat diskurs, učinit jej znakem něčeho jiného a proniknout jeho tloušťkou, abychom dospěli k tomu, co tiše spočívá mimo něj, ale naopak o zachování jeho soudržnosti, o to, aby se sám vynořil v úplnosti jemu vlastní. Stručně řečeno, chceme se prostě obejít bez „věcí“. „Znepřítomnit“ je. Zavrhnout jejich bohatou, závažnou a bezprostřední hojnost, jež bývá obvykle považována za prvotní zákon diskursu, jenž se od něj odchyluje jen díky omylu, opomenutí, iluzi, nevědomosti či netečnosti mínění a tradic, nebo dokonce touhy, možná neuvědomované, nevidět a nemluvit. Nahradit bohatství „věcí“ předcházejících diskurs řízeným vytvářením objektů, které se ukazují pouze v diskursu. Definovat tyto *objekty* nikoli od-

¹To je v přímém rozporu s tématem explicitně uvedeným a několikrát opakovaně přítomným v *Dějínách šílenství*, zejména v předmluvě.

kazováním k *základu věcí*, nýbrž tak, že je budeme vztahovat k souboru pravidel, která jim dovolují, aby se formovaly jako objekty diskursu, a stanovují tak podmínky jejich historického vyjevování. Psát historii diskursivních objektů, která by je nezatlačovala do společné hloubky původní půdy, ale která by rozvinula logickou návaznost regularit, jež vládne jejich rozptýlení.

Nicméně potlačení momentu „věcí samých“ není nutně odkazem k lingvistické analýze významu. Při popisu formování objektů diskursu se pokoušíme vyznačit vztahy, které charakterizují diskursivní praxi, a neurčujeme ani lexikální organizaci, ani členění sémantického pole: nezkoumáme smysl daný v určité době slovům jako „melancholie“ či „nedelirantní šílenství“ ani opozici obsahu mezi „psychózou“ a „neurozou“. Podobné analýzy, opakuji znovu, nepovažují za nelegitimní či nemožné; nejsou však relevantní v případě, kdy zjišťujeme, jak se například kriminalita mohla stát objektem lékařské expertízy nebo jak se sexuální úchylnka mohla vyhranit jako objekt psychiatrického diskursu. Analýza slovního obsahu definuje jednak prvky významu, jimiž disponují mluvící subjekty v dané době, jednak sémantickou strukturu, která se objevila na povrchu již vysloveného diskursu; netýká se diskursivní praxe jako místa, v němž se formuje a deformuje, objevuje a mizí smíšená — zároveň překrývající se i lakunární — pluralita objektů.

Důvtipnost komentátorů zde neminula cíl: v takové analýze, jakou provádím, jsou *slova* záměrně

nepřítomná stejně jako samotné *věci*; není tu ani deskripce slovníku, ani odkaz k bohatství žité zkušenosti. Nevracíme se tu k něčemu před diskursem — tam, kde ještě není nic řečeno a kde věci teprve vystupují z šedého přítmí; nepokoušíme se jít za diskurs, abychom tam objevili formy, které vytvořil a nechal za sebou; držíme se, pokoušíme se udržet na rovině diskursu samého. A poněvadž je tu a tam i u těch nejmanifestnějších absencí třeba vyznačit tečky nad všemi „i“, řekl bych, že ve všech těch výzkumech, v nichž jsem zatím tak málo pokročil, chci ukázat, že „diskursy“, jak mohou být slyšeny, jak mohou být čteny ve formě textů, nejsou, jak by se dalo očekávat, jasnými a jednoduchými průsečíky slov a věcí: jsou temným předivem věcí a manifestním, viditelným a barvitým řetězcem slov; chtěl bych ukázat, že diskurs není tenkým povrchem dotyku či střetávání mezi skutečností a jazykem, propletením lexika a zkušenosti; chtěl bych na přesných příkladech ukázat, že analyzujeme-li diskursy samé, vidíme, jak se uvolňuje zdánlivě pevné sevření slov a věcí a vychází najevo souhrn pravidel vlastních diskursivní praxi. Tato pravidla nedefinují žádnou němou existenci skutečnosti ani kanonické užití slovní zásoby, nýbrž režim objektů. „Slova a věci“, to je seriózní název určitého problému; ironický název práce, která modifikuje svou formu, přesouvá své danosti a odkrývá nakonec zcela jiný úkol. Úkol, který spočívá v pojímání diskursu už ne jako souboru znaků (označujících prvků, jež odkazují k obsahům anebo k reprezentacím), nýbrž jako praktik, které systematicky

vytvářejí objekty, o nichž mluví. Diskursy jsou samozřejmě tvořeny znaky; avšak to, jak pracují, je víc než jen užívání těchto znaků pro označování věcí. Právě toto *více* je činí neredukovatelnými na jazyk a mluvu. Toto „více“ je tedy třeba odkrýt a popsat.

4. FORMOVÁNÍ MODALIT VYPOVÍDÁNÍ

V diskursu lékařů 19. století lze nalézt kvalitativní popisy, životopisná líčení, označování, interpretaci a porovnávání znaků, dokazování pomocí analogie, dedukci, statistické odhady, experimentální ověřování a mnoho dalších forem výpovědí. Co však jedno s druhým spojuje, jaká nutnost? Proč právě tyto výpovědi, a ne jiné? Bylo by třeba nalézt zákon všech těchto rozmanitých způsobů výpovídání a místo, z něhož vycházejí.

a) První otázka: kdo mluví? Kdo ze souboru mluvících jedinců je oprávněn promlouvat tímto druhem jazyka? Kdo je jeho držitelem? Kdo z něj odvozuje svou jedinečnost, prestiž, a komu naopak poskytuje ne-li záruku, tedy alespoň předpoklad pravdy? Jaký je statut jednotlivců, kteří — a jedině oni — mají předepsané či tradované právo, právně definované nebo spontánně přijímané, pronášet tento diskurs? Statut lékaře zahrnuje kritéria kompetence a vědění; instituce, systémy, pedagogické normy; legální podmínky, jež mu dávají právo — a spolu s tím stanovují meze — praktikovat vědění a experimentovat s ním. Zahrnuje také systém diferenciací a vztahů (rozdělení atributů, hierarchickou subordinaci, funkcí komplementárnost, požadování, poskytování a výměnu informací) k ostatním jedincům či skupinám, které mají svůj vlastní statut (s politickou mocí a jejími reprezentanty, s mocí soudní, s různými profesními or-

ganizacemi, s náboženskými skupinami, případně s kněžími). Stejně tak zahrnuje i jistý počet charakteristik, jež definují jeho fungování ve vztahu k celku společnosti (role, která připadá lékaři, pokud se na něj obrací soukromá osoba, nebo která je od něj vyžadována více či méně vynuceným způsobem společností podle toho, zda vykonává své povolání, nebo je pověřený nějakou funkcí; práva intervenovat a rozhodovat, která jsou mu přiznávána v různých případech; požadavek být dohlížitelem, strážcem a garantem zdraví populace, skupiny, rodiny, individua; podíl, který odebírá z veřejného, popřípadě soukromého bohatství; forma explicitní či implicitní smlouvy, kterou uzavírá buď se skupinou, v níž působí, nebo s mocí, která mu svěřila nějaký úkol, či s klientem, který od něho žádá radu, terapii, léčbu). Tento statut lékaře je obecně značně specifický ve všech formách společnosti a civilizace: jen stěží je osobou indiferentní či zaměnitelnou. Řeč medicíny nemůže vycházet od kohokoli; její hodnotu, její účinnost, samy její terapeutické schopnosti a obecně její existenci jako řeči medicíny nelze oddělovat od statutárně definované osoby, která má právo ji artikulovat a vyžadovat pro ni moc zažehnat utrpení a smrt. Víme však také, že tento statut prošel v západní civilizaci na konci 18. a začátku 19. století hlubokou proměnou, jelikož zdraví obyvatelstva se stalo jednou z ekonomických norem, vyžadovaných industriálními společnostmi.

b) Je také třeba popsat institucionální *umístění*, z nichž lékař pronáší svůj diskurs a kde má tento diskurs svůj legitimní původ a místo své aplikace (své specifické objekty a nástroje verifikace). V naší společnosti jsou těmito umístěními: nemocnice, místo soustavného, kódovaného, systematického pozorování, zajišťovaného diferencovaným a hierarchizovaným lékařským personálem, které tak může tvořit kvantifikovatelné pole četností výskytu; soukromá praxe, jež nabízí místo pro nahodilejší, mezerovitější, daleko méně početná pozorování, která však někdy umožňují shromáždit řadu zjištění s mnohem větším časo-

vým rozsahem, s lepší znalostí předků zkoumaných pacientů a jejich životního prostředí; laboratoř, autonomní místo, dlouho od nemocnice oddělené, kde se etablují určité obecné pravdy o lidském těle, životě, nemoci, poruchách, jež poskytují jisté prvky diagnózy, jisté znaky vývoje, jistá kritéria léčby a umožňují terapeutické experimenty; a nakonec něco, co můžeme nazvat „knihovna“ nebo dokumentární pole, což neznamena pouze knihy a pojednání, jež jsou tradičně považovány za platné, nýbrž také masu statistických informací (týkajících se sociálního prostředí, klimatu, epidemií, úmrtnosti, četnosti výskytu nemocí, center nákazy, nemocí z povolání), jimiž mohou lékaře zásobit úřady, jiní lékaři, sociologové, geografové. Tato rozmanitá „umístění“ lékařského diskursu opět prošla v 19. století hlubokou proměnou: význam dokumentu neustále roste (zatímco stejnou měrou klesá autorita knihy či tradice); nemocnice, jež měla být jen místem dodatečně připojeným k diskursu o nemocích a která toto místo, pokud jde o význam a hodnotu, přenechala soukromým praxím (kde se v 18. století nemoci, ponechané ve svém přirozeném prostředí, ukazovaly ve své pravdě, interpretované modelem rostliny), se tehdy stávají místem systematických a homogenních pozorování, konfrontací ve velkém měřítku, stanovování četnosti a pravděpodobnosti výskytu, anulování individuálních variant, zkrátka místem objevení se choroby nikoliv již jako jedinečného druhu, rozvíjejícího své podstatné rysy před pohledem lékaře, nýbrž jako průměrného procesu s jeho významnými znaky, s jeho hranicemi a možnostmi vývoje. Stejně tak do sebe integruje každodenní lékařská praxe v 19. století laboratoř jako místo diskursu, ve kterém platí stejné experimentální normy jako ve fyzice, chemii či biologii.

c) Pozice subjektu se rovněž definují situací, v níž se může ocitnout vzhledem k různým oblastem nebo skupinám objektů: podle určité mířky otázek, explicitních či nikoliv, je subjektem dotazovaným a podle určitého informačního programu je sub-

jektem naslouchajícím; je subjektem rozlišujícím podle tabulky charakteristických rysů a zaznamenávajícím podle deskriptivního typu; je situován v optimální vzdálenosti pro vnímání, ježž hranice vymezují minimální míru podstatné informace; používá instrumentálních prostředků, jež mění měřítko informace, jež přemisťují subjekt vzhledem k průměrné či bezprostřední rovině vnímání, jež zajišťují jeho přechod z povrchové úrovně na rovinu hloubkovou, nechávají jej obíhat ve vnitřním prostoru těla — od manifestních symptomů k orgánům, od orgánů ke tkáním a nakonec od tkání k buňkám. K těmto perceptivním situacím je ještě třeba připojit pozice, které může subjekt zaujmout v informační síti (v teoretické výuce nebo v pedagogickém působení v nemocnicích; v systému orální komunikace či psané dokumentace: jako původce i příjemce pozorování, posudků, statistických dat, obecných teoretických návrhů, projektů a rozhodnutí). Různé situace, v nichž se může subjekt lékařského diskursu ocitnout, byly nově definovány na počátku 19. století spolu s organizací pole vnímání (umístěného v hloubce, vyjadřujícího se novým instrumentálním propojením, rozvinutého chirurgickými technikami nebo metodami autopsie, soustředěného okolo center poranění) a s umístěním nových systémů registrování, záznamu, popisu, třídění, integrace do číselných a statistických řad, se zavedením nových forem vyučování, oběhu informací, vztahů s jinými teoretickými oblastmi (vědami či filosofií) a s dalšími institucemi (ať už administrativního, politického či ekonomického typu).

Stává-li se v klinickém diskursu lékař postupně svrchovaným a bezprostředním tazatelem, okem, které hledí, rukou, jež se dotýká, nástrojem dekódujícím znaky, bodem integrace již vypracovaných popisů, laboratorním technikem, je tomu tak proto, že do hry vstupuje celý soubor vztahů. Vztahů mezi prostorem nemocnice jako místem asistence, očištěného a

systematizovaného pozorování, částečně osvědčené, částečně experimentální terapie, a celou skupinou technik a kódů vnímání lidského těla — skupinou, jež je definována patologickou anatomí; vztahů mezi polem bezprostředních pozorování a oblastí již získaných informací; vztahů mezi rolí lékaře jako terapeuta, pedagoga, rolí, kterou má jako zprostředkovatel při šíření lékařského vědění, a rolí toho, kdo je v sociálním prostoru odpovědný za zdraví veřejnosti. Klinická medicína, chápána jako obnovování hledisek, obsahů, forem a samotného stylu popisu, jako používání induktivních a pravděpodobnostních postupů v myšlení, typů označování kauzality, zkrátka jako obnovování modalit vypovídání, nemůže být považována za důsledek nové techniky pozorování, autopsie, která se praktikovala již poměrně dávno před 19. stoletím; ani za důsledek zkoumání patogenních příčin v hlubinách organismu — Morgagni se takovým výzkumem zabýval již v polovině 18. století; ani za důsledek nové instituce kliniky¹ — ta existovala v Itálii a v Rakousku již po několik desetiletí; ani za důsledek zavedení pojmu tkáně v Bichatově *Pojednání o membránách*. Měla by být spíše chápána v rámci diskursu medicíny jako uvedení do vztahu jistého počtu různých prvků, z nichž některé se týkají statutu lékařů, jiné místa v rámci instituce či

¹Foucault užívá termín „la clinique“ v obojím smyslu, který ve francouzštině má: znamená jednak lékařskou praxi studentů medicíny a jednak nemocnici či obecně místo, kde je tato praxe vykonávána, či obecněji jakoukoli specializovanou kliniku. (pozn. překl.)

odbornosti, z něhož promlouvají, další jejich pozice jako vnímajících, pozorujících, popisujících a vyučujících subjektů. Lze říci, že toto ustavení vztahu mezi různými prvky (z nichž některé jsou nové a jiné dřívější) se uskutečňuje klinickým diskursem: ten, jako určitá praxe, ustavuje mezi všemi těmito prvky systém vztahů, jenž není „reálně“ daný, ani předem vytvořený; a má-li nějakou jednotu, nejsou-li modalities vypovídání, jež používá či umožňuje, jen juxtaponovány díky řadě historických nahodilostí, pak proto, že soustavným způsobem uvádí v činnost tento soubor vztahů.

K tomu ještě jedna poznámka. Poté, co jsme konstatovali rozdílnost typů vypovídání v klinickém diskursu, nesnažili jsme se tuto rozdílnost redukovat odkrýváním formálních struktur, kategorií, způsobů logického zřetězení, typů usuzování a indukce, forem analýzy a syntézy, které mohly být do diskursu zapojeny; nechtěli jsme odhalit nějakou racionální organizaci, jež by byla s to přisuzovat výpovědím, například výpovědím medicíny, nějakou vnitřní nutnost. Právě tak jsme se nepokoušeli odkazovat obecný horizont racionality, od něhož se vývoj medicíny postupně odpoutával, její snahy vyrovnat se exaktním vědám, upevnit metody pozorování, její snahy o pomalé, obtížné vytěšňování obrazů či fantasmát, jež se v ní zabydlela, snahy o očišťování jejího systému uvažování, k nějakému zakládajícímu aktu nebo ke konstituujícímu vědomí. A konečně, nepokoušeli jsme se ani popisovat empirickou genezi či různé složky medicínské mentality: jak se posouval zájem lékařů,

jakým teoretickým nebo experimentálním modelem byli ovlivňováni, jaká filosofie či jaká morální tematika definovala klima jejich reflexí, na jaké otázky, na jaké požadavky odpovídali, jaké úsilí museli vyvinout, aby se osvobodili od tradičních předsudků, jakými cestami byli vedeni ke sjednocení a koherenci, jež nejsou nikdy úplné a jsou pro jejich vědění nedosažitelné. Nejde zkrátka o to, vztahovat různé modalities vypovídání k jednotě nějakého subjektu — ať už by šlo o subjekt chápaný jako čistá zakládající instance myšlení, nebo jako empirická funkce syntézy. Nejde ani o „poznání“, ani o „poznatky“.

Místo aby odkazovaly k *syntéze* nebo k *jednotící funkci subjektu*, manifestují různé modalities vypovídání v této analýze jeho rozptýlení.² Rozptýlení do různých postavení, do různých umístění, do různých pozic, jež může obsadit či získat v rámci působení v diskursu. Do diskontinuity rovin, z nichž mluví. A jsou-li tyto roviny spojeny systémem vztahů, není tento systém nastolen syntetickou aktivitou vědomí identického se sebou samým, mlčícího a předcházejícího každou promluvu, nýbrž specifičností diskursivní praxe. Je třeba zbavit se pohledu na diskurs jako na fenomén výrazu — verbální překlad syntézy, provedené jinak; budeme hledat spíš pole pravidelnosti pro různé pozice subjektivity. Takto chápaný diskurs není velkolepě se odvíjející manifestací myslícího, poznávajícího a mluvícího subjektu: je naopak

²V tomto smyslu nebyl termín „lékařský pohled“, užitý ve *Zrození kliniky*, právě nejšťastnější.

souborem, v němž lze určovat rozptýlení subjektu a jeho nespojitost se sebou samým. Je prostorem exteriority, ve kterém se rozvíjí síť oddělených umístění. Již dříve jsme ukázali, že k definování režimu objektů vlastních diskursivní formaci nejsou třeba ani „slova“, ani „věci“; stejně je nyní třeba uznat, že pro definování režimu jeho výpovědí není třeba ani návrat k transcendentálnímu subjektu, ani návrat k psychologické subjektivitě.

5. FORMOVÁNÍ POJMŮ

Je možné, že rodinu pojmů, která se objevuje v díle Linného (ale též v díle Ricardově a v gramatice Port-Royalu), lze organizovat v koherentní celek. Bylo by snad možné obnovit deduktivní architekturu, která ji vytvořila. V každém případě stojí za to takový pokus učinit — což se také několikrát stalo. Rozšíříme-li však měřítko a zvolíme-li si jako vodítko disciplíny, jako je gramatika nebo ekonomie nebo studium živých organismů, pak soubor pojmů, který pozorujeme, takto přísným podmínkám neodpovídá; jejich dějiny nejsou konstrukcí nějaké stavby kámen po kameni. Mělo by se toto rozptýlení nechat ve svém zdánlivém nepořádku? Mělo by být nahlíženo jako posloupnost konceptuálních systémů, z nichž každý má svou vlastní organizaci a artikuluje se pouze ve stálosti problémů, v kontinuitě tradice nebo v mechanismu vlivů? Nebylo by možné nalézt zákon, který by vysvětloval postupné anebo současné vynořování disparátních pojmů? A nebylo by možné objevit mezi těmito pojmy nějaký systém výskytu, který by se vůbec nezakládal na logické systematičnosti? Namísto snahy zasazovat pojmy zpět do nějaké virtuální deduktivní stavby, by bylo spíš třeba popsat organizaci

pole výpovědí, ve kterém se tyto výpovědi objevují a obíhají.

a) Tato organizace zahrnuje nejprve formy *následnosti*. K nim patří různá *uspořádání řad výpovědí* (ať už je jím řád vyvození, následných implikací či průkazného usuzování; nebo řád popisů, schémat zobecnění či postupné specifikace, jimž jsou tyto řady podřízeny, a rozmístění v prostoru, jimiž procházejí; nebo řád vyprávění a způsobu, jakým jsou události řazeny v čase v lineární následnosti výpovědí); různé *typy závislosti* výpovědí (které nejsou vždy identické ani nadřazené zjevné následnosti řady výpovědí: to platí pro závislosti typu hypotéza / verifikace, souhlas / kritika, obecný zákon / jednotlivá aplikace); různá rétorická *schémata kombinace* skupin výpovědí (jak jsou vzájemně propojeny popisy, odvozování, definice, jejichž následnost charakterizuje architekturu textu). Vezměme si například historii přírody v klasické době: nepoužívá stejné pojmy jako v 16. století, některé z těchto starších pojmů užívá jiným způsobem (rod, druh, znak), objevují se pojmy nové (jako např. struktura) a další se formují ještě později (jako např. organismus). Ale co se v 17. století změnilo a začalo řídit objevování se nových pojmů a jejich opakování v celku historie přírody, bylo obecné uspořádání výpovědí, jejich postupné uspořádání v jednotlivých souborech; byl to způsob, jakým se zapisovalo to, co bylo pozorováno, a jakým se pomocí řad výpovědí přetvářel proces vnímání; byl to vztah a vzájemná hra subordinací mezi popisem, artikulací určujících rysů, charakterizací a klasifikací; byla to *řeciproční* pozice jednotlivých pozorování a obecných principů; byl to systém závislosti předmětem vyučování, tím, co bylo vidět, co se odvozovalo, co se přijímalo jako pravděpodobné a co se postulovalo. V 17. a 18. století nebyla historie přírody jen formou vědění, která vytvářela nové definice pojmů jako „rod“ nebo „charakter“ a zaváděla nové pojmy jako „přírodní klasifikace“ nebo „savec“; byl to navíc ještě soubor pravidel uspořádání výpovědí v řadách, soubor povinných schémat

závislosti, pořádku a následnosti, podle nichž se distribuovaly rekurentní prvky, mající hodnotu pojmů.

b) Konfigurace pole vypovídání zahrnuje též formy *koexistence*. Ty načrtávají především *pole přítomnosti* (kterým rozumíme všechny výpovědi již formulované jinde a převzaté daným diskursem po uznání jejich pravdivosti, obsahující přesné popisy, zdůvodněné důkazy či nezbytné předpoklady; musíme též věnovat pozornost těm kritizovaným, diskutovaným a posuzovaným, jakož i těm odmítaným nebo vylučovaným); vztahy, existující v tomto poli přítomnosti, mohou spadat do řádu experimentální verifikace, logického zhodnocení, prostého opakování, přijatelnosti oprávněné tradicí a autoritou, komentáře, hledání skrytého významu či analýzy omylů; tyto vztahy mohou být explicitní (a často formulované ve specializovaných typech výpovědí: odkazy, kritické rozbory), nebo implicitní a přítomné v běžných výpovědích. Zde je opět dobře patrné, že pole přítomnosti historie přírody v klasické době se neřídí stejnými pravidly či stejnými kritérii volby nebo stejnými principy vyloučení jako v té době, kdy Aldrovandi soustředil v jediném textu vše, co mohlo být viděno, pozorováno, vyprávěno, co kolovalo od úst k ústům, a co bylo dokonce vymyšleno básníky o tématu příšer. Vedle tohoto pole přítomnosti můžeme popsat také odlišné *pole sounáležitosti* (to zahrnuje výpovědi, které se týkají zcela odlišných domén objektů a které náležejí k naprosto odlišným typům diskursu, avšak nějak působí na výpovědi, jež zde studujeme, ať už proto, že slouží jako potvrzení na základě analogie, nebo proto, že slouží jako obecný princip či předpoklady, které každé dokazování akceptuje, nebo proto, že slouží jako modely, které mohou být transformovány pro jiné obsahy, nebo konečně proto, že fungují jako nejvyšší instance, které je třeba přinejmenším některá tvrzení předložit a jíž je třeba tato tvrzení podřídit); tak je pole sounáležitosti historie přírody v době Linného a Buffona definováno určitým množstvím vztahů ke kosmologii, dějinám země, filosofii, teo-

logii, výkladu Písma, matematice (ve velmi obecné formě vědy o řádu); a všechny tyto vztahy ji odlišují jak od diskursu naturalistů 16. století, tak od diskursu biologů 19. století. A konečně, pole vypovídání zahrnuje i to, co bychom mohli nazvat *doména paměti* (výpovědi, které již nejsou přijímány ani diskutovány a které proto už nedefinují ani soubor pravd, ani oblast smysuplnosti, ale vzhledem k nimž lze zjišťovat vztahy filiace, geneze, transformace, historické kontinuity a diskontinuity); tak se pole paměti historie přírody, počínaje Tournefortem, zdá být poněkud omezené a oslabené ve své formě, srovnáme-li je s širokým, kumulativním a velmi specifickým polem paměti, které náleží biologii 19. a 20. století; na druhé straně se však zdá být mnohem lépe definované a artikulované než pole paměti obklopující dějiny rostlin a živočichů v době renesance: neboť v té době je lze jen těžko odlišit od pole přítomnosti; obě mají stejný rozsah, stejnou formu a zahrnují stejné vztahy.

c) Nakonec můžeme definovat *procedury intervence*, které lze legitimně aplikovat na výpovědi. Ve skutečnosti nejsou tyto procedury stejné pro všechny diskursivní formace; jsou tu procedury, jež jsou využívány (přičemž všechny ostatní jsou vyloučeny), vztahy, které je uvádějí do souvislosti, a soubor, jež konstituují takovým způsobem, že to každou diskursivní formaci specifikuje vzhledem k ostatním. Tyto procedury se mohou objevit v *technikách přepisování* (jako jsou například ty, které umožňovaly naturalistům klasického období přepisovat lineární popisy do klasifikačních tabulek, jež nemají ani stejné zákony, ani tutéž konfiguraci jako seznamy a skupiny příbuznosti sestavené ve středověku a v období renesance); v *metodách transkripce* výpovědí (artikulovaných v přirozeném jazyce) do jazyka více či méně formalizovaného (projekt a do jisté míry i realizaci takového jazyka můžeme nalézt u Linného a Adansona); v *modech překladu* kvantitativních výpovědí do kvalitativních formulací a vice versa (ustavení vztahů mezi čistě vjemovými měřítky a popisy); v prostředcích užívá-

ných pro zvýšení *aproximace* výpovědí a tříbení jejich přesnosti (strukturální analýza podle formy, počtu, uspořádání a rozsahu prvků, které umožnily, počínaje Tournefortem, dosahovat vyšší a především mnohem soustavnější *aproximace* deskriptivních výpovědí); ve způsobu, jakým je nově *delimitován* — rozšiřováním či omezováním — obor platnosti výpovědí (vypovídání o strukturálních charakteristikách bylo v období mezi Tournefortem a Linném omezeno, později, v období mezi Buffonem a Jussieuem, se zase rozšířilo); ve způsobu *přenosu* určitého typu výpovědí z jednoho pole aplikace do jiného (jako při přechodu od charakterizace rostlin k taxonomii živočichů nebo od popisu povrchových charakteristik k vnitřím prvkům organismů); a v metodách *systematizace* tvrzení, která již existují, protože byla formulována předběžně, ale odděleně; nebo opět v metodách redistribuce výpovědí, které už byly vzájemně propojeny, ale které jsou přestavěny do nového systematického celku (například Adanson shromáždil přirozené charakteristiky, které již byly vytvořeny, ať už jím samým nebo jinými, a umístil je do skupiny umělých popisů, do schématu, které předtím vypracoval na základě určité abstraktní kombinatoriky).

Tyto prvky, jež zde předkládáme k analýze, jsou značně nesourodé. Některé utvářejí pravidla formální konstrukce, jiné rétorické praktiky; některé definují vnitřní konfiguraci textu, jiné mody vztahů a interference mezi různými texty; některé jsou charakteristikami jednotlivých období, jiné mají dávný původ a značně velký časový dopad. Ale to, co ve vlastním smyslu náleží diskursivní formaci a co jí umožňuje vymezit skupinu navzdory všemu různorodých pojmů, která je pro ni specifická, je způsob, jakým jsou tyto různorodé prvky vztahovány jeden k druhému: například způsob, jímž se řazení popisů nebo výčtů spojuje s technikami přepisování; způsob, jímž se pole pa-

měti spojuje s formami hierarchie a podřízení, které vládou výpovědím v jistém textu; způsob, jakým se mody *aproximace* a rozvoje výpovědí spojují s mody kritiky, komentáře a interpretace výpovědí již dříve formulovaných atd. Systém utváření pojmů formuje právě tato síť vztahů.

Popis takového systému není totéž co přímý, bezprostřední popis pojmů samých. Mým záměrem není provádět jejich vyčerpávající výzkum, zjišťovat jejich charakteristiky, které mohou mít společné, vytvářet jejich klasifikaci, zkoumat jejich vnitřní koherenci či prověřovat jejich vzájemnou kompatibilitu; předmětem analýzy tu není pojmová architektura jednoho izolovaného textu, individuálního díla nebo vědy v jediném okamžiku. Zaujímáme jistý odstup vzhledem k tomuto manifestnímu souboru pojmů a pokoušíme se určit, podle jakých schémat (ustavení řad, simultánních seskupení, lineární či reciproční modifikace) lze výpovědi navzájem spojit v určitém typu diskursu; pokoušíme se tímto způsobem určit, jak se rekurentní prvky výpovědí mohou znovu objevit, rozpustit, opětovně skládat dohromady, nabývat na rozsahu či na míře určitosti, být přijaty v rámci nových logických struktur, a na druhé straně nabývat nové sémantické obsahy a vytvářet mezi nimi parciální organizace. Tato schémata umožňují popisovat nikoli zákony vnitřní konstrukce pojmů, nikoli jejich postupnou a individuální genezi v mysli člověka, nýbrž jejich anonymní rozptýlení v textech, knihách a dílech. Rozptýlení, jež charakterizuje typ diskursu a jež definuje formy dedukce, odvozování a soudržnosti

mezi pojmy, ale také jejich neslučitelnost, proplétání, substituci, vyloučení, vzájemnou deformaci, přesuny atd. Taková analýza se potom zabývá, na určité *předpojmové* rovině, polem, v němž mohou pojmy koexistovat, a pravidly, jimž je toto pole podřízeno.

Abych přesněji definoval, co míním slovem „předpojmový“, vezmu si za příklad čtyři „teoretická schémata“ studovaná ve *Slovech a věcech*, která charakterizují všeobecnou gramatiku v 17. a 18. století. Tato čtyři schémata — atribuce, artiklace, označování a derivace — neoznačují pojmy, které byly klasickými gramatiky skutečně používány; neumožňují rekonstruovat nad a za rozličnými gramatickými díly jakýsi obecnější, abstraktnější, oslabenější systém, avšak právě proto odhalují hlubokou kompatibilitu těchto odlišných, zdánlivě protikladných systémů. Umožňují popisovat:

1. Jak mohou být uspořádány a jak mohou probíhat různé gramatické analýzy a jaké formy následnosti jsou možné mezi analýzami obecného jména, slovesa a analýzami adjektiv, analýzami, jež se zabývají fonetikou, a těmi, které se zabývají syntaxí, těmi, které se týkají původního jazyka, a těmi, které projektují jazyk umělý. Tato různá možná uspořádání jsou předepsána vztahy závislosti, jež lze pozorovat mezi teoriemi atribuce, artiklace, označování a derivace.

2. Jak se všeobecná gramatika definuje jako oblast *platnosti* (podle jakých kritérií je možno určovat pravdivost či nepravdivost tvrzení); jak se konstituuje jako

oblast *normativity* (podle jakých kritérií je možno určitě výpovědi vyloučit jako nepatřičné pro daný diskurs, jako nepodstatné nebo okrajové nebo jako nevědecké); jak se konstituuje jako oblast *aktuality* (zpracování dosažených řešení, definování stávajících problémů, určení pojmů a tvrzení, které upadly v zapomnutí).

3. Jaký je vztah všeobecné gramatiky k mathesis (ke karteziánské a postkarteziánské algebře, k projektu obecné vědy o řádu), k filosofické analýze reprezentace a teorie znaků, k historii přírody, jejím problémům charakterizace a taxonomie, k analýze bohatství a jejím problémům arbitrérních znaků míry a směny: jakmile vezmeme tyto vztahy jako vodítko, můžeme určit, jakými cestami vedou možné cirkulace, přesuny a modifikace pojmů, záměna jejich formy nebo změny v poli jejich aplikace mezi jednotlivými oblastmi. Síť, formovaná čtyřmi teoretickými segmenty, nedefinuje logickou architekturu všech pojmů, které používali gramatikové; rýsuje však pravidelný prostor jejich formování.

4. Jak jsou (ve formě alternativního výběru, modifikace nebo substituce) současně nebo následovně možná různá pojetí slovesa „být“, spony, slovesného kmene a ohebných koncovek (díky teoretickému schématu *atribuce*); jak jsou možná různá pojetí fonetických prvků, abecedy, vlastního, podstatného a přídavného jména (díky teoretickému schématu *artiklace*); jak jsou možné různé pojmy pro vlastní

a obecné jméno, ukazovací zájmeno, jmenný kořen, slabiku či zvukové vyjádření (díky teoretickému segmentu *označování*); jak jsou možné různé pojmy pro původní a odvozený jazyk, pro metaforu a tropus, pro básnický jazyk (díky teoretickému segmentu *derivace*).

„Předpojmová“ rovina, kterou jsme tak uvolnili, neodkazuje ani k horizontu ideality, ani k empirické genezi abstrakcí. Není, na jedné straně, horizontem ideality, kladeným, odkrývaným či ustavoveným nějakým zakládajícím gestem — a natolik originálním, že by unikala všem časovým zařazením; není to nevyčerpatelná *a priori* na pomezí historie, v odstupu, vyhýbající se každému počátku, každému genetickému nároku, a zároveň na ústupu, protože nemůže být nikdy současné samo se sebou v nějaké zjevné totalitě. Otázka se ve skutečnosti klade na rovině samotného diskursu, který již není vnějším překladem, nýbrž místem vynořování pojmů; nepřipojují se tu konstanty diskursu k ideálním strukturám pojmu, nýbrž popisuje se konceptuální síť, na základě vnitřních pravidelností diskursu; nepodřizuje se tu mnohotvárnost výpovědi koherenci pojmů, a tato koherence pak tichému soustředění metahistorické ideality; ustavuje se opačně orientovaná řada: namísto čistého úsilí o bezrozpornost nastupuje spleť sítí pojmové kompatibility a nekompatibility; a tato spleť je pak vztažena k pravidlům charakterizujícím diskursivní praxi. Právě proto již není nutné dovolávat se témat nekonečně unikajícího počátku a nevyčerpa-

telného horizontu: jakkoli organizace souboru pravidel v diskursivní praxi sama netvoří událost, kterou by bylo možné situovat stejně snadno jako nějakou formulaci či objev, přece ji nelze v živlu historie určit; a je-li nevyčerpatelná, je tomu tak díky faktu, že dokonale popsatelný systém, který tvoří, vysvětluje velmi významná hra pojmů a velmi důležité množství transformací, které ovlivňují jak tyto pojmy, tak jejich vztahy. Takto popsaná „předpojmová“ rovina nevyomezuje nějaký horizont, vznikající v historii a udržující se napříč historií, nýbrž je, na „nejpovrchnější“ rovině (rovině diskursu), naopak souborem pravidel, která jsou v něm účinně aplikována.

Je tedy zřejmé, že nejde ani o genezi abstrakcí, jež by se pokoušela opětovně nalézt řadu operací, které umožnily jejich utvoření: globální intuice, objevy konkrétních případů, vyřazení okruhu imaginárních témat, rozpoznání technických nebo teoretických překážek, postupné vypůjčky z tradičních modelů, definice adekvátní formální struktury atd. V analýze, kterou zde navrhuje, se pravidla formování nenacházejí v „mentalitě“ nebo ve vědomí jednotlivců, nýbrž v diskursu samém; uplatňují se tedy formou jakési uniformní anonymity u všech individuí, která promlouvají v diskursivním poli. Na druhé straně nepředpokládáme, že jsou univerzálně platná pro všechny libovolné oblasti; popisujeme je vždy v určitém diskursivním poli a od počátku jim nejsou přisuzovány nekonečné možnosti extenze. Nanejvýš je možné systematickým porovnáváním konfrontovat pravidla formování pojmů v jednotlivých oblas-

tech: tak jsme se pokusili odkrýt identity a difference, jež mohly v klasické době tyto soubory pravidel představovat ve všeobecné gramatice, historii přírody a v analýze bohatství. Tyto soubory pravidel jsou v každé této oblasti dostatečně specifické, aby bylo možné charakterizovat jedinečnou a poměrně individualizovanou diskursivní formaci; představují však též analogie, díky nimž je možné vidět různé formace tvořené rozsáhlejším diskursivním seskupením, jež zasahuje vyšší roviny. V každém případě nejsou pravidla formování pojmů, ať už jsou tyto pojmy jakkoliv všeobecné, výsledkem uloženým v historii a usazeným v mase kolektivních zvyklostí, operací uskutečňovaných jednotlivci; netvoří bezkrevné schéma vši temné práce, během které by se skrze iluze, předsudky, chyby, tradice vynořovaly pojmy. Předpojmové pole vyjevuje pravidelnosti a omezení diskursu, které byly umožněny heterogenní multiplicitou pojmů, a kromě toho i zmnožování těch témat, přesvědčení, reprezentací, kterými se člověk zabývá, píše-li dějiny idejí.

Viděli jsme, že máme-li analyzovat formování objektů, nesmíme ani hledat jejich kořeny ve věcech, ani je vztahovat ke sféře slov; abychom mohli analyzovat formování typů vypovídání, neměli jsme je uvádět do vztahu ani k poznávajícímu subjektu, ani k nějaké psychologické individualitě. A pokud máme analyzovat formování pojmů, nelze je vztahovat ani k horizontu *ideality*, ani k empirickému postupu *idejí*.

6. FORMOVÁNÍ STRATEGIÍ

Diskursy jako ekonomie, medicína, gramatika, věda o živých bytostech, dávají podnět k určitému organizování pojmů, k určitým přeskupením objektů, k určitým typům vypovídání, jež podle stupně své koherence, přesnosti a stability formují témata nebo teorie: v gramatice 18. století téma původního jazyka, z něhož se všechny ostatní odvozují a nesou na něj v sobě vzpomínku, jež je někdy dešifrovatelná; ve filologii 19. století teorii o příbuznosti — synchronní či diachronní — mezi všemi indoevropskými jazyky a teorii archaického idiomu, který jim sloužil jako společné východisko; v 18. století téma evoluce druhů, rozvíjející kontinuitu přírody v čase a vysvětlující momentální mezery v taxonomické tabulce; fyziokraty zastávanou teorii cirkulace bohatství na základě zemědělské produkce. Ať už byla jejich formální úroveň jakákoliv, nazvěme, konvenčně, tato témata a teorie „strategiemi“. Problémem je nyní zjistit, jak se v dějinách rozmisťují. Existuje nějaká nutnost, která je spojuje, která je činí nevyhnutelnými, která tyto diskursy postupně uvádí přesně na jejich místo, jako by byly ve skutečnosti řešením téhož problému? Nebo jsou to nahodilá setkání idejí různého původu, vlivů, objevů,

spekulativní atmosféry, teoretických modelů, jež trpělivost či genialita jednotlivců uspořádala do více či méně konstituovaných celků? Přinejmenším by bylo možné nalézt mezi nimi určitou pravidelnost, ne-li přímo definovat společný systém jejich formování.

Při analýze takových strategií lze stěží dosáhnout detailnějšího přiblížení. Důvod je prostý: v těchto rozmanitých diskursivních oblastech, o jejichž soupis jsem se poněkud tápavě a zejména na začátku bez dostatečné metodické kontroly pokoušel, jde především o popis diskursivní formace ve všech jejích dimenzích a podle jejích vlastních charakteristik: bylo tedy nutné pokaždé definovat pravidla formování objektů, modalit vypovídání, pojmů, teoretických výběrů. Ukázalo se však, že obtížná místa analýzy a místa, která vyžadovala zvýšenou pozornost, nebyla ve všech případech shodná. V *Dějinách šílenství* jsem se věnoval diskursivní formaci, u níž bylo snadné vyznačit body teoretického výběru, v nichž byly pojmové systémy relativně méně početné a ne příliš komplexní, v nichž byl režim vypovídání nakonec poměrně homogenní a monotónní; naopak skutečným problémem bylo to, že se objevil celý soubor komplexních a vzájemně propojených objektů; pro vyznačení celku psychiatrického diskursu v jeho specifčnosti pak bylo především nutné popsat jejich formování. Ve *Zrození kliniky* byl klíčovým bodem zkoumání způsob, jakým se na konci 18. a na začátku 19. století změnily formy vypovídání v diskursu medicíny; analýza byla tedy méně zaměřena na formování systémů pojmů nebo teoretických výběrů, a více na statut, základní umístění,

situaci a způsoby vkládání promlouvajícího subjektu do diskursu. A konečně ve *Slovech a věcech* směřoval výzkum v podstatné míře k síti pojmů a k pravidlům jejich formování (identickým či odlišným), tak jak se vyskytují ve všeobecné gramatice, historii přírody a v analýze bohatství. Pokud jde o strategické volby, jejich umístění a jejich důsledky byly alespoň naznačeny (například u Linného a Buffona, nebo u fyziokratů a utilitaristů); jejich vyznačení však zůstalo na obecné rovině a analýza se příliš nezabývala jejich formováním. Můžeme říci, že analýza jejich teoretického výběru byla ponechána pro pozdější studii, v níž by bylo možné věnovat jim plnou pozornost.

Jediné, co můžeme pro tuto chvíli učinit, je naznačit další směry výzkumu. Lze je shrnout následovně:

1. Určit možné *body ohybu* diskursu. Tyto body se především vyznačují jako *body nekompatibility*: dva objekty nebo dva typy výpovědi nebo dva pojmy mohou v jedné diskursivní formaci zdánlivě postrádat schopnost vstoupit — pod hrozbou zjevné kontradikce či nekonsekvence — do jedné a téže řady výpovědí. Dále se vyznačují jako *body ekvivalence*: dva nekompatibilní prvky jsou formovány stejným způsobem a podle stejných pravidel; podmínky jejich objevení se jsou identické; jsou situovány na téže rovině a namísto čiré a prosté nekoherence formují alternativův: i když se z pohledu chronologie neobjevily současně, i když neměly stejnou důležitost a i když nebyly v populaci účinných výpovědí reprezentovány stejným způsobem, prezentují se ve formě: „bud' . . . anebo“. Konečně se vyznačují jako *propojující body systematizace*: od každého z těchto současně ekvivalentních i nekompatibilních prvků jsou odvozovány koherentní řady objektů, formy vypovídání, pojmy (spolu s možnými novými body nekompatibility v každé řadě). Jinými slovy rozptý-

lení, která jsme studovali na předcházejících úrovních, netvoří jednoduše odchylky, momenty netotožnosti, nespojitě řady či mezery; objevují se, aby formovala diskursivní podskupiny — ty, kterým obvykle přisuzujeme hlavní význam, jako by byly bezprostřední jednotkou a prvotním materiálem, z něhož jsou formovány obecnější diskursivní celky („teorie“, „koncepce“, „témata“). Obvykle se u takové analýzy, jako byla analýza bohatství v 18. století, nebere v potaz, že byla důsledkem (k němuž se dospělo cestou současných kombinací či časové následnosti) několika různých koncepcí peněz, směny předmětů běžné potřeby, formování hodnoty a ceny nebo pozemkové renty; neuvažuje se o tom, že je založena na myšlenkách Cantillona převzatých od Pettyho, na Lawově zkušenosti reflektované postupně různými teoretiky, a na fyziokratickém systému, jenž tvořil opozici k utilitaristické koncepci. Je spíš popisována jako jednotka distribuce, jež otevírá pole možných rozhodnutí a umožňuje rozmanitým a jedinečným architekturám, aby se bok po boku, či postupně, chopily své role.

2. Všechny tyto možné hry však nejsou ve skutečnosti realizovány: jistě existují dílčí soubory, regionální kompatibility, koherentní architektury, které by mohly spatřit světlo světa, nicméně zůstávají skryty. Abychom vystihli ty (a pouze ty) volby, které byly realizovány z celé řady těch, co realizovány být mohly, je třeba popsat specifické instance rozhodování. Vedoucí postavení mezi nimi má role, kterou studovaný diskurs hraje ve vztahu k diskursům s ním současným a s nimiž sousedí. Je tedy třeba studovat *ekonomii diskursivní konstelace*, v níž se objevuje. Ve skutečnosti může hrát roli formálního systému, kde ostatní diskursy jsou jeho aplikacemi v různých sémantických polích; může jít naopak o roli konkrétního modelu, který musí být k ostatním diskursům připojen na vyšší rovině abstrakce (tak se zdála všeobecná gramatika v 17. a 18. století zvláštním modelem teorie znaků a reprezentace). Studovaný diskurs může také být k různým jiným diskursům ve vztahu

analogie, opozice anebo komplementárnosti (vztah analogie existuje například v klasické době mezi analýzou bohatství a historií přírody; první se má k reprezentaci potřeby a touhy jako druhá k reprezentaci vjemů a úsudků; a lze též zaznamenat, že si historie přírody a všeobecná gramatika oponovaly jako teorie přirozených charakterů a teorie konvenčních znaků; obě pak oponovaly analýze bohatství, jako oponuje studium kvalitativních znaků studiu kvantitativních znaků měření; každá ve skutečnosti rozvinula jednu ze tří komplementárních rolí reprezentujícího znaku: označování, klasifikace, směna). Lze konečně popsat i další vztahy mezi množstvím různých diskursů, vztahy vzájemného vymezování, kdy jeden druhému poskytuje rozlišující znaky jedinečnosti prostřednictvím diferenciací svých oblastí, metod, nástrojů, své sféry využití (jako v případě psychiatrie a organické medicíny, které byly až do konce 18. století prakticky vzájemně nerozlišitelné a které tímto okamžikem ustavily rozdíly, jenž je charakterizuje). Celá tato hra vztahů tvoří princip určení, který v rámci daného diskursu dovoluje či vylučuje jistý počet výpovědí: jsou tu pojmové systematizace, zřetězení výpovědí, skupiny a organizace objektů, které jsou potenciálně možné (a jejichž absenci na rovině jejich vlastních pravidel formování nemůže nic ospravedlnit), které jsou však vyloučeny diskursivní konstelací na vyšší úrovni a širšího rozsahu. Diskursivní formace tedy nezabírá celý možný objem, který jí po právu otevírá systémy formování jejich objektů, jejich výpovědí, jejich pojmů; je ve své podstatě mezerovitý, a to díky systému formování strategických rozhodnutí. Z toho plyne, žeždaná diskursivní formace obnovená, umístěná a interpretovaná v nové konstelaci může odhalit své nové možnosti (tak mohla *Gramatika* Port-Royalu či Linného taxonomie uvolnit v aktuálním rozmístění vědeckých diskursů prvky, které jsou zároveň jejich vlastní a zcela nové); nejde však o nějaký mlčenlivý obsah, jenž by zůstával implicitní, jenž by byl vysloven, aniž by reálně existoval, a jenž by tvořil pod zjevnými výpověďmi nějaký fundamentálnější subdiskurs, který nyní konečně vychází

najevo; jedná se o modifikaci principu vyloučení a možnosti volby; modifikaci, která je způsobená vstupem do nové diskursivní konstelace.

3. Určení skutečně provedených teoretických výběrů podléhá rovněž další instanci. Tuto instanci lze charakterizovat jednak *funkcí*, kterou studovaný diskurs vykonává *v poli nediskursivní praxe*. Například všeobecná gramatika hrála svou roli v pedagogické praxi; analýza bohatství hrála mnohem viditelnější a důležitější roli nejen v politických a ekonomických rozhodnutích vlád, ale i v každodenních, stěžejí pojmově a teoreticky postžitelných praktikách rodícího se kapitalismu, v politických a sociálních konfliktech, jež charakterizovaly klasickou dobu. Dále tato instance zahrnuje *režim a procesy přivlastňování* diskursu: neboť v našich společnostech (a nepochybně je tomu tak i v ostatních) je vlastnictví diskursu — chápané současně jako právo mluvit, jako kompetence rozumět, jako dovolená a bezprostřední přístup k souhrnu dosud formulovaných výpovědí, a koneckonců i jako způsobilost zapojovat tento diskurs do rozhodnutí, institucí či praktik — ve skutečnosti vyhrazeno (někdy dokonce přímo ve formě nařízení) pro určitou skupinu jednotlivců; v buržoazních společnostech, jak je známe od 19. století, nebyl ekonomický diskurs nikdy diskursem obecným (tak jako jím nebyl, i když z jiných důvodů, diskurs medicíny nebo literární diskurs). A konečně je tato instance charakterizována *možnými pozicemi touhy ve vztahu k diskursu*: diskurs se může fakticky stát fantastickou scénou, živlem symbolizace, formou zakázaného, nástrojem odvozeného uspokojení (tato možnost být ve vztahu k touze není jednoduše faktem poetického, romantického či imaginárního uplatnění diskursu: diskursy o bohatství, o jazyce, o přírodě, o šlechetnosti, o životě a smrti a jistě mnohé další, daleko abstraktnější diskursy mohou vztahem k touze zaujímat jasně určené pozice). V každém případě musí analýza této instance ukázat, že ani vztah diskursu k touze, ani procesy jeho přivlastňování, ani jeho role mezi nediskursivními

praktikami nejsou vzhledem k jeho jednotě, k jeho charakterizaci a zákonům jeho formování něčím vnějším. Nejsou to rušivé prvky, které by se navršíly na jeho čistou, neutrální, nečasovou a mlčenlivou formu, vytlačovaly ji a na jejím místě nechávaly mluvit jiný, přestrojený diskurs; jsou to právě formativní prvky diskursu.

Diskursivní formace bude individualizována, pokud bude možné definovat systém formování různých strategií, které se v něm rozvíjejí; jinými slovy pokud bude možné ukázat, jak se všechny odvozují (přes svou, občas extrémní, rozmanitost, přes svou rozptýlenost v čase) z jedné hry vztahů. Například analýza bohatství v 18. a 19. století je charakterizována systémem, jenž mohl formovat současně Colbertův merkantilismus i Cantillonův „neomerkantilismus“, Lavovu strategii i strategii Paris-Duverneyho, fyziokratický výběr i výběr utilitaristický. A tento systém bude možné definovat, jestliže se podaří popsat, jak se body ohybu ekonomického diskursu vyvozují jedny z druhých, jak se vzájemně řídí a implikují (jak se rozhodnutí týkající se pojmu hodnoty odvozovalo od volby cen); jak závisí reálně provedené výběry na všeobecné konstelaci, v níž figuruje ekonomický diskurs (výběr ve prospěch mince-znaku je svázán s místem, které analýza bohatství zaujímá vedle teorie jazyka, analýzy reprezentací, Mathesis a nauky o řádu); jak tyto výběry souvisí s funkcí, kterou vykonává ekonomický diskurs v praxi rodícího se kapitalismu, s procesem přivlastňování, v němž je objektem na straně buržoazie, a s rolí, kterou může hrát v realizaci zájmů a tužeb. Ekonomický diskurs klasické doby je definován urči-

tým konstantním způsobem, jímž jsou možnosti systematizace, které jsou vnitřní součástí diskursu, uváděny do vztahu k jiným, vzhledem k němu vnějším diskursům, a k celému nediskursivnímu poli praktik, přivlastňování, zájmů a tužeb.

Je třeba poznamenat, že takto popsané strategie nemají kořeny před diskursem, v hluboké mlčenlivosti výběru, zároveň předběžného i fundamentálního. Všechna tato seskupení výpovědí, která máme popsat, nejsou vyjádřením nějakého vidění světa, jež by bylo zpeněženo ve formě slov, ani pokryteckým překladem zájmu, maskovaného jako záminka teorie: historie přírody v klasické době je něčím jiným než konfrontací, odehrávající se v temnotách, jež předcházely zjevné historii, (linnéovské) vize statického, uspořádaného, pravidelně členěného univerza, od svého počátku uvážlivě otevřeného klasifikační tabulce, se stále ještě poněkud zmateným vnímáním přírody jako dědičky času s celou přítěží jeho nahodilostí a otevřené možnosti evoluce; podobně je analýza bohatství něčím jiným než konfliktem zájmů mezi buržoazií stávající se třídou pozemkových vlastníků, vyjadřující své ekonomické nebo politické požadavky hlasem fyziokratů, a buržoazií obchodníků, která požadovala protekcionistická či liberalizační opatření prostřednictvím utilitaristů. Ani analýza bohatství, ani historie přírody, pokud jsou zkoumány na rovině své existence, jednoty, trvalosti a transformací nemožnou být chápány jako souhrn těchto rozmanitých rozhodnutí. Tato rozhodnutí musejí být naopak popsána jako systematicky různé způsoby nakládání s objekty

diskursu (s jejich vymežováním, s jejich seskupováním či oddělováním, s jejich propojováním či s vyvozováním jedné z druhých), rozvrhování forem vypovídání (jejich výběru, jejich umístění, utváření řad a skládání do velkých rétorických celků), manipulování s pojmy (poskytování pravidel pro jejich používání, uvádění těchto pojmů do regionálních souvislostí a také utváření pojmových architektur). Tato rozhodnutí nejsou zárodky diskursu (v nichž by byly tyto diskursy předem určeny a předjímány v kvazimikroskopické formě); jsou to přesně stanovené (a jako takové i popsatelné) způsoby jak realizovat možnosti diskursu.

Tyto strategie však nelze analyzovat ani jako druhotné prvky, jež jako by se pokoušely navrstvit na diskursivní racionalitu, která by na nich byla *de iure* nezávislá. Neexistuje (nebo, přinejmenším pokud se týká historického popisu, jehož možnost tu sledujeme, není přijatelný) žádný ideální diskurs, zároveň konečný i nečasový, jež by vnější rozhodnutí pokazila, převrátila, potlačila či odstrčila vstříc možná velice vzdálené budoucnosti; nemůžeme například předpokládat, že o přírodě či o ekonomii vypovídají dva překrývající se a navzájem propletené diskursy: jeden, který postupuje pomalu, akumuluje své zisky a postupně se dovršuje (ten pravý diskurs, jenž však v čistém stavu existuje pouze v teleologických hranicích historie); druhý neustále v troskách, vždy znovu začínající, věčně sám se sebou v rozporu, složený z různorodých fragmentů (diskurs názoru, který historie v průběhu času odsouvá do minulosti). Nemáme

žádnou exaktní přirozenou taxonomii, až na fixismus; neexistuje žádná platná ekonomie směny a užitku, bez preferencí a iluzí buržoazního obchodníka. Klasická taxonomie nebo analýza bohatství, tak jak skutečně existovaly a jak tvořily historické figury, zahrnují v artikulovaném, avšak nedělitelném systému objekty, výpovědi, pojmy a teoretické výběry. A tak jako nelze vztahovat formování objektů ani ke slovům, ani k věcem, formování výpovědí ani k čisté formě vědění, ani k psychologickému subjektu, formování pojmů ani ke struktuře ideality, ani k následnosti idejí, stejně tak nelze vztahovat formování teoretických výběrů ani k fundamentálnímu *projektu*, ani k druhotné hře *názorů*.

7. POZNÁMKY A DŮSLEDKY

Musíme se nyní vrátit k určitému počtu údajů rozptýlených v předcházejících analýzách, odpovědět na některé otázky, které budou nepochybně položeny, a především prozkoumat námitky, u nichž hrozí, že se objeví, neboť paradox celého podniku je nyní zřejmý.

Na začátku jsem zproblematizoval předem ustavené jednotky, podle nichž se neurčitá, monotónní, přeplněná oblast diskursu tradičně člení. Vůbec nešlo o to, zpochybnit veškerou hodnotu těchto jednotek či snažit se zabránit jejich užívání, nýbrž ukázat, že pro přesnou definici vyžadují teoretické zpracování. Bylo nicméně nutné — a právě v tom se všechny předchozí analýzy zdají značně problematické — překrýt tyto ve skutečnosti možná poněkud nejisté jednotky jinou kategorií jednotek méně viditelných, abstraktnějších a jistě mnohem problematičtějších? I v případě, kdy je celkem snadné vnímat jejich historické hranice a specifickou jejich organizace (jak dosvědčují všeobecná gramatika či historie přírody), klade vymezení těchto diskursivních formací mnohem větší potíže než v případě knihy nebo díla. Proč tedy přistupovat k natolik pochybným seskupením právě v okamžiku, kdy problematizujeme ta, jež se zdála být nanejvýš sa-

mozřejmě? Jakou novou oblast bychom ještě chtěli objevit? Které vztahy zůstávají dosud temné či mlčky předpokládáné? Jaké transformace dosud spočívají mimo dosah historiků? Zkrátka jakou deskriptivní účinnost lze těmto novým analýzám přisoudit? Na všechny tyto otázky se pokusím dát odpověď později. Nyní je však třeba odpovědět na otázku, jež je prvotní vzhledem k analýzám následujícím a konečná vzhledem k analýzám předchozím: je skutečně oprávněné hovořit o těch diskursivních formacích, které jsem se pokoušel definovat, jako o jednotkách? Je toto navrhované vyčlenění schopné individualizovat soubory? A jaká je povaha takto objevené či konstruované jednotky?

Vyšli jsme z konstatování: u jednotek diskursu, jako například u diskursu klinické medicíny, politické ekonomie nebo historie přírody, se setkáváme s rozptýlením prvků. Nuže samo toto rozptýlení — se svými mezerami, trhlinami, propleteními, převrstveními, neslučitelnostmi, přemístěními a substitucemi — lze popsat v jeho jedinečnosti, pokud jsme schopni určit specifická pravidla, podle nichž byly zformovány jeho objekty, výpovědi, pojmy, teoretická rozhodnutí: pokud je tu skutečně jednotka, nespočívá v žádném případě ve viditelné a horizontální soudržnosti formovaných prvků; sídlí mimo ně, v systému, který jejich formování umožňuje a vládne mu. Jakým právem ale můžeme hovořit o jednotkách a o systému? Jak potvrdit, že se tyto diskursivní soubory jasně individualizovaly? Tak, že v pozadí zdánlivě neredukovatelné mnohosti objektů, výpovědí, pojmů a výběrů

rozehrajeme poněkud riskantním způsobem masu prvků, jež nejsou o nic méně početné ani méně rozptýlené, které jsou však navíc navzájem heterogenní? Tak, že všechny tyto prvky rozdělíme do čtyř oddělených skupin, jejichž způsob artikulace byl sotva definován? A v jakém smyslu můžeme tvrdit, že všechny tyto prvky, umístěné za objekty, výpověďmi, pojmy a strategiemi diskursu, zajišťují existenci souborů, jež nejsou o nic méně individualizovatelné než díla či knihy?

1. Viděli jsme — a bezpochyby není nutné to opakovat —, že mluví-li se o systému formování, nemíní se tím pouze juxta pozice, koexistence či interakce heterogenních prvků (institucí, technik, sociálních skupin, perceptivních organizací, vztahů mezi různými diskursy), ale i to, jak jsou diskursivní praxí uváděny — ve zcela jasně určené formě — do vzájemných vztahů. Co však s těmi čtyřmi systémy, či spíše čtyřmi svazky vztahů? Jak mohou všechny dohromady definovat jedinečný systém formování?

Různé takto definované vrstvy nejsou totiž vzájemně nezávislé. Ukázali jsme, že strategické výběry se nerodí přímo z jedné vize světa či z převládnutí zájmů, jež by patřily k vlastnictví toho či onoho mluvícího subjektu, nýbrž že sama jejich možnost je determinována body divergence ve hře pojmů; ukázali jsme také, že pojmy nebyly utvářeny přímo na aproximativním, konfúzním a živoucím pozadí idejí, ale na základě forem koexistence mezi výpověďmi; pokud jde o modalitu vypovídání, viděli jsme, že byly popi-

sovány na základě pozice, kterou zaujímá subjekt ve vztahu k oblasti objektů, o nichž mluví. Takto existuje vertikální systém závislosti: ne všechny pozice subjektu, ne všechny typy koexistence mezi výpověďmi, ne všechny diskursivní strategie jsou možné rovným dílem, pouze ty, které jsou autorizovány předcházejícími vrstvami; jako příklad jsme uvedli systém formování, který v 18. století organizoval objekty historie přírody (jako jednotlivosti vybavené charakterem, a proto klasifikovatelné; jako strukturální prvky, schopné variací; jako viditelné a analyzovatelné povrchy; jako pole spojitých a pravidelných diferencí) a v němž jsou určité modalities vypovídání vyloučeny (například dešifrování znaků), jiné jsou implikovány (například popis podle určitého kódu); stejně tak jsme předvedli různé pozice, jež mohl promlouvat subjekt zaujmout (jako subjekt pozorující bez zprostředkování nástroji, jako subjekt vybírající si z vnímané mnohosti pouze prvky struktury, jako subjekt přepisující tyto elementy do kódovaného slovníku apod.), u nichž existuje určitý počet případů koexistence mezi výpověďmi, jež byly vyloučeny (jako například erudovaného znovuoživení již řečeného či exegetický komentář posvátného textu), a těmi, které byly naopak možné či dokonce vyžadované (jako například integrace zcela či částečně analogických výpovědí do klasifikační tabulky). Tyto vrstvy tedy nejsou vzájemně nezávislé a nerozvíjejí se v rámci neomezené autonomie: od primární diferenciace objektů k formování diskursivních strategií existuje celá hierarchie vztahů.

Avšak tyto vztahy se ustavují rovněž v opačném směru. Nižší vrstvy nejsou nezávislé na těch, jež jsou jim nadřazeny. Teoretické výběry vylučují či implikují ve výpovědích, v nichž se uskutečňují, tvoření určitých pojmů, to znamená určitých forem koexistence mezi výpověďmi: v textech fyziokratů nenajdeme stejné způsoby integrace kvantitativních faktů a měřítek jako v analýzách utilitaristů. Není to tím, že by rozhodnutí fyziokratů mohlo modifikovat soubor pravidel, který v 18. století zajišťoval utváření ekonomických pojmů; mohlo však některá z těchto pravidel použít či vyloučit, a v důsledku toho umožnit, aby se objevily některé pojmy (jako například pojem čistého výnosu), které se nikde jinde neobjevují. Teoretický výběr formování pojmu neřídil, ale vytvářel pojem prostřednictvím specifických pravidel formování pojmu a hrou vztahů, které s touto vrstvou udržoval.

2. Tyto systémy formování nelze chápat jako nehybné bloky, statické formy, jež se prosazují zvnějšku do diskursu a definují jednu provzdu jeho vlastností a možnosti. Nejsou to žádná omezení, jež by měla svůj původ v myšlenkách lidí či ve hře jejich reprezentací; nejsou to však ani určení, která se, formována na úrovni institucí, na rovině sociálních vztahů či na rovině ekonomie, násilně vpisují do povrchu diskursů. Tyto systémy — opakují — spočívají v diskursu samém; či spíš (jelikož tu nejde o jeho interioritu a o to, co může obsahovat, nýbrž o jeho specifickou existenci a o jeho podmínky) na jeho hranici, na té mezi, kde se definují specifická pravidla, která mu umož-

ňují vůbec existovat. Systémem formování je třeba rozumět komplexní svazek vztahů, jenž funguje jako pravidlo: předepisuje, co musí být v diskursivní praxi uvedeno do vztahu, aby odkazovala k určitému objektu, aby odstartovala určité vypovídání, aby použila určitý pojem, aby organizovala určitou strategii. Definovat systém formování v jeho singulární individualitě tedy znamená charakterizovat diskurs či skupinu výpovědí pravidly nějaké praxe.

Soubor pravidel diskursivní praxe, systém formování, není v čase cizincem. Nesoustřeďuje vše, co se může ukázat prostřednictvím staleté řady výpovědí, v jednom výchozím bodu, který by byl současně počátkem, původem, základem, axiomatickým systémem a od něhož by se musely peripetie reálných dějin odvíjet již jen zcela nevyhnutelným způsobem. Načrtává systém pravidel, který musí vstoupit v platnost, má-li dojít k transformaci určitého objektu, má-li se objevit určitá výpověď, má-li být vypracován, proměněn či importován určitý pojem, má-li být modifikována určitá strategie — aniž by přitom přestaly patřit k původnímu diskursu; a načrtává také systém pravidel, který musí vstoupit v platnost, aby se změna v jiných diskurzech (v jiných praxích, institucích, sociálních vztazích, ekonomických procesech) mohla přepsat do rámce daného diskursu a utvořit tak nový objekt, oživit novou strategii, vyvolat nové výpovědi či nové pojmy. Diskursivní formace tedy nehraje roli figury, která zastaví čas a na desetiletí či staletí jej zmrazí; určuje vlastní pravidelnost časových procesů; stanovuje princip artikulace mezi řadou diskursiv-

ních událostí a jinými řadami událostí, transformací, mutací a procesů. Nejde vůbec o nečasovou formu, nýbrž o schéma korespondence mezi několika časovými řadami.

Tato mobilita systému formování se ukazuje dvěma způsoby. Na rovině prvků uváděných do vzájemného vztahu: tyto prvky ve skutečnosti mohou provádět určitý počet vnitřních mutací, jež jsou integrovány v diskursivní praxi, aniž by byla změněna obecná forma její pravidelnosti; tak se trestní soudnictví, demografický tlak, poptávka po pracovní síle, formy asistence, status a právní podmínky internace po celé 19. století neustále proměňovaly; diskursivní praxe psychiatrie mezi těmito prvky přesto ustavovala stále znovu tentýž systém vztahů, takže systém zakonzervoval znaky své individuality; díky stejným zákonům formování se objevují nové objekty (nové typy individuí, nové třídy chování jsou charakterizovány jako patologické), zapojují se nové modalities vypovídání (kvantitativní hodnocení a statistické výpočty), rýsují se nové pojmy (jako degenerace, perverze, neuróza) a mohou samozřejmě vznikat nové teoretické konstrukce. Diskursivní praktiky naopak modifikují oblasti, které uvádějí do vztahů. Marně zavádějí specifické vztahy, které mohou být analyzovány pouze v jejich vlastní rovině, účinky těchto vztahů se neomezují jen na jediný diskurs: vepisují se také do prvků, které artikulují jedny podle druhých. Například sféra nemocnice nezůstala nedotčena ve chvíli, kdy klinický diskurs vstoupil do vztahu s laboratoří: její uspořádání, statut, který zde získává lékař, funkce jeho po-

hledu, úroveň analýzy, jíž je tu možno dosáhnout, byly nutně modifikovány.

3. To, co popisujeme jako „systémy formování“, netvoří konečný stupeň diskursu, pokud tímto termínem rozumíme texty (nebo promluvy), tak jak se nabízejí se svým slovníkem, syntaxí, logickou strukturou nebo rétorickou organizací. Analýza zůstává před touto zjevnou rovinou, jež je rovinou úplně konstrukce: při definování principů rozmístění objektů v diskursu neuvažuje všechna jejich spojení, jejich jemnou strukturu ani jejich interní podrozdělení; při hledání zákona rozptýlení pojmů neuvažuje všechny procesy zpracování ani všechny řetězce dedukcí, v nichž mohou figurovat; studuje-li modality vypovídání, nezkoumá ani styl, ani zřetězení vět; nechává zkrátka konečné umístění *textu* vytečkováno. Abychom si však rozuměli: ocitá-li se analýza vzhledem k této poslední konstrukci na ústupu, pak nikoli proto, aby se odvrátila od diskursu a dovolávala se mlčenlivé práce myšlení, ani proto, aby se odvrátila od systematicky a vyvedla na světlo „živoucí“ neuspořádanost snažení, pokusů, omylů a nových začátků.

Analýza diskursivních formací se tak staví do protikladu k většině běžných popisů. Ve skutečnosti je obvyklé považovat diskursy a jejich systematické uspořádání pouze za konečný stav, za poslední verzi výsledku dlouhé práce plné zákrut, v níž jde o jazyk a myšlení, o empirickou zkušenost a kategorie, o skutečné prožívání a ideální nutnosti, nahodilost udá-

lostí a hru formálních omezení. Za viditelným povrchem systému se předpokládá bohatá nejistota neuspořádanosti a pod tenkým obalem diskursu celá masa zčásti mlčenlivého stávání se: jakási „presystematika“, jež spadá do řádu systému; jakási „prediskursivita“, jež odkazuje k esenciálnímu mlčení. Diskurs a systém by se tak produkovaly navzájem — a společně — jen na hladině tohoto nesmírného rezervuáru. Ovšem zde nejsou analyzovány určité momenty konečných stadií diskursu, nýbrž systémy, které tyto poslední systematické formy umožňují; jsou to *preterminální regularity*, vzhledem k nimž se konečný stav definuje, aniž by konstituoval místo zrození systému, spíš svými variantami. Analýza formování neodkrývá za dovršeným systémem sám kypící život, život, jenž dosud není zachycen; odkrývá rozsáhlou a hustou vrstvu systematickosti, sevřený celek rozmanitých vztahů. Tyto vztahy navíc nevyhnutelně tvoří samu osnovu textu a svou povahou nejsou diskursu cizí. Lze je samozřejmě klasifikovat jako „prediskursivní“, ale jen pod podmínkou, že tato prediskursivita je stále ještě diskursivní, to jest, že nespecifikují myšlení, vědomí nebo soubor reprezentací, jež by byly teprve následně, a nikoliv zcela nutně vepsány do diskursu, nýbrž charakterizují určité roviny diskursu, definují pravidla, která diskurs realizuje jako jedinečnou praxi. Nesnažíme se tedy přejít od textu k myšlení, od mluvení k tichu, od vnějšku k vnitřku, od prostorového rozptýlení k čistému soustředění okamžiku, od povrchní mnohosti k hluboké jednotě. Zůstáváme v dimenzi diskursu.

III.

VÝPOVĚĚ A ARCHIV

Vzhledem k tomu, že výpověď je v zásadě jednou z forem komunikace, je třeba se zaměřit na její obsahovou stránku. Výpověď je tedy komunikací, která je určena k tomu, aby byla srozumitelná a pochopitelná pro toho, kdo ji slyší. To znamená, že výpověď musí být srozumitelná a pochopitelná pro toho, kdo ji slyší, a musí být srozumitelná a pochopitelná pro toho, kdo ji čte. Výpověď je tedy komunikací, která je určena k tomu, aby byla srozumitelná a pochopitelná pro toho, kdo ji slyší, a musí být srozumitelná a pochopitelná pro toho, kdo ji čte. Výpověď je tedy komunikací, která je určena k tomu, aby byla srozumitelná a pochopitelná pro toho, kdo ji slyší, a musí být srozumitelná a pochopitelná pro toho, kdo ji čte.

1. DEFINOVÁNÍ VÝPOVĚDI

Věřím, že nyní jsme připraveni riskovat; že jsme ochotni kvůli artikulaci velikého povrchu diskursu předpokládat ony poněkud podivné, poněkud vzdálené figury, jež jsem nazval diskursivní formace; že jsme nechali stranou, nikoliv definitivně, nýbrž pro tuto chvíli a kvůli metodě, tradiční jednotky knihy a díla; že přestaneme považovat pravidla stavby diskursu (spolu s formální organizací, která z nich vyplývá) či situaci mluvícího subjektu (spolu s kontextem a s psychologickým jádrem, jež jej charakterizují) za sjednocující princip; že už nebudeme vztahovat diskurs k původní půdě zkušenosti ani k *apriorní* instanci poznání, nýbrž že jej budeme zkoumat sám o sobě na základě jeho pravidel formování. Předpokládám, že bude možné přistoupit k provedení těchto dlouhodobých šetření týkajících se systému výskytu objektů, objevování a rozmístění způsobů vypovídání, umístění a rozptýlení pojmů, rozvinutí strategických výběrů. Předpokládám, že se nám podaří vytvořit tyto tak abstraktní a problematické jednotky, místo přijetí těch, jež byly dány ne-li ve své nepochybné samozřejmosti, tedy přinejmenším ve zdánlivé důvěrnosti vnímání.

O čem jsem však dosud mluvil? Co bylo předmětem mého zkoumání? A co jsem hodlal popisovat? „Výpovědi“ — jednak v diskontinuitě, která je osvobozuje od všech forem, jež obvykle považujeme za jejich vězňatele, a zároveň v obecném, neohraničeném poli diskursu zdánlivě bez formy. Vyhýbal jsem se však tomu, podat předběžnou definici výpovědi. Nesnažil jsem se ani nějakou postupně zkonstruovat, abych ospravedlnil naivitu svého východiska. Navíc — a to je bezpochyby odplata za přílišnou bezstarostnost — se sám sebe ptám, zda jsem během cesty nezměnil orientaci; zda jsem nenahradil původní horizont jiným výzkumem; zda jsem při analýze „objektů“ či „pojmu“, a ze všeho nejvíc „strategii“ stále ještě mluvil o výpovědích; zda byly skupiny výpovědí skutečně definovány čtyřmi soubory pravidel, kterými jsem charakterizoval diskursivní formaci. A nakonec, jak pevně věřím, namísto postupného upevňování významu tak nestálého slova, jako je „diskurs“, jsem jeho významy spíš rozmnožil: jednou to byla obecná doména všech výpovědí, jednou individualizovatelná skupina výpovědí, jindy stanovená praxe, zahrnující určitý počet výpovědí; ale neobměňoval jsem toto slovo diskurs, které mělo sloužit jako hranice a jako obal termínu výpověď, podle toho, jak se posouvala moje analýza či její moment aplikace, podle toho, jak jsem ztrácel ze zřetele výpověď samotnou.

Nyní tedy bude úkolem uchopit definici výpovědi v jejím samotném kořeni. Zjistit, zda je v předcházejících popisech skutečně přítomná; zjistit, zda to,

oč jde v analýze diskursivních formací, je skutečně výpověď.

Pojem výpověď jsem používal tehdy, když jsem mluvil (jako kdyby šlo o individua nebo o jedinečné události) o „populaci výpovědí“ nebo když jsem výpověď (jako část odlišující se od celku) kladl do protikladu k souborům nazývaným „diskursy“. Na první pohled se výpověď zdála posledním, nerozložitelným prvkem, který lze izolovat a který může hrát roli ve hře vztahů s podobnými prvky. Bod bez povrchu, který však lze vyznačit v rovinách rozmístění a ve specifických formách seskupování. Zrnko objevující se na povrchu tkaniva, jehož konstitutivní složku tvoří. Atom diskursu.

A ihned se objevuje problém: je-li výpověď skutečně elementární jednotkou diskursu, v čem spočívá? Jaké jsou její distinktivní rysy? Jaké hranice jí lze přiznat? Je, či není tato jednotka identická s tím, co logikové označují termínem tvrzení, s tím, co gramatikové charakterizují jako větu, nebo s tím, co se „analytičtí filosofové“ snaží označit pojmem „řečový akt“ (*speech act*)? Jaké místo zaujímá mezi všemi jednotkami, které až dosud přineslo zkoumání jazyka, ale jejichž teorie je často značně nedokonalá, ať už proto, že problémy, jež klade, jsou velice obtížné, nebo proto, že je nesnadné je v tolika případech přísným způsobem vymezit?

Nemyslím si, že nutnou a dostačující podmínkou pro existenci výpovědi je přítomnost definované struktury tvrzení a že o výpovědi lze mluvit pouze tehdy, když máme nějaké tvrzení. Ve skutečnosti mů-

žeme mít dvě dokonale odlišné výpovědi, vztahující se ke dvěma různým diskursivním seskupením, ke kterým nalezneme pouze jedno tvrzení, schopné mít jen jednu a tutéž hodnotu, podléhající jen jednomu souboru zákonů konstrukce a připouštějící tytéž možnosti použití. Výroky „Nikdo neslyšel“ a „Je pravda, že nikdo neslyšel“ jsou z hlediska logiky nerozlišitelné a nemohou být považovány za dvě různá tvrzení. Jenže u mnoha výpovědí nejsou tyto dvě formulace ekvivalentní ani zaměnitelné. Nemohou se nacházet na stejném místě v rovině diskursu, ani se nemohou objevit ve stejné skupině výpovědí. Jestliže narazíme na formulaci „Nikdo neslyšel“ na první řádce románu, pak víme, že pokud nedojde ke změně řádu, jde o konstatování učiněné buď autorem, nebo postavou (nahlas či formou vnitřního monologu); narazíme-li na druhou formulaci, „Je pravda, že nikdo neslyšel“, pak se ocitáme ve hře výpovědí, tvořících vnitřní monolog, mlčenlivou diskusi, spor se sebou samým, či fragment dialogu, soubor otázek a odpovědí. V jednom i druhém případě jde o tutéž strukturu tvrzení, ale o zcela odlišné způsoby vypovídání. Na druhé straně je možné, aby existovaly komplexní a zdvojené formy tvrzení, či naopak zlomkovitá a neúplná tvrzení tam, kde je jasné, že máme co dělat s jednoduchou, úplnou a autonomní výpovědí (i když sama představuje část souboru jiných výpovědí): například výrok „Současný král Francie je plešatý“ (což nelze analyzovat z pohledu logiky jinak, než že ve formě jedné výpovědi akceptujeme dvě odlišná tvrzení, která mohou sama o sobě být pravdivá či nepravdivá) či příklad tvrzení

typu „Jsem lhář“, které může být pravdivé pouze ve vztahu k tvrzení na nižší úrovni. Kritéria, jež umožňují definovat identitu tvrzení, rozlišit jich několik v rámci jedné formulace, charakterizovat jejich autonomii či jejich úplnost, neplatí pro popis singulární jednotky výpovědi.

A věta? Neměli bychom přijmout ekvivalenci věty a výpovědi? Všude, kde se vyskytuje gramaticky izolovatelná věta, lze rozpoznat také existenci nezávislé výpovědi; na druhou stranu však nelze hovořit o výpovědi, když sestoupíme pod větu samotnou, na rovinu jejích konstitutivních prvků. Proti této ekvivalenci by nemělo smysl namítat, že některé výpovědi mohou být složené, že neodpovídají kanonické formě subjekt–spona–predikát, že sestávají z jednoduchého nominálního syntagmatu („Ten člověk!“) nebo z příslovce („Naprosto.“), nebo z osobního zájmena („Vy!“). Vždyť sami gramatikové rozeznávají tyto formulace jako nezávislé věty, přestože jich bylo dosaženo řadou transformací vycházejících ze schématu subjekt–predikát. Navíc přisuzují statut „přijatelné“ věty i souborům lingvistických prvků, jež nebyly utvořeny správně, jen když jsou interpretovatelné; naproti tomu statut gramatických vět přisuzují interpretovatelným souborům, nicméně pod podmínkou, že jsou správně utvořeny. S tak širokou — a v jistém smyslu tak uvolněnou — definicí věty lze těžko přijít na to, jak rozlišit věty, které by nebyly výpověďmi, či výpovědi, které by nebyly větami.

A přece není tato ekvivalence ani zdaleka naprostá; a je relativně snadné citovat výpovědi, jež neodpoví-

dají lingvistické větné strukturu. Nalezneme-li v latinské gramatice řadu slov, umístěných do sloupce: *amo, amas, amat*, nejde o větu, ale o výpověď o rozdílných osobních tvarech indikativu prézenta slovesa *amare*. Tento příklad je možná diskutabilní; můžeme říci, že jde o jednoduchý klam prezentace, že tato výpověď je eliptická, zkrácená věta, umístěná v prostoru poměrně nezvyklým způsobem, a že by se měla číst jako věta: „Prézentem indikativu slovesa *amare* v první osobě je *amo*“ atd. Jiné příklady jsou v každém případě méně dvojnásobné: klasifikační tabulka botanických druhů je tvořena z výpovědí, nikoliv z vět (Linného *Genera Plantarum* je kniha plná výpovědí, z nichž lze jen malé množství identifikovat jako věty); genealogický strom, účetní kniha, odhady obchodní bilance jsou výpověďmi: kde jsou věty? A lze jít ještě dál: rovnice n -tého stupně nebo algebraický vzorec zákona lomu musí být považovány za výpovědi: a i když disponují velmi přísnou gramatičností (jelikož jsou tvořeny symboly, jejichž smysl je určen pravidly používání a jejichž následnost je ovládána zákony konstrukce), nejde tu o stejná kritéria, jež v přirozeném jazyce umožňují definovat přijatelnou či interpretovatelnou větu. A konečně graf, křivka růstu, pyramida věkového složení populace, libovolný shluk nějakého rozmístění tvoří výpovědi: pokud jde o věty, které je mohou doprovázet, ty jsou interpretacemi či komentáři; v žádném případě jim nejsou ekvivalentní: důkazem je to, že v mnoha případech by se pouze nekonečný počet vět mohl vyrovnat všem prvkům, jež jsou v tomto druhu výpovědí

explicitně formulovány. Zdá se tedy, že ani pomocí gramatické charakteristiky věty není možné definovat výpověď.

Zbývá poslední možnost: na první pohled ta ze všech nejpravděpodobnější. Nebylo by možné říci, že výpověď je všude tam, kde lze rozeznat a izolovat akt formulace, tedy něco jako „řečový akt“, „ilokuční“ akt, o němž mluví angličtí analytičtí filosofové? Nemělo by tu jít o materiální akt, spočívající v mluvení (nahlas či jen v duchu) a v psaní (rukou či psacím strojem); nemělo by jít ani o intenci jednotlivce, jež právě mluví (fakt, že chce někoho přesvědčit, že vyžaduje poslušnost, že hledá řešení nějakého problému nebo že si přeje sdělit něco nového); ani by nemělo jít o označení případného výsledku toho, co řekl (zda byl mluvčí přesvědčivý, nebo vzbudil nedůvěru, zda byl vyslechnut a zda byly jeho příkazy splněny; byla-li vyslyšena jeho modlitba); jde o operaci, která byla realizována samotnou svou formulací, svým vynořením: slib, příkaz, nařízení, smlouva, závazek, konstatování. Ilokuční akt se nerozvíjí před samotným momentem výpovědi (v myšlení autora nebo ve hře jeho intencí); a už vůbec se nemohl utvořit až po samotné výpovědi ve stopě, kterou po sobě zanechala, a v důsledcích, které vyvolala; mnohem spíše se objevuje v samotném faktu, že existuje výpověď — a právě tato výpověď (žádná jiná než tato) za přesně určených okolností. Lze tedy předpokládat, že individualizace výpovědi podléhá stejným kritériím jako vyznačení aktů formulace: každý akt by se ztělesnil ve výpovědi a každá výpověď by uvnitř obsahovala jeden takový akt. Exis-

tovaly by jeden díky druhému, a v dokonalé reciprocitě.

Přesto tento vzájemný vztah neodolá zkoušce. Často je totiž k realizaci „řečového aktu“ třeba více než jedna výpověď: přísaha, modlitba, smlouva, slib či dokazování vyžadují obvykle několik různých formulací či oddělených vět. Bylo by těžké upřít každé z nich statut výpovědi pod záminkou, že jimi všemi prochází jeden a tentýž ilokuční akt. Lze namítnout, že sám tento akt nezůstává v průběhu této řady výpovědí jednotný; že v modlitbě je tolik omezených, následných a juxtaaponovaných aktů modlitby, kolik žádostí je různými výpověďmi formulováno; že ve slibu se vyskytuje tolik závazků, kolik je v oddělených výpovědích individualizovatelných sekvencí. S touto odpovědí se přesto nelze spokojit: především proto, že akt formulace by již nesloužil k definici výpovědi, ale musel by být naopak výpovědí definován — což právě způsobuje problémy a vyžaduje kritéria individualizace. Navíc některé ilokuční akty lze v jejich singulární jednotě považovat za úplné jen tehdy, je-li na příslušném místě artikulováno několik výpovědí. Tyto akty jsou tedy tvořeny řadou či souhrnem těchto výpovědí, jejich nutnou juxtapozicí; nelze se domnívat, že jsou všechny zcela přítomny v té nejposlednější z nich a že se s každou znovu obnovují. Takže ani zde nemůžeme mezi soubory výpovědí a soubory ilokučních aktů stanovit vzájemně jednoznačný vztah.

Chceme-li individualizovat výpovědi, nemůžeme tedy bez výhrad přijímat žádný z modelů vypůjčených z gramatiky, logiky či z „analytické filosofie“.

V těchto třech případech si uvědomíme, že předkládaná kritéria jsou příliš početná a příliš těžkopádná, že neponechávají výpovědi celý její rozsah, a že i když někdy výpověď přijímá některé z popsaných forem a dokonale se jim přizpůsobí, může se rovněž stát, že se jim nepodrobí: nalezneme výpovědi bez legitimní výrokové struktury; nalezneme výpovědi, v nichž nelze rozeznat větu; nalezneme víc výpovědí, než kolik lze izolovat „řečových aktů“. Jako by byla výpověď jemnější, v menší míře určená, slaběji strukturovaná, více všudypřítomná než všechny tyto figury; jako by bylo méně jejích charakteristik a byly snáze slučitelné; jako by ale právě tím odmítala jakoukoli možnost popisu. A to tím spíš, že je obtížné určit, v jaké rovině ji lze umístit či jakou metodou k ní přistoupit: pro všechny analýzy, které tu byly zmíněny, znamená pouze podklad či nahodilou substanci: v logické analýze je tím, co „zbývá“, když byla extrahována a definována struktura tvrzení; pro gramatickou analýzu je řadou lingvistických prvků, v níž lze či nelze rozeznat formu věty; pro analýzu jazykových aktů se ukazuje jako viditelné jádro, v němž se tyto akty manifestují. Ve vztahu ke všem těmto deskriptivním přístupům hraje roli zbytkového prvku, čistého a jednoduchého faktu, nepodstátného materiálu.

Je tedy nakonec nutné připustit, že výpověď nemůže mít vlastní charakter a že nelze podat její adekvátní definici, protože je pro všechny analýzy řeči vnějším materiálem, na jehož základě teprve určují vlastní předmět? Je nutné připustit, že ať jde o jakoukoli řadu znaků, figur, písma či stop — jež jsou v ní jak-

koli organizovány, s libovolnou pravděpodobností —, dostačuje tato řada pro konstruování výpovědi a že je na gramatice, aby posoudila, zda jde o větu či nikoli, na logice, aby řekla, zda zahrnuje formu tvrzení či nikoliv, a na analýze, aby upřesnila, který jazykový akt jí má procházet? Musíme v tomto případě připustit, že je tu výpověď, jakmile je tu několik juxtaponovaných znaků — a vlastně proč ne? —, jakmile tu je i pouze jeden jediný. Práh výpovědi by byl prahem existence znaků. Věci však přesto nejsou tak jednoduché a smysl, který musíme dát výrazu jako „existence znaků“, žádá ještě objasnění. Co chce vlastně člověk říci, když říká, že tu jsou znaky a že stačí, že znaky jsou tu, proto, aby tu byla výpověď? Jaký zvláštní statut máme dát onomu „být tu“ (*il y a*)?

Neboť je zřejmé, že výpovědi neexistují v tom smyslu, v jakém existuje nějaký jazyk a spolu s ním soubor znaků, definovaných svými opozicemi a svými pravidly užívání; jazyk není ve skutečnosti nikdy dán jako takový a ve své celistvosti; mohl by tak být dán jen druhotně, v nepřímé formě popisu, který jej uchopí jako předmět; znaky, jež konstituují jeho prvky, jsou formami, které se prosazují ve výpovědích a které je zevnitř řídí. Kdyby tu nebyly výpovědi, neexistoval by jazyk; avšak žádná konkrétní výpověď není nepostradatelná pro existenci jazyka (a vždy můžeme na místě kterékoli výpovědi předpokládat jinou výpověď, jež by žádným způsobem nezměnila daný jazyk). Jazyk existuje pouze jako systém konstruování možných výpovědí; na druhé straně však existuje jako (více či méně vyčerpávající) popis, získaný ze souboru

reálných výpovědí. Jazyk a výpověď nejsou na stejné rovině existence; není možné říci, že jsou tu výpovědi, tím způsobem, jímž říkáme, že jsou tu jazyky. Ale stačí tedy, že znaky nějakého jazyka konstituují výpověď, jestliže byly uvedeny (artikulovány, nakresleny, vyrobeny, načrtnuty) tím či oním způsobem, jestliže se objevily v nějakém okamžiku a v nějakém bodě, jestliže hlas, který je pronesl, či gesto, jež je zformovalo, jim poskytly dimenze hmotné existence? Mohou být písmena abecedy, která napíšu jen tak na list papíru jako příklad toho, co není výpověď, mohou být olovené litery, jež se užívají k tištění knih — nelze jim upřít jejich materialitu, jež zaujímá prostor a má objem —, rozumně považovány za výpovědi?

Podíváme-li se na to trochu blíže, zjistíme nicméně, že tyto dva příklady (olovené litery a mnou načrtnuté znaky) se vůbec neshodují. Ta hrst tiskařských liter, již mohu držet v dlani, nebo třeba písmena, která jsou vyznačena na klávesnici psacího stroje, netvoří výpověď: jsou to nanejvýš nástroje, s nimiž by bylo možné výpovědi psát. Naproti tomu písmena, která jsem jen tak načrtl na list papíru, jak mi přišla na mysl a abych ukázal, že nemohou ve své neuspořádanosti konstituovat výpověď — čím jsou? Jaký výraz formují? Nejsou snad tabulkou náhodně zvolených písmen, výpovědí abecední řady, jejímž zákonem není nic jiného než náhoda? Podobně je i tabulka náhodných čísel, kterou někdy užívají statistikové, posloupností numerických symbolů, jež mezi sebou nejsou svázány žádnou syntaktickou strukturou; a přesto je to výpověď: je to soubor cifer získaných procesy, v nichž

je eliminováno vše, co by mohlo vést ke zvýšení pravděpodobnosti následujících výsledků. Stručně ukážeme ještě jeden příklad: klávesnice psacího stroje není výpověď; ovšem tatáž řada písmen A, Z, E, R, T, uvedená v příručce pro psaní na stroji, je výpovědí o abecedním pořádku, schváleném pro francouzské psací stroje. Nyní jsme se tedy střetli s jistým počtem negativních důsledků: pro formování výpovědi není vyžadována regulární lingvistická konstrukce (výpověď může být tvořena řadou s minimální pravděpodobností); ale k tomu, aby se výpověď objevila a začala existovat, nepostačuje ani libovolná realizace lingvistických prvků, ani libovolný výskyt znaků v čase a prostoru. Výpověď tedy neexistuje ani stejným způsobem jako jazyk (ačkoli je složena ze znaků, jež lze v jejich jedinečnosti definovat pouze v rámci přirozeného či umělého lingvistického systému), ani stejným způsobem jako libovolné objekty dané vnímání (ačkoli je vždy vybavena určitou materialitou a lze ji vždy situovat podle časoprostorových souřadnic).

Není ještě chvíle pro odpověď na obecnou otázku výpovědi, ale můžeme tento problém napříště upřesnit: výpověď není jednotka téhož druhu jako věta, tvrzení či řečový akt; neodkazuje tedy k stejným kritériím; není to však ani taková jednotka, jakou by mohl být hmotný objekt, jenž má své hranice a svou nezávislost. Ve svém jedinečném způsobu existence (ani zcela lingvistická, ani výlučně materiální) je nezbytná k tomu, abychom mohli říci, zda tu je či není věta, tvrzení, řečový akt; a abychom mohli říci, zda je věta správně utvořená (nebo přijatelná či interpre-

tovatelná), zda je tvrzení legitimní a správně utvořené, zda řečový akt splňuje požadavky a zda byl opravdu vykonán. Nesmíme ve výpovědi hledat jednotku, jež je dlouhá či krátká, silně či slabě strukturovaná, nicméně tak jako ostatní zapojená v logickém, gramatickém nebo řečovém řetězci. Spíš než o jeden prvek mezi jinými, o oddělení, jež může být vyznačeno na určité rovině analýzy, jde o funkci, která působí ve vztahu k těmto rozmanitým jednotkám vertikálně a která dovoluje o nějaké řadě znaků říci, zda jsou v ní přítomné či nikoli. Výpověď tedy není struktura (to jest soubor vztahů mezi různými prvky, jež dovolují patrně nekonečný počet konkrétních modelů); je to funkce existence, jež patří k vlastnictví znaků a na základě které lze následně rozhodovat, analýzou či intuicí, jestli „dávají smysl“ či nikoli, podle jakého pravidla následují jeden za druhým nebo leží vedle sebe, co označují a jaký druh jednání je vyvolán jejich formulací (ústní či písemnou). Nesmíme se tedy divit, že jsme nemohli pro výpověď nalézt strukturální kritéria jednotky; je to proto, že sama o sobě není výpověď jednotka, nýbrž funkce, která křížuje oblast struktur a možných jednotek a která je odkrývá s jejich konkrétními obsahy v čase a prostoru.

Tuto funkci je nyní třeba popsat jako takovou, to znamená v činnosti, v jejích podmínkách, popsat pravidla, která ji řídí, a pole, na němž operuje.

2. FUNKCE VYPOVÍDÁNÍ

Je tedy zbytečné hledat výpověď mezi jednotnými seskupeními znaků. Výpověď není ani syntagma, ani pravidlo konstrukce, ani kanonická forma následnosti a permutace; je něčím, co dovoluje takovýmto skupinám znaků existovat, a umožňuje těmto pravidlům či formám, aby se realizovaly. Ale ačkoliv jim umožňuje existovat, dělá to jedinečným způsobem, jenž by se neměl zaměňovat s existencí znaků jako prvků jazyka ani s materiální existencí těch symbolů, které zaujímají fragment prostoru a trvají nějaký časový úsek. Právě tento jedinečný způsob existence charakteristický pro každou řadu znaků, která je výpovědí, musíme nyní zkoumat.

a) Vezměme si opět příklad oněch znaků, zformovaných či načrtnutých v určité materialitě a seskupených nějakým způsobem, ať nahodilým či nikoli, který však v žádném případě není gramatický. Příklad klávesnice psacího stroje a příklad hrsti tiskářských liter. K tomu, aby konstituovaly výpovědi, stačí, abych takto dané znaky otiskl na list papíru (v tom pořadí, jak jdou za sebou, aniž by tvořily nějaké slovo): je to výpověď písmen v pořadí, které umožnilo je-

jich otištění, výpověď nahodilé skupiny písmen. Co se tedy událo, aby tu mohla být výpověď? Co může mít tento druhý soubor nového ve srovnání s oním prvním? Zdvojení, fakt, že je kopíí? To jistě ne, neboť všechny klávesnice psacích strojů kopírují jistý model a nejsou proto ještě výpověďmi. Intervence subjektu? To by byla neuspokojivá odpověď ze dvou důvodů: protože k tomu, aby se nějaká řada transformovala ve výpověď, nepostačuje sám fakt jejího opakování, byť způsobeného iniciativou nějakého jednotlivce; a protože, v každém případě, problém nespočívá v příčině či v původu zdvojení, nýbrž v jedinečném vztahu mezi těmito dvěma identickými řadami. Druhá řada není ve skutečnosti výpovědí z toho důvodu, že můžeme ustavit vzájemně jednoznačný vztah s každým z jejích prvků v první řadě (tento vztah charakterizuje buď fakt zdvojení, pokud jde čistě a pouze o kopii, nebo přesnost výpovědi, jestliže byl právě překročen práh vypovídání; neumožňuje nám však určit tento práh a sám fakt výpovědi). Řada znaků se stane výpovědí pod podmínkou, že obsahuje „něco jiného“ (co jí může být podivuhodně podobné a zdánlivě s ní identické, jako ve zvoleném příkladě), specifický vztah, který se týká jí samé, nikoliv její příčiny, ani jejích prvků.⁴

Lze jistě namítnout, že na tomto vztahu není nic enigmatického; že je to naopak vztah zcela běžný, vztah, který je neustále analyzován: že se ve skutečnosti jedná o vztah označujícího a označeného, o vztah jména k tomu, co pojmenovává; o vztah věty a jejího smyslu. Domnívám se však, že je možné ukázat,

že vztah výpovědi k tomu, co vypovídá, se s žádným s těchto vztahů nekryje.

Výpověď, i když je redukována na nominální syntagma („Lod!“), i když je dokonce redukována na vlastní jméno („Petře!“), nemá k tomu, co vypovídá, stejný vztah jako jméno k tomu, co pojmenovává či označuje. Kategorie jména je lingvistický prvek, který může v gramatických souborech zaujímat různá místa: jeho význam je určován pravidly jeho používání (ať už jde o jednotlivce, kteří jím mohou být závazně označováni, nebo o syntaktické struktury, v nichž může být správně zapojeno); jméno je definováno svou možností opakování. Výpověď existuje mimo jakoukoli možnost svého znovuobjevení; a vztah, jejž zaujímá k tomu, co vypovídá, není identický se souborem pravidel používání. Jde o jedinečný vztah: a jestliže se za těchto podmínek objeví znovu identická formulace — jsou jistě použita stejná slova, jsou to v podstatě stejná jména, je to naprosto stejná věta, ale není to nutně tatáž výpověď.

Vztah mezi výpovědí a tím, co vypovídá, by neměl být zaměňován ani se vztahem mezi tvrzením a jeho referentem. Logikové, jak známo, říkají, že tvrzení typu „Zlatá hora je v Kalifornii“ nemůže být verifikováno, protože nemá žádný referent: jeho negace není o nic pravdivější než jeho afirmace. Měli bychom podle toho připustit, že ani výpověď o ničem nevypovídá, jestliže tvrzení, jemuž propůjčuje existenci, nemá žádný referent? Naopak. Spíš bychom měli tvrdit, že absence referentu s sebou nepřináší absenci korelátu výpovědi, nýbrž že právě korelát výpovědi —

to, k čemu se výpověď vztahuje, co uvádí do hry, nejen to, co je řečeno, ale i to, o čem výpověď mluví, její „téma“ — umožňuje říci, zda tvrzení má či nemá referent: jedině tento korelát o tom rozhoduje s konečnou platností. Dejme tomu, že ve skutečnosti se formulace „Zlatá hora je v Kalifornii“ nenachází v nějaké zeměpisné příručce či v turistickém průvodci, nýbrž v románu nebo v jakémkoli jiném fiktivním kontextu. I tak jí můžeme přisoudit hodnotu pravdivosti či nepravdivosti (podle toho, zda imaginární svět, k němuž se vztahuje, dovoluje takovou geologickou a geografickou fantazii či nikoli). Abychom mohli říci, zda nějaké tvrzení má či nemá referent, musíme vědět, k čemu se daná výpověď vztahuje, jaký je její prostor korelací. Výrok „Současný král Fracie je plešatý“ postrádá svůj referent, pouze když předpokládáme, že výpověď se vztahuje ke světu dnešních historických informací. Vztah tvrzení a referentu nemůže sloužit jako model a jako zákon pro vztah výpovědi k tomu, o čem vypovídá. Tento druhý vztah nejenže nepatří ke stejné rovině jako předchozí, nýbrž zdá se, jako by byl dřívější.

Tento vztah se nakonec nekryje ani se vztahem, který může existovat mezi větou a jejím smyslem. Rozdíl mezi těmito dvěma formami vztahu se jasně ukáže na příkladu oněch proslulých vět, jež jsou přes svou naprosto správnou gramatickou strukturu nensmyslné (jako v případě „Bezbarvé zelené ideje zuřivě spí“). Říci, že taková věta nedává smysl, předpokládá, že už jsme vyřadili jistý počet možností: připustili jsme, že nejde o vylíčení snu, že nejde o nějaký

básnický text, že nejde o nějakou kódovanou zprávu či o řeč člověka, omámeného drogou, nýbrž že jde jistě o určitý typ výpovědi, jež musí mít nějakým způsobem definovaný vztah k viditelné realitě. Vztah věty k jejímu smyslu může být stanoven v rámci určitého a pevně ustáleného vztahu vypovídání. Navíc, i když tyto věty uchopíme na úrovni vypovídání, na níž nedávají žádný smysl, nejsou, jakožto výpovědi, zbaveny korelací: zaprvé těch, jež nám například dovolují říci, že ideje nejsou nikdy ani barevné ani bezbarvé, a proto tato věta nemá smysl (a tyto korelace se týkají roviny skutečnosti, kde ideje jsou neviditelné, kde barvy vidět lze apod.); na druhé straně těch, které činí zmíněnou větu platnou jako poukaz k typu správné syntaktické organizace, avšak zbavené smyslu (a tyto korelace se týkají roviny jazyka, s jeho zákony a vlastnostmi). Věta může stěží být neoznačující; k něčemu se vztahuje potud, pokud je výpovědí.

Pokud jde o tento vztah, jenž charakterizuje výpověď jako takovou — vztah, který se zdá být ve větě či v tvrzení implicitně předpokládán a který jako by jim předcházela — jak jej definovat? Jak jej můžeme osvobodit od těch vztahů významu či těch hodnot pravdivosti, s nimiž je obvykle zaměňován? Žádná výpověď, byť natolik jednoduchá, jak jen si dovedeme představit, nemá za svůj *korelát* individuum či jedinečný předmět, jenž by byl označen tím či oním slovem ve větě: v případě výpovědi typu „Zlatá hora je v Kalifornii“ není *korelátem* tato reálná nebo imaginární, možná nebo absurdní formace, která je označena nominálním syntagmatem stojícím zde ve

funkci podmětu. *Korelátem* výpovědi však není ani stav věcí nebo vztah schopný verifikovat tvrzení (ve zmíněném příkladě by to byla prostorová inkluze určité hory ve vymezené oblasti). Jako *korelát* výpovědi může být naopak definován soubor oblastí, v nichž se mohou takové objekty vyskytnout a jimž mohou být přiděleny takové vztahy: byla by to oblast materiálních objektů, majících určitý počet zjistitelných fyzikálních vlastností, vztahů postřehnutelné velikosti — nebo naopak oblast fiktivních objektů, vybavených libovolnými vlastnostmi (i kdyby měly jistou stálost a jistou soudržnost), bez naléhavosti experimentální či perceptivní verifikace; byla by to oblast prostorových a geografických umístění, se souřadnicemi, vzdálenostmi, vztahy sousedství a inkluze — nebo naopak oblast vztahů symbolické příslušnosti a tajných příbuzenství; byla by to oblast objektů které existují ve stejném okamžiku a ve stejném časovém měřítku, v jakých je formulována výpověď, či spíše oblast objektů, jež náleží ke zcela jiné přítomnosti — k té, kterou sama výpověď indikovala a konstituovala, a nikoli k té, k níž tato výpověď také patří. Výpověď před sebou nemá (v jistém smyslu tváří v tvář) *korelát* — či absenci *korelátu* — tak, jako má (či nemá) tvrzení referent nebo jako vlastní jméno někoho označuje (nebo neoznačuje nikoho). Je spíše spojena se „souřadnicovou soustavou“, vytvořenou nikoli z „věcí“, „faktů“, „skutečností“ či „bytostí“, nýbrž ze zákonů možnosti, pravidel existence objektů, jež jsou v ní pojmenované, označované či popisované, a vztahů, které jsou v ní dovolené nebo zakázané. Tato souřad-

nicová soustava výpovědi vytváří místo, podmínku, pole výskytu, proces diferenciaci jedinců či objektů, stavů věcí a vztahů, jež jsou uvedeny do hry samotnou výpovědí; definuje možnosti objevení se a vymezení toho, co dává větě její smysl, tvrzení jeho pravdivostní hodnotu. Tato skupina charakterizuje rovinu *vypovídání* dané formulace v opozici k její gramatické a logické rovině: prostřednictvím vztahu k těmto různým oblastem možnosti tvoří výpověď syntagma nebo řadu symbolů, větu, jíž lze přisoudit smysl či nikoli, tvrzení, jež může, ale nemusí, mít pravdivostní hodnotu.

V každém případě vidíme, že popis této roviny vypovídání nemůže být proveden formální analýzou, ani semantickým zkoumáním, ani verifikací, ale analýzou vztahů mezi výpovědí a prostory diferenciaci, v nichž výpověď sama odhaluje diferencii.

b) Výpověď se liší od jakékoli řady lingvistických prvků také tím, že vstupuje do zvláštního vztahu k subjektu. Povahu tohoto vztahu musíme nyní upřesnit a především vyzdvihnout ty vztahy, s nimiž by mohl být zaměňován.

Ve skutečnosti nemůžeme redukovat subjekt výpovědi na gramatické prvky první osoby, přítomné ve větě. Za prvé proto, že subjekt věty se nenalézá uvnitř lingvistického syntagmatu; dále proto, že i výpověď, která nezahrnuje první osobu, má nicméně svůj subjekt; nakonec a především proto, že všechny výpovědi, které mají pevnou gramatickou formu (ať je to první či druhá osoba), nemají jediný a totožný typ

vztahu k subjektu. Je snadné pochopit, že tento vztah není shodný ve výpovědi typu „Stmívá se“ a „Každý následek má svou příčinu“; v případě výpovědi typu „Dlouho jsem chodil brzy spát“ je vztah k vypovídajícímu subjektu různý, je-li vyslovena v průběhu konverzace, nebo čteme-li ji na začátku Proustova *Hledání ztraceného času*.

Není tím subjektem, jenž existuje mimo tuto větu, prostě jedinec, který tato slova vyslovil či napsal? Žádný znak, jak známo, nemůže existovat bez někoho, kdo jej vyše; přinejmenším je v každém případě třeba nějaký materiální nosič. Aby mohla existovat řada znaků, musí tu být — v souladu se systémem kauzality — nějaký „autor“ či jiná tvořivá instituce. Tento „autor“ však není identický se subjektem výpovědi; a vztah tvorby, do něhož vstupuje při formulaci výpovědi, se nekryje se vztahem, jenž sjednocuje vypovídající subjekt s tím, co vypovídá. Nechme stranou příliš zjednodušující případ souboru znaků, jež byly zformovány a vyznačeny materiálně: jejich tvorba předpokládá autora, a přesto tu nenajdeme ani výpověď, ani subjekt výpovědi. Abychom ukázali odloučení původce znaků a subjektu výpovědi, mohli bychom rovněž připomenout případ textu čteného třetí osobou nebo řerce přednášejícího svou roli. To jsou ovšem krajní případy. Obecně se spíše zdá, přinejmenším na první pohled, že subjekt výpovědi je právě ten, kdo vytvořil její různé prvky se snahou vyjádřit smysl. Nicméně věci nejsou tak jednoduché. Víme, že v případě románu je autorem jeho formulace skutečný jednotlivec, jehož jméno figuruje na titulní straně

knihy (ještě je tu ale problém dialogu a vět, snažících se vyjádřit myšlenky postavy; rovněž problém textu, uveřejněného pod pseudonymem: a známe všechny obtíže, které tato rozdvojení přinášejí zastáncům interpretativní analýzy, když chtějí vztáhnout všechny tyto formulace en bloc k autorovi textu, k tomu, co chtěl říci, k tomu, co si myslel, zkrátka k tomu velkému tichému, skrytému a uniformnímu diskursu, na němž budují celou tu pyramidu rozmanitých rovin); ale ani pomineme-li tyto případy formulace, jež nejsou identické s jednotlivcem-autorem, nemají románové výpovědi románů tentýž subjekt tehdy, když poskytují, jakoby z vnějšku, historické a prostorové znaky vyprávěného příběhu, tehdy, když popisují věci, jak by je viděl anonymní, neviditelný, neutrální jedinec, smíšený s fiktivními postavami, nebo tehdy, když podávají jakoby v niterném a bezprostředním dekódování verbální verzi toho, co postava tiše zakouší. Ačkoliv autor zůstává ve všech těchto případech stejný, ačkoliv nepřisuzuje výpovědi nikomu jinému než sobě samému, ačkoliv nevymýšlí žádnou dodatečnou souvislost mezi sebou a textem, který je čten, nepředpokládají tyto výpovědi pro vypovídající subjekt tytéž charakteristiky; neimplikují totožný vztah mezi tímto subjektem a tím, co vypovídá.

Bylo by možné namítnout, že často citovaný příklad románového textu nemá žádnou průkaznou hodnotu; či spíš že zpochybňuje samu podstatu literatury, a nikoliv obecně statut subjektu výpovědi. Bylo by pak charakteristickou vlastností literatury, že v ní je autor absentní, že se v ní skrývá, deleguje na

ni svou autoritu, nebo se v ní rozděluje; a z tohoto rozdělení by nebylo možné vyvozovat obecný závěr, že subjekt výpovědi se ve všech ohledech — ve své podstatě, statutu, funkci i identitě — liší od autora formulace. Nicméně tento rozpor není omezen jen na literaturu. Je zcela obecný, pokud je subjekt výpovědi určitou funkcí, která však není nutně stejná v různých výpovědích; pokud je to prázdná funkce, která může být ve skutečnosti vyplněna (v určitých mezích) jakýmkoli jedincem, který formuluje výpověď; a pokud může jeden a tentýž jedinec ve stejné řadě výpovědí zaujímat postupně různé pozice a přijímat role různých subjektů. Vezměme si například matematické pojednání. V úvodní větě, v níž se vysvětluje, proč bylo toto pojednání napsáno, za jakých okolností, na jaké dosud nevyřešené problémy odpovídá nebo jakým pedagogickým cílům se pokouší vyhovět, pomocí jakých metod, po jakých pokusech a omylech, může pozici vypovídajícího subjektu zaujmout pouze autor této formulace, nebo kolektiv autorů: podmínky individualizace subjektu jsou tu ve skutečnosti velmi striktní, početné a autorizují v tomto případě pouze jediný možný subjekt. Naproti tomu, jestliže v hlavní části pojednání nalezneme tvrzení typu „Dvě kvantitativní rovnanosti se třetí kvantitativní jsou si navzájem rovny“, je subjektem výpovědi absolutně neutrální pozice, neměnná v čase, prostoru a za všech okolností, identická v jakémkoliv lingvistickém systému a v jakémkoliv kódu psaní či symbolizace, již může zaujmout jakýkoliv jedinec, který takové tvrzení zastává. Na druhé straně věty typu „Bylo již dokázáno, že...“ vyžadují,

aby mohly být vysloveny, přesné kontextuální podmínky, jež nebyly implikovány předchozí formulací: pozice je pak fixována uvnitř oblasti, konstituované konečným souborem výpovědí; je lokalizována v řadě událostí vypovídání, k nimž už muselo dojít; je umístěna v čase dokazování, jehož předchozí momenty nemohou být nikdy ztraceny, a nepotřebují být proto znovu začínány od začátku a identicky opakovány, aby byly uvedeny do nové přítomnosti (připomínka postačuje, aby je reaktivovala v jejich původní hodnotě); je určena předchozí existencí množství efektivních operací, které nemusí být nutně provedeny jedním a tímtéž jedincem (tím, který právě mluví), které však právem náleží vypovídajícímu subjektu, jsou mu k dispozici a může je podle potřeby využít. Subjekt takové výpovědi bude definován souborem těchto požadavků a možností; nebude popisován jako jednotlivec, jenž by mohl reálně provést tyto operace, jenž by žil v nepřetržitém čase bez zapomnění, jenž by v horizontu svého vědomí interiorizoval celý soubor pravdivých tvrzení a jenž by si v živé přítomnosti svého myšlení podržoval možnost jejich opětovného zpřítomnění (u jednotlivce je toto navíc pouze psychologický a „prožívaný“ aspekt jejich pozice jako vypovídajících subjektů).

Podobně bychom mohli popsat specifickou pozici vypovídajícího subjektu ve větách jako „Přímkou nazvu jakoukoli množinu bodů, která...“ nebo „Mějme konečný soubor libovolných prvků...“; v obou případech je pozice subjektu svázána s existencí operace, jež je současně určená a přítomná; v obou případech

je subjekt výpovědi rovněž subjektem operace (ten, kdo stanovuje definici přímé linie, je také tím, kdo ji vyslovuje; ten, kdo klade existenci konečného souboru, je také tím, kdo ve stejném okamžiku předkládá výpověď); a konečně v každém případě prostřednictvím této operace a výpovědi, v níž nabývá konkrétní podoby, subjekt spojuje své budoucí výpovědi a operace (jako vypovídající subjekt přijímá tuto výpověď za svůj vlastní zákon). Je tu nicméně rozdíl: v prvním případě je to, co je vysloveno, konvencí řeči — té řeči, jíž musí vypovídající subjekt používat, a uvnitř které se sám definuje: vypovídající subjekt a to, co je vypovídáno, jsou tak na stejné rovině (zatímco pro formální analýzu takováto výpověď implikuje rozdílnost úrovní, jež je vlastní metajazyku); ve druhém případě naopak vypovídající subjekt způsobuje mimo sebe sama existenci objektu, který patří do již dříve definované oblasti, v níž byly zákony možnosti již artikulovány a v níž charakteristiky předcházejí vypovídání, jež je klade. Viděli jsme již, že pozice vypovídajícího subjektu není, když jde o afirmaci pravdivého tvrzení, vždy identická; nyní vidíme, že není identická, ani když jde o realizaci nějaké operace v rámci samotné výpovědi.

Neměli bychom tedy chápat subjekt výpovědi jako identický s autorem formulace. Ani ve smyslu podstaty, ani ve smyslu funkce. Ve skutečnosti není ani příčinou, ani původcem či východiskem tohoto jevu, jímž je písemná či ústní artikulace nějaké věty; není ani tím významovým zaměřením, jež tiše ve slovech předjímano organizuje je jako viditelné tělo své in-

tuice; není trvalým, nehybným a se sebou samým identickým ohniskem řady operací, jež výpovědi budou postupně manifestovat na povrchu diskursu. Je určitým a prázdným místem, jež může být účinně vyplněno rozmanitými jedinci; ale toto místo není jednou provždy definováno a v průběhu textu, knihy či díla nezůstává takové, jaké je, nýbrž mění se, či spíše je dostatečně proměnlivé na to, aby mohlo buď v několika větách setrvat totožné se sebou samým, nebo se s každou z nich změnit. Je to dimenze, jež charakterizuje celou formulaci jakožto výpověď. Je jedním z typických znaků, jež patří ve vlastním smyslu k funkci vypovídání a umožňují ji popisovat. Můžeme-li tvrzení, větě či souboru znaků říkat „výpovědi“, není to tedy proto, že se tu jednoho dne objevil někdo, aby je vyslovil či aby někde otiskl jejich provizorní stopu, nýbrž proto, že můžeme určit pozici subjektu. Popsat formulaci jakožto výpověď nespočívá v analýze vztahů mezi autorem a tím, co řekl (co chtěl říci či co řekl, aniž by to říci chtěl), nýbrž ve stanovení jaká je pozice, kterou může a musí zaujmout jakýkoli jednotlivec, aby byl jejím subjektem.

c) Třetí charakteristický rys funkce vypovídání: nemůže fungovat bez existence přidružené oblasti. To činí z výpovědi něco jiného a něco víc než čiré seskupení znaků, jež by pro svou existenci potřebovalo pouze nějakou materiální oporu — popsanou plochu, substanci zvuku, tvárný materiál či vyhloubenou stopu. To jí ovšem také a především odlišuje od věty a od tvrzení.

Vezměme si soubor slov či symbolů. Abychom mohli rozhodnout, zda konstituují nějakou gramatickou jednotku, jako je věta, či logickou jednotku, jako je tvrzení, je nutné a postačující určit pravidla, podle nichž byl takový soubor zkonstruován. „Viděl jsem včera Petra“ tvoří větu, ale „Petra viděl včera jsem“ nikoli;¹ $A + B = C + D$ tvoří tvrzení, ale $ABC + = D$ nikoli. Pouhé přezkoumání prvků a jejich rozmístění ve vztahu k systému jazyka, přirozenému či umělému, dovoluje stanovit rozdíl mezi tím, co je tvrzení a co tvrzení není, mezi tím, co je věta a co je prosté seskupení slov. Navíc toto přezkoumání postačuje k určení, jaký typ gramatické struktury přísluší zkoumané větě (kladná oznamovací věta, v minulém čase, obsahuje nominální subjekt atd.) či jakému typu tvrzení odpovídá řada pozorovaných znaků (rovnost dvou součtů). Můžeme dokonce uvažovat i o větě či tvrzení, jež se determinuje „zcela samo“, bez čehokoli jiného, co by mu sloužilo jako kontext, bez jakéhokoli souboru přidružených vět či tvrzení: že by taková věta či takové tvrzení byly za těchto podmínek zhola zbytečné a bez užitku, nebrání tomu, aby mohly být i v této své singularitě rozpoznány.

Bylo by jistě možné vznést několik námitek. Například prohlásit, že tvrzení lze utvořit a individualizovat jako takové pouze pod podmínkou, že známe systém

¹Ve francouzštině (nebo v angličtině) je tento problém jednoznačný, neboť zde existuje pevně stanovený větný slovosled. V češtině (nebo například v latině) je ovšem větný slovosled volný, a tento příklad tedy platí jen v omezeném rozsahu. (pozn. překl.)

axiomů, jemuž podléhá: neformují tyto definice, tato pravidla, tyto konvence psaní ono přidružené pole, jež od výpovědi nelze oddělit (podobně jako jsou gramatická pravidla, implicitně působící v rámci kompetence subjektu, nezbytná k tomu, aby bylo možné rozeznat jednotlivou větu, a právě větu určitého typu)? Je ovšem třeba poznamenat, že se tento soubor — aktuální či virtuální — nenachází ve stejné rovině jako tvrzení či věta, nýbrž že se opírá o jejich prvky, o jejich zřetězení a o jejich možná rozmístění. Není k nim přidružený: je jimi předpokládán. Bylo by rovněž možné namítnout, že tvrzení (jež nejsou tautologická) nelze verifikovat pouze na základě jejich vlastních pravidel konstrukce a že je nutné odvolat se na referent, abychom mohli rozhodnout, zda jsou tvrzení pravdivá či nikoli: avšak ať už je pravdivé či nepravdivé, tvrzení zůstává tvrzením a o tom, zda jde o tvrzení či nikoli, nerozhoduje odvolání se k referentu. Podobně je to i s větami: v mnoha případech můžeme uvést jejich smysl jen podle vztahu ke kontextu (buď když obsahují „deiktické“ prvky, jež odkazují ke konkrétní situaci, nebo když užívají zájmena v první či druhé osobě, která označují promlouvající subjekt a jeho partnery v dialogu, anebo když se v nich objeví vztahová zájmena či spojky, jež odkazují k předcházejícím či následujícím větám); ale to, že nemůžeme dosáhnout smyslu věty, nebrání tomu, aby tato věta byla gramaticky úplná a autonomní. Ovšem, nemůžeme si být zcela jisti, co „chce říci“ soubor slov jako „To vám řeknu zítra“. V každém případě nemůžeme říci ani datum tohoto zítřka, ani jména účastníků roz-

hovoru, ani uhodnout, co má být řečeno. Nic to však nemění na tom, že jde o dokonale určenou větu, jež je v souladu s konstrukčními pravidly daného jazyka. Nakonec by bylo možné ještě namítnout, že bez kontextu je někdy obtížné definovat strukturu věty (větu „Je-li mrtev, nikdy se o tom nedozvím.“ lze konstruovat takto: „V případě, že je mrtev, budu to navzdý ignorovat.“ nebo také takto: „To, že zemřel, mi nikdy nebude oznámeno.“). Jde tu však o nejednoznačnost, která je dokonale definovatelná, u níž můžeme uvést současně platné možnosti a která tvoří vlastní součást struktury věty. Z obecného hlediska lze říci, že věta či tvrzení — byť izolované, byť oddělené od kontextu, jenž je objasňuje, byť osvobozené či odříznuté od všech prvků, k nimž může, implicitně či zjevně, odkazovat — zůstává vždy větou či tvrzením a je možné je vždy jako takové rozeznat.

Naopak, funkce vypovídání nemůže — a tím se jasně ukazuje, že není čirou a prostou konstrukcí z již existujících prvků — působit ve větě či v tvrzení jen tak. Nestačí říci nějakou větu, nestačí dokonce ani vyslovit ji v určitém vztahu k nějakému poli objektů nebo v určitém vztahu k nějakému subjektu, aby vznikla výpověď — neboť aby šlo o výpověď, je nutné uvést ji do vztahu s celým přidruženým polem. Či přesněji, protože tu nejde o doplňující vztah, jenž by se přetiskl přes ostatní, nemůžeme vyslovit větu, nemůžeme ji přimět, aby vedla k existenci nějaké výpovědi, aniž by přitom byl uveden v činnost přidružený prostor. Okraje výpovědi jsou vždy zaplněny jinými výpověďmi. Tyto okraje se liší od toho,

co běžně chápeme pod pojmem „kontext“ — skutečný či verbální —, to jest od souboru prvků situace či jazyka, jež nějakou formulaci motivují a určují její smysl. Liší se od něj právě v té míře, ve které ho umožňují: kontextový vztah mezi větou a jinými větami, které ji obklopují, není stejný v případě, jde-li o román či o pojednání z fyziky; nebyl by stejný ani mezi formulací a objektivním prostředím v případě, když by šlo o konverzaci či o záznam nějakého pokusu. Účinek kontextu lze stanovit jen na pozadí obecnějšího vztahu mezi formulacemi, na pozadí celé verbální sítě. Tyto okraje nejsou stejné ani v různých textech, v různých větách, které může mít subjekt na mysli, když hovoří; i zde platí, že jsou mnohem rozsáhlejší než toto psychologické okolí; a do jisté míry toto okolí určují, neboť podle postavení, statutu a role nějaké formulace mezi všemi ostatními — podle toho, zda je vepsána do pole literatury nebo se rozplývá jako lhostejná poznámka, zda tvoří součást nějakého vyprávění nebo je momentem nějakého dokazování — způsob přítomnosti jiných výpovědí ve vědomí subjektu nebude stejný: v jednotlivých případech se neuplatňuje ani tatáž rovina, ani tatáž forma lingvistické zkušenosti, verbální paměti či evokace již řečeného. Psychologická aureola formulace je řízena z povzdálí uspořádáním pole vypovídání.

Přidružené pole, jež činí z věty či řady znaků výpověď a jež jim poskytuje jasně určený kontext, specifický reprezentativní obsah, vytváří komplexní síť. Je konstituováno především řadou jiných formulací, do jejichž rámce se výpověď vpisuje a formuje je-

den prvek (jako hra replik vytvářející konverzaci, architektura dokazování, vymezeného na jedné straně svými předpoklady a na druhé závěrem, poslušnost tvrzení, jež tvoří vyprávění). Je konstituováno rovněž souborem formulací, k nimž výpověď odkazuje (implicitně či explicitně), buď aby je zopakovala, nebo aby je modifikovala či adaptovala, buď aby jim oponovala, nebo aby o nich sama promluvila; výpověď existuje pouze tím či oním způsobem, jímž nově aktualizuje jiné (rituální prvky ve vyprávění; již ověřená tvrzení v dokazování; konvenční obraty v konverzaci). Mimo to je konstituováno také souborem formulací, jimž výpověď poskytuje další možnost a které mohou výpověď následovat jako její důsledek, její přirozené pokračování či její replika (řád výpovědi neotevívá tyto možnosti vypovídání jako tvrzení axiomatického systému či počátek vyprávění). A konečně je konstituováno souborem formulací, s nimiž sdílí zkoumaná výpověď statut, mezi nimiž zaujímá místo bez ohledu na lineární řád, s nimiž také zmizí nebo s nimiž bude naopak jako potenciální objekt zhodnocena, uchována, posvěcena a obětována budoucího diskursu (výpověď nelze oddělit od statutu, jež může získat jako „literatura“ nebo jako nepodstatná poznámka, jež si zčela zaslouží být zapomenuta, jako vědecká pravda, dosažená jednou provždy nebo jako prorocství atd.) Obecně lze říci, že sekvence lingvistických prvků je výpovědí, pouze je-li ponořena v poli vypovídání, kde se potom objevuje jako jedinečný prvek.

Výpověď není přímou projekcí určité situace či souboru reprezentací na rovinu řeči. Není prostým

upotřebením určitého počtu lingvistických prvků a pravidel hovořícím subjektem. Od samého počátku, od svého kořene se ostře rýsuje v poli vypovídání, kde má místo a statut, jenž pro ni upravuje možné vztahy s minulostí a jenž jí otevírá případnou budoucnost. Každá výpověď je takto specifikována: neexistuje výpověď obecně, neexistuje žádná volná, neutrální a nezávislá výpověď, nýbrž vždy výpověď, tvořící součást nějaké řady či souboru, hrající nějakou roli uprostřed jiných, opírající se o ně a lišící se od nich: vždy se integruje do systému vypovídání, kde hraje svou, jakkoli mizivou a nepatrnou, roli. Zatímco gramatická konstrukce potřebuje k tomu, aby se uskutečnila, pouze prvky a pravidla, zatímco by bylo koneckonců možné uvažovat o jazyku (ovšemže umělém), jenž by spočíval pouze a za všech okolností v konstruování jediné věty, zatímco za předpokladu, že abeceda, pravidla konstruování a transformace formálního systému jsou dány, by bylo možné dokonale definovat první tvrzení v této řeči, nelze totéž říci o výpovědi. Neexistuje výpověď, jež by nepředpokládala jiné; neexistuje jediná výpověď, která by kolem sebe neměla pole koexistencí, účinků řady a následnosti, rozmístění funkcí a rolí. Můžeme-li tu mluvit o výpovědi, pak proto, že nějaká věta (nebo tvrzení) figuruje v jasně definovaném bodě, s přesně určenou pozicí, v systému vypovídání, jenž ji přesahuje.

Na tomto pozadí koexistence vypovídání se rýsují gramatické vztahy mezi větami, logické vztahy mezi tvrzeními, metalingvistické vztahy mezi řečí jakožto objektem a tou, která definuje pravidla, réto-

rické vztahy mezi skupinami (či prvky) vět. Je jistě přípustné analyzovat všechny tyto vztahy, aniž by se přitom tematizovalo pole vypovídání jako takové, to jest oblast koexistence, kde působí funkce vypovídání. Avšak tyto vztahy mohou existovat a jsou analyzovatelné pouze potud, pokud tyto věty byly „vypovězeny“; jinými slovy potud, pokud se rozvíjejí v poli vypovídání, jež jim umožňuje, aby se následovaly, aby se organizovaly, koexistovaly spolu a hrály určitou roli ve vzájemných vztazích. Aniž by byla principem individualizace souboru označujících („atomem“ označování, minimálním prvkem, na základě něhož existuje nějakým smysl), výpověď rozmisťuje tyto smysluplné jednotky v prostoru, v němž se rozmnožují a akumuluji.

d) Konečně, aby bylo možné uvažovat o sekvenci lingvistických prvků jako o výpovědi a analyzovat ji, musí splňovat ještě čtvrtou podmínku: musí mít materiální existenci. Bylo by možné hovořit o výpovědi, kdyby ji nevyslovil nějaký hlas, kdyby nějaký povrch nenesl její znaky, kdyby nezískala své tělo v nějakém vnímatelném prvku a kdyby nezanechala v paměti či v prostoru — byť jen na okamžik — svou stopu? Bylo by možné mluvit o výpovědi jako o ideální a mlčenlivé figuře? Výpověď je vždy dána prostřednictvím nějaké materiální substance, i když je tato materialita skrytá, i když je odsouzena k zániku, jakmile se vynoří. Nejenže výpověď tuto materialitu potřebuje; není jí dána jako doplněk s tím, že všechna její určení jsou již pevně stanovena: částečně je výpověď kon-

stítuována touto materialitou. Věta, ačkoli složená ze stejných slov, obdařena naprosto stejným smyslem, zachovávající svou syntaktickou i sémantickou totožnost, nekonstituuje tutéž výpověď, je-li artikulována někým v průběhu konverzace či vytištěna v románu; byla-li napsána jednoho dne před několika staletími a objevuje-li se nyní ve formě ústní formulace. Souřadnice a materiální status výpovědi tvoří součást jejích vnitřních charakteristik. To je samozřejmé. Nebo alespoň téměř samozřejmé. Protože jakmile zaměříme trochu víc pozornost, věci se zamotávají a množí se problémy.

Svádí nás to jistě k tvrzení, že je-li výpověď' přínejmenším zčásti charakterizována svým materiálním statutem a je-li její totožnost citlivá na modifikace tohoto statutu, platí totéž i o větách a tvrzeních: materialita znaků není ve skutečnosti zcela bezvýznamná pro gramatiku a dokonce ani pro logiku. Známe teoretické problémy, jež v logice otevírá materiální stálost užívaných symbolů (Jak definovat identitu symbolu napříč rozmanitými substancemi, v nichž se ztělesňuje, a variacemi forem, jež připouští? Jak jej rozeznat a ujistit se, že je to tentýž symbol, je-li třeba jej definovat jako „konkrétní fyzické těleso“?); dobře také známe problémy, jež pro ni představuje samotné pojetí následnosti symbolů (Co znamená „předcházet“ a „následovat“? Nastávat „předtím“ a „potom“? V jakém prostoru se situuje takové uspořádání?). Ještě daleko lépe jsou známé vztahy materiality a jazyka — role písma a abecedy, skutečnost, že v psaném textu a v konverzaci, v deníku a v knize, v do-

pise a na plakátě se neprojevuje ani tatáž syntaxe, ani tatáž slovní zásoba; navíc existují poslušnosti slov, jež konstituují jasně individualizované a naprosto přijatelné věty v hlavních novinových titulcích, a které by přesto v průběhu konverzace nikdy neplatily za smysluplné věty. Nicméně ve výpovědi hraje materialita mnohem významnější roli: není pouhým principem variace, modifikace rozeznávacích kritérií či určením lingvistických podsouborů. Je konstitutivní složkou výpovědi samé: je nutné, aby výpověď měla nějakou substanci, podklad, umístění a dataci. A když se tyto rekvizity změní, změní se i identita samotné výpovědi. Ihned se vynořuje záplava otázek: Je-li tatáž věta vyslovena velmi hlasitě a zcela šeptem, formuje to jednu výpověď' nebo několik? Když se někdo naučí text nazpaměť, je potom každá recitace novou výpovědí, nebo to máme chápat jako jednu výpověď', jež se opakuje? A věta, věrně přeložená do cizího jazyka: jsou to dvě různé výpovědi nebo jen jedna? A při kolektivní recitaci — modlitbě či přednášce — s kolika máme počítat výpověďmi? A jak můžeme stanovit totožnost výpovědi v průběhu všech těchto rozmanitých výskytů, opakování a přepisování?

Problém nepochybně zatemňuje to, že jsou zde často šměšovány různé roviny. Nejprve je třeba oddělit mnohost vypovídání. Řekněme, že tu máme vypovídání pokaždé, když dojde k vyslání souboru znaků. Každá z těchto artikulací má svou časoprostorovou individualitu. Dvě osoby sice mohou říci v témže okamžiku totéž, ale protože to jsou dvě osoby, máme tu dvojí odlišné vypovídání. Tentýž subjekt může sice

několikrát opakovat tutéž větu, budou to ovšem vypovídání odlišená v čase. Vypovídání je událost, která se neopakuje; má svou jedinečnost, umístěnou v prostoru a čase, která je neredukovatelná. Tato jedinečnost přesto dovoluje vystoupit určitému počtu konstant — gramatických, sémantických, logických —, díky kterým lze, při neutralizování momentu vypovídání a souřadnic, jež jej individualizují, rozeznat ve výpovědi obecnou formu věty, významu či tvrzení. Čas a místo vypovídání, materiální podklad, jež využívá, se potom stávají přinejmenším ze značné části bezvýznamnými: a to, co se tu odděluje, je forma, která je donekonečna opakovatelná a jež může poskytnout prostor těm nejrozptýlenějším případům vypovídání. Výpověď jako takovou totiž nelze redukovat na tuto čírou událost vypovídání, neboť se může, navzdory své materialitě, opakovat: nebude těžké říci, že tatáž věta pronesená dvěma osobami za podmínek, jež byly přeci jen poněkud odlišné, konstituuje jedinou výpověď. Nelze ji nicméně redukovat na jednu gramatickou či logickou formu v tom smyslu, že výpověď je více než ona forma a v poněkud jinak citlivá na difference hmoty, substance, času a místa. Co je tedy tou materialitou, jež je výpovědi vlastní a jež autorizuje některé jedinečné typy k opakování? Jak se může stát, že lze mluvit o téže výpovědi tam, kde se vyskytuje několik odlišných případů vypovídání — tedy když by se tam, kde lze rozeznat formy, struktury, pravidla konstruování, totožné záměry, mělo spíš mluvit o několika výpovědích? Jaký je tedy režim *opakovatelné materiality*, jež charakterizuje výpověď?

Určitě to nemusí být vnímatelná, kvalitativní materialita, daná ve formě barvy, zvuku či předmětnosti a rozčleněná tím samým časoprostorovým označením, jako vjemový prostor. Vezměme si naprosto jednoduchý příklad: několikrát reprodukováný text, následně edice nějaké knihy, nebo ještě lépe různé výtisky z téhož vydání nedávají vzniknout témuž počtu různých výpovědí. Ve všech vydáních *Květů zla* (vyjma variant a textů, jejichž vydání bylo soudně zakázáno) nacházíme tentýž systém výpovědí; přesto nejsou ani vnější znaky, ani inkoust, ani papír, ani žádný způsob umístění textu a rozmístění znaků stejné: každé zrnko materiality se změnilo. Avšak tyto „drobné“ rozdíly nemají význam pro změnu identity výpovědi a nevedou k tomu, aby se objevila nějaká jiná: jsou všechny neutralizovány v obecném prvku — ovšemže materialním, nicméně stejně tak institucionálním a ekonomickým — „knihy“; ať je počet jejích výtisků či vydání jakýkoli, ať jsou použité jakkoli různé materiály, kniha je místem přesné ekvivalence výpovědi, je pro ně instancí, kde se mohou opakovat beze změny identity. Z tohoto prvního příkladu vidíme, že materialita výpovědi není vůbec definována prostorem, jež zaujímá, nebo datem její formulace, nýbrž mnohem spíš statutem věci či objektu. Statutem, jenž není nikdy definitivní, nýbrž proměnlivý, relativní a vždy náchylný ke zpochybnění: víme například, že pro literární historiky nemají knihy publikované péčí samotného autora tentýž statut jako posmrtná vydání, že výpovědi zde mají jedinečnou hodnotu, avšak nejsou jednou z manifestací jednoho a téhož souboru, že

jsou tím, ve vztahu k čemu tu je a musí být opakování. Podobně nelze říci o nějaké ústavě, závěti či textu náboženského zjevení a o všech rukopisech či výtiscích, jež je přesně reprodukovány, s tímtež písmem, stejnými znaky a na analogickém podkladě, že se shodují: na jedné straně jsou výpovědi samy o sobě, na druhé jejich reprodukce. Výpověď se neidentifikuje s nějakým úlomkem hmoty; její totožnost se však mění s komplexním režimem materiálních institucí.

Neboť výpověď může být stejná, ať je rukopisem na listu papíru či publikována v knize; může být stejná i když je vyslovená ústně, vytištěná na plakátu či reprodukována z magnetofonu; naopak, když romanopisec vysloví libovolnou větu v běžném životě, když ji později bez změny použije v rukopisu, který rediguje, přičemž ji připíše jisté postavě, nebo ji dokonce nechá, aby byla vyslovena oním anonymním hlasem, jenž má být považován za hlas autora, nelze říci, že by v obou těchto případech šlo o tutéž výpověď. Režim materiality, jemuž se výpovědi nutně podřizují, je tedy spíše řádem instituce, než řádem časoprostorového umístění; definuje spíše *možnosti nového vepsání a přepisu* (ale také prahů a mezí), než omezené a pomíjivé individuality.

Identita výpovědi je podřízena ještě druhému souboru podmínek a vymezení: těm, jež jsou jí kladeny celkem ostatních výpovědí na rovině, na níž figuruje, oblastí, v níž může být využita či aplikována, rolí či funkcí, kterou má hrát. Prohlášení, že země je kulatá nebo že se druhy vyvíjejí, nekonstituuje stejnou výpověď před Koperníkem a po něm, před Darwinem a

po něm; v případě tak jednoduchých formulací nejde o to, že by se změnil smysl slov; to, co se změnilo, je vztah těchto prohlášení k ostatním tvrzením, jsou to podmínky jejich použití a opětovného uvedení, je to pole zkušenosti, možných verifikací, problémů, jež zůstávají k vyřešení, k nimž lze ona prohlášení odkazovat. Věta „Sny jsou realizací tužeb“ se může opakovat v průběhu staletí; není však v žádném případě stejnou výpovědí u Platóna a u Freuda. Schémata použití, pravidla působení, konstelace, v nichž mohou hrát svou roli, jejich strategické virtuality konstituují pro výpovědi *pole stabilizace*, jež umožňuje, navzdory všem rozdílům ve vypovídání, opakovat výpovědi v jejich identitě; avšak totéž pole může rovněž pod těmi nejzjevnějšími sémantickými, gramatickými či formálními totožnostmi definovat práh, za nímž se již nejedná o totožnost a je třeba uznat objevení se nové výpovědi. Je však nepochybně možné jít ještě dál: lze předpokládat, že někdy jde o jednu a tutéž výpověď, i když slova, syntaxe či sám jazyk nejsou identické. Buď může jít o přednášku a její simultánní tlumočení; nebo o vědecký text v angličtině a o jeho francouzskou verzi; nebo o zprávu ve třech sloupcích ve třech různých jazycích: nemáme tu tolik výpovědí, kolik je tu použito jazyků, nýbrž jeden soubor výpovědí v lingvisticky různých formách. Anebo ještě jasněji: daná informace může být přenášena jinými slovy, se zjednodušenou syntaxí nebo v domluveném kódu; jsou-li obsah informace a možnosti jeho využití shodné, pak lze říci, že zde i tam máme tutéž výpověď.

Ani zde nejde o kritérium individualizace výpovědi, nýbrž spíš o její princip variace: jednou je rozmanitější než struktura věty (a její identita je tudíž jemnější, křehčí, snáze modifikovatelná než totožnost sémantického či gramatického celku), jednou je trvalejší než tato struktura (a její identita je tedy širší, stabilnější, méně náchylná k variacím). Navíc nejenže tato identita výpovědi nemůže být stanovena jednou provždy ve vztahu k identitě věty, ale je i sama o sobě relativní a osciluje podle způsobu, jak je výpověď použita a jakým se s ní nakládá. Když se výpověď použije tak, že se v ní zdůrazní gramatická struktura, rétorická konfigurace či konotace, jež obsahuje, je zřejmé, že ji nemůžeme chápat jako identickou v jejím původním jazyce a v překladu. Naopak jestliže ji chceme nechat podstoupit proces experimentální verifikace, potom text i překlad konstituují tentýž soubor vypovídání. Nebo také můžeme, v určitém měřítku „makro-historie“, předpokládat, že prohlášení jako „Druhy se vyvíjejí“ formuje u Darwina a u Simpsona tutéž výpověď; uvažujeme-li však na poněkud jemnější úrovni a v omezenějším poli užití („neodarwinismus“ v opozici k vlastnímu darwinovskému systému), máme tu dvě různé výpovědi. Stálost výpovědi, trvalost její identity během jedinečných událostí vypovídání, její zdvojování napříč identitou forem, toto vše je funkcí *pole užití*, v němž je výpověď zapojena.

Je tedy zřejmé, že výpověď nemůže být pojednána jako událost, jež by se uskutečnila v nějakém určitém čase a místě a kterou by bylo možné nanej-

vých zopakovat — a z povzdálí ji oslavit — v aktu paměti. Je však také jasné, že není ani ideální formou, již by bylo vždy možné aktualizovat v jakémkoli tělese, v libovolném souboru a za jakýchkoli materiálních podmínek. Je příliš snadno opakovatelná, než aby byla naprosto nedílně spjatá s časoprostorovými souřadnicemi svého zrodu (je něčím jiným než datem a místem svého obejvení), příliš svázaná s tím, co ji obklopuje a podporuje, než aby byla tak svobodná jako čistá forma (je něčím jiným než zákonem konstrukce, působícím na soubor prvků), je obdařena určitou proměnlivou tíží, relativní vahou pole, v němž je umístěna, trvanlivostí, jež umožňuje různá použití, neměnností v čase, jež však nenese netečnost pouhé stopy a jež nesní o své vlastní minulosti. Zatímco vypovídání může být *znovu započato* či *reevokováno*, zatímco forma (lingvistická nebo logická) může být *opětovně aktualizována*, výpověď má schopnost být *opakována*: ovšem vždy za přesně daných podmínek.

Tato opakovatelná materialita, jež charakterizuje funkci vypovídání, nechává výpověď, aby se objevila jako specifický a paradoxní objekt, ale rovněž jako jeden ze všech těch objektů, jež lidé vytvářejí, manipulují s nimi, užívají je, transformují, vyměňují, kombinují, rozkládají a skládají, případně ničí. Místo aby byla jednou provždy řečenou věcí — a ztracena v minulosti jako výsledek jedné bitvy, geologická katastrofa či smrt krále —, výpověď se v tutéž chvíli, kdy se vynořuje ve své materialitě, objevuje s nějakým statutem, vstupuje do mnoha sítí, umísťuje se v poli užití, nabízí

se všem možným přesunům a modifikacím, integruje se do operací a strategií, v nichž se její identita udrží, nebo zmizí. Tak výpověď cirkuluje, je užívána, uniká, dovoluje uskutečnit nějakou touhu nebo jejímu uskutečnění brání, slouží určitým zájmům nebo jim odporuje, vstupuje do proudu sporů a bitev, stává se tématem přivlastnění či soupeření.

3. POPIS VÝPOVĚDÍ

Ukazuje se, že fronta analýzy se do značné míry přesunula; mým záměrem bylo vrátit se k definici výpovědi, kterou jsem nechal na počátku stranou. Vše se odehrálo a bylo formulováno tak, jako by výpověď byla jednotkou, kterou lze snadno stanovit a u níž by šlo o popis možností a zákonů kombinace. Když jsem se k tomu vrátil, poznal jsem, že nebylo možné definovat výpověď jako jednotku lingvistického typu (nadřazenou fonému a slovu, podřazenou textu), ale že jsem spíš pracoval s funkcí vypovídání, která zahrnuje různé jednotky (jež se mohou shodovat někdy s větami, někdy s tvrzeními, ale někdy jsou tvořeny fragmenty vět, řadami, tabulkami znaků, soubory tvrzení či rovnocenných formulací); a tato funkce místo aby těmto jednotkám dávala „smysl“, přiřazuje je k poli objektů; místo aby je vybavovala subjektem, otevírá jim určitý počet možných pozicí subjektu; místo aby fixovala jejich hranice, umísťuje je do oblasti koexistence a koordinace; místo aby určovala jejich identitu, zabydluje jimi prostor, v němž jsou zaváděny, používány a opakovány. Zkrátka to, co bylo objeveno, není atomární výpověď — se svým účinným smyslem, se svým původem, svými hranicemi a svou individuali-

tou — nýbrž operační pole funkce vypovídání a podmínky, za nichž tato funkce nachává vyvstat různé jednotky (které mohou, ale nemusí být gramatického či logického řádu). Nyní však zjišťuji, že musím odpovědět na dvě otázky: co od této chvíle rozumím oním původně stanoveným úkolem, tedy popisem výpovědí? A jak může být tato teorie výpovědi přizpůsobena analýze diskursivních formací, jež byla načrtuta bez ní?

A.

1. První úkol: stabilizovat slovník. Budeme-li souhlasit s tím, že nazveme *verbální performanci*, nebo lépe *lingvistickou performanci*, každou skupinu znaků produkovanou na základě přirozeného (nebo umělého) jazyka, můžeme nazvat *formulací* individuální (případně skupinový) akt, který předvede na libovolném materiálu a v souladu s určitou formou tuto skupinu znaků: formulace je událost, kterou je vždy možné lokalizovat v jejích časoprostorových souřadnicích, která může být vždy vztažena k nějakému autorovi a která v sobě může konstituovat určitý akt („performativní akt“ řečeno slovy anglických analytických filosofů); můžeme nazvat *větou* a *tvrzením* ty jednotky, které ve skupině znaků rozeznává gramatika a logika: tyto jednotky mohou být vždy charakterizovány prvky, jež v nich figurují, a pravidly konstrukce, která je sjednocují; ve vztahu k větě a tvrzení jsou otázky původu, času a prostoru a kontextu pouze pomocné; rozhodující je otázka jejich správnosti

(i kdyby jen ve formě „přijatelnosti“). Můžeme nazvat *výpovědí* modalitu existence takové skupiny znaků; modalitu, která jí dovoluje být něčím více než pouhou řadou stop, něčím více než jen následností značek na nějaké substanci, něčím více než jen jakýmsi produktem člověka; modalitu, která oné skupině znaků umožňuje být ve vztahu se skupinou objektů, předepisovat určité pevné pozice jakémukoli subjektu, být situována mezi ostatními verbálními performancemi, a konečně být vybavena opakovatelnou materialitou. Nyní už rozumíme nejednoznačnosti termínu *diskurs*, který byl používán a zneužíván v mnoha rozdílných významech: v tom nejobecnějším a nejméně určitém smyslu označuje skupinu verbálních performancí; diskurs by potom znamenal to, co je produkováno (a možná vše, co může být produkováno) skupinami znaků. Ale také znamenal soubor aktů formulace, řadu vět nebo tvrzení. A konečně — a to je význam, jemuž byla nakonec dána přednost (spolu s tím prvním, jenž mu sloužil jako horizont) — diskurs je konstituován souborem posloupností znaků potud, pokud jsou to výpovědi, tedy pokud jim lze přiřpat specifické modalities existence. A podaří-li se mi ukázat, o což se nyní hodlám pokusit, že zákonem takových řad je přesně to, co jsem nazval *diskursivní formace*, podaří-li se mi ukázat, že tato diskursivní formace je skutečně principem rozptýlení a redistribuce nikoli formulací, vět či tvrzení, ale výpovědí (ve smyslu, jaký jsem tomu slovu dal), může být termín diskurs definován jako skupina výpovědí, které patří k jednomu systému formace; tak budu moci hovořit

o diskursu kliniky, o ekonomickém diskursu, o diskursu historie přírody či o psychiatrickém diskursu.

Jsem si dobře vědom, že tyto definice jsou povětšinou neslučitelné s běžným užíváním oněch slov: lingvisté obvykle dávají slovu diskurs naprosto odlišný smysl; logikové a analytičtí filosofové používají termín výpověď jiným způsobem. Ale mým záměrem zde není převést do nějaké, ničím jiným dosud neosvětlené oblasti soustavu pojmů, formu analýzy a teorii, jež byla zformována jinde; a nezamýšlím využít nějaký model tím, že ho budu aplikovat, s účinností jemu vlastní, na jiný obsah. Ani si samozřejmě nepřeji zkoumat hodnotu takového modelu; ani nechci, dokonce předtím, než bych jej použil, omezovat jeho dosah nebo stanovovat nutně prahy, které nesmí překročit. Rád bych však odkryl jeho deskriptivní možnosti, načrtl doménu, v níž je použitelný, definoval jeho hranice a jeho autonomii. Tyto deskriptivní možnosti se artikulují podle jiných, nejsou z nich odvozovány.

Analýza výpovědí si tedy zejména neosobuje nárok být totální, vyčerpávající deskripcí „řeči“ nebo toho, „co je řečeno“. V celé šíři materiálu, implikované verbálními performancemi, je situována na určité rovině, která musí být odlišena od jiných, charakterizována ve vztahu k nim a která je abstraktní. Obzvláště nenahrazuje logickou analýzu tvrzení, gramatickou analýzu vět ani psychologickou či kontextuální analýzu formulací; je to jiný způsob přístupu k verbálním performancím, disociování jejich komplexnosti, izolování termínů, které jsou vpleteny v jejich síti a

lokalizování různých pravidelností, kterými se řídí. Konfrontací výpovědi s větou nebo s tvrzením se nepokouším nalézt nějakou ztracenou jednotu ani znovuoživit, jak by si mnozí nostalgicky přáli, plnost živé řeči, bohatství Slova, původní jednotu Logu. Analýza výpovědí odpovídá jisté specifické rovině popisu.

2. Výpověď tedy není nějakou elementární jednotkou, kterou bychom mohli přiřadit k jednotkám popisovaným gramatikou nebo logikou. Nemůže být izolována jako věta, tvrzení nebo akt formulace. Popisování výpovědí není záležitostí izolování a charakterizování horizontálního prvku, ale definování podmínek, za kterých může pracovat funkce, která dává skupině znaků (řadě, která není nutně gramaticky nebo logicky strukturovaná) její existenci, a to jistou specifickou existenci. Existenci, která umožňuje takové řadě jevit se jako víc než pouhá stopa, spíš jako vztah k jisté doméně objektů; jako víc než jen výsledek nějaké akce či individuální operace, spíš jako soubor možných pozic subjektu; jako víc než nějaký organický autonomní celek, uzavřený v sobě samém a schopný utvářet význam svého vlastního souladu, spíš jako prvek v poli koexistence; jako víc než jen míjejší událost nebo inertní objekt, spíš jako opakovatelná materialita. Popisování výpovědí se zabývá, v jakési vertikální dimenzi, podmínkami existence různých skupin označujících. Odtud paradox: popisování výpovědí se nepokouší obejít verbální performance, aby za nimi či pod jejich zjevným povrchem odhalilo skrytý prvek, tajemný smysl, který je v nich

pohřben či který se skrze ně zjevuje, aniž by byl vysloven; a přesto není výpověď' bezprostředně viditelná; není dána v takové manifestní podobě, v jaké je dána gramatická nebo logická struktura (i když ani taková struktura není vždy zcela jasná, a někdy je dokonce velmi těžko osvětlitelná). Výpověď' není zároveň ani viditelná, ani skrytá.

Není skrytá podle definice, protože charakterizuje modalitu existence vlastní souboru účinně produkováných znaků. Analýza vypovídání směřuje pozornost vždy pouze k tomu, co je řečeno, k větám, které jsou skutečně mluveny nebo psány, k označujícím prvkům, jež jsou zaznamenány nebo vysloveny — a přesněji k oné jedinečnosti, která jim propůjčuje existenci, předkládá je pohledu, čtenáři, možnosti reaktivace, bezpočtu opakovaných užití či možných transformací uprostřed jiných věcí, ale nikoli jako jiné věci. Analýza se může zabývat jen skutečně-nými verbálními performancemi, protože je analyzuje na rovině jejich existence: je to popis toho, co bylo řečeno, přesně tak, jak to bylo řečeno. Analýza vypovídání je potom historickou analýzou, jež se však vyhýbá jakékoli interpretaci: věci, jež byly řečeny, nezkoumá ve smyslu toho, co skrývají, co se jimi říká navzdory jim samým, co zůstává nevyřčené, neboť to skrývají, ve smyslu rozhojnění myšlenek, obrazů či představ, jež je obývají, nýbrž je naopak zkoumá ve smyslu jejich modu existence, co pro ně znamená to, že byly vysloveny, že zanechaly stopy a že tu možná i zůstaly v očekávání okamžiku, kdy budou moci být případně znovu využity; co pro ně znamená, že se

objevily právě ony — a nikoli nějaké jiné místo nich. Z tohoto hlediska tu nemůže být nic jako latentní výpověď': neboť to, čím se zde zabýváme, je zjevnost působící řeči.

Těžko udržitelná teze. Dobře víme — a bylo tomu tak asi vždy od chvíle, kdy člověk promluvil — že mnohdy je něco řečeno namísto něčeho jiného; že jedna věta může mít zároveň dva různé významy; že zjevný smysl, srozumitelný bez obtíží komukoli, může zahalovat smysl druhý, esoterický nebo pro-rocký, jež odhalí teprve jemnější rozluštění nebo ho jednou možná odkryje běh času; že pod viditelnou formulací může kralovat jiná, která ji řídí, narušuje ji a vnucuje jí svou vlastní artikulaci; zkrátka že věci řečené tak či onak vyslovují něco víc než jen samy sebe. Ale tyto účinky zdvojení, toto neřečené, jež je navzdory všemu řečeno, ve skutečnosti neovlivňuje výpověď', přinejmenším chápeme-li ji tak, jak zde byla definována. Polysémie — která ospravedlňuje hermeneutiku a objevování jiného smyslu — se týká věty a sémantických polí, s nimiž věta pracuje: tentýž soubor slov může nechat vyvstat několikery smysl a několik možných konstrukcí; mohou zde proto být, propletené nebo alternující, rozmanité významy operující na jednom základě vypovídání, jenž zůstává stejný. Podobně popření jedné verbální performance jinou, jejich substitute nebo interference, jsou jevy, které náleží rovině formulace (i když se projevují i v logických nebo gramatických strukturách); ale výpověď' sama se nezabývá tímto zdvojením nebo potlačením, neboť je to modalita existence verbální performance,

tak jak se uskutečnila. Výpověď nemůže být považována za kumulativní výsledek nebo za krystalizaci několika neurčitých, sotva artikulovaných výpovědí, jež si navzájem protiřečí. Výpověď není zneklidňována tajemnou přítomností nevyřčeného, skrytými významy, potlačováním; naopak způsob, jakým tyto skryté prvky fungují a jakým mohou být restituovány, závisí na samotné modalitě vypovídání: je zřejmé, že ono „nevyřčené“ nebo ono „potlačené“ neznamená totéž — ani ve své struktuře, ani ve svém důsledku — pokud jde o matematickou či ekonomickou výpověď, pokud jde o autobiografii nebo o výklad snu.

Nicméně ke všem těmto modalitám *nevyřčeného*, které mohou být lokalizovány na pozadí pole vypovídání, by mělo být nepochybně přiřazeno ještě *chybění*, které místo příslušnosti k vnitřku jako by bylo souvztažné k tomuto poli a hrálo roli v určení jeho skutečné existence. V podmínkách objevení se výpovědí tu totiž mohou být — a pravděpodobně vždy jsou — vyloučení, hranice či mezery, které rozdělují jejich souřadnou soustavu, zhodnocují pouze jednu řadu modalit, ohraničují skupiny koexistence a brání určitým formám v užití. Avšak neměli bychom si plést toto chybění, které je charakteristikou jisté regularity vypovídání, ani v jeho statutu, ani v jeho důsledcích s významy skrytými v tom, co je v něm formulováno.

3. Ačkoli výpověď nemůže být skrytá, není ani viditelná; není přístupná vnímání jako zjevný nositel svých mezí a charakteristik. Vyžaduje určitou změnu úhlu pohledu a stanoviska, aby mohla být rozpoznána

a zkoumána sama o sobě. Možná je něčím příliš zřejmým, co se neustále vzpírá pochopení; možná je jako ony běžné samozřejmosti, které i když ve své tloušťce nic neskrývají, nejsou přesto dány zcela jasně. Rovina vypovídání se zjevuje právě ve své blízkosti.

Existuje pro to několik důvodů. První z nich už zde byl zmíněn: výpověď není prostě nějaká další jednotka (nad či pod) větami a tvrzeními; je vždy vsazena v jednotkách tohoto druhu nebo dokonce v posloupnostech znaků, které se jejich zákony neřídí (což mohou být seznamy, náhodné řady, tabulky); charakterizují ne to, co je v nich dáno, nýbrž právě ten fakt, že jsou dány, a způsob, jakým jsou dány. To způsobuje tuto kvazineviditelnost nějakého „zde je“, jež je vtěleno ve věci samé, o níž lze říci: „zde je ta a ta věc“.

Další důvod: „označující“ struktura řeči vždy odkazuje k něčemu jinému; jsou jí označovány objekty; je jí intendován smysl; jistý počet znaků poukazuje k subjektu, i když ten není sám v řeči přítomen. Řeč se vždy zdá obydlena něčím jiným, vzdáleným, nějakým jinde; je vyprázdněna absencí. Není snad místem, v němž se objevuje něco jiného než ona sama, nezdá se její vlastní existence rozpuštěna v této funkci? Chceme-li však popisovat rovinu vypovídání, musíme brát v úvahu tuto existenci jako takovou; zkoumat řeč nikoli ve směru, v němž označuje, nýbrž v dimenzi, která ji poskytuje; ignorovat její moc označovat, pojmenovávat, ukazovat, zjevovat, být místem smyslu nebo pravdy, a namísto toho obrátit svou pozornost k momentu — který je ihned upevněn, okamžitě zachycen ve hře „označujícího“ a „označovaného“ —,

jenž určuje její jedinečnou a vymezenou existenci. Při zkoumání řeči musíme nechat stranou nejen hledisko „označovaného“ (jak jsme byli dosud zvyklí), ale i „označujícího“, a tak odhalit skutečnost, že tady a tam, ve vztahu mezi možnými doménami objektů a subjektů, ve vztahu k jiným možným formulacím a opakovaným použitím, jde o řeč.

Poslední důvod této kvazineviditelnosti výpovědi: je vždy předpokládána ve všech analýzách řeči, ale nikdy není učiněna explicitní. Jestliže má být řeč považována za objekt, rozložena na oddělené vrstvy, popisována a analyzována, musí existovat jistá „vypovídací danost“, která bude vždy definovatelná a nebude nikdy nekonečná: analýza jazyka pracuje vždy s korpusem slov a textů; odkrývání a interpretování implikovaných významů spočívá vždy na vymezené skupině vět; logická analýza systému implikuje daný soubor tvrzení přepsaný ve formální řeči. Rovina vypovídání je pokaždé neutralizována: buď je definována jako reprezentativní vzorek, který umožňuje osvobodit donekonečna aplikovatelné struktury, nebo se ztrácí v čirém zdání, za nímž je třeba odhalit pravdu jinými slovy, nebo platí za neutrální substanci, jež slouží jako podklad pro formální vztahy. Fakt, že výpověď je vždy nepostradatelná proto, aby mohla být provedena analýza, ji zbavuje jakéhokoli významu pro analýzu samotnou. Přidáme-li k tomu, že všechny tyto popisy mohou být provedeny pouze tehdy, utvoří-li samy konečné soubory výpovědí, bude nám jasné, proč jsou ze všech stran obklopeny polem vypovídání, proč se od něj nemohou osvobodit a proč

ho nemohou uchopit přímo jako své téma. V uvažování o výpovědích o sobě nebudeme za všemi těmito analýzami a na nějaké hlubší úrovni hledat tajemství nebo kořen řeči, jež by opomíjely. Pokusíme se zviditelnit onu bezprostřední transparentnost, jež konstituuje element jejich možnosti, a umožnit její analýzu.

Ani skrytá, ani viditelná, nachází se rovina vypovídání na samé hranici řeči: pro bezprostřední zkušenost tu není ani nesystematický soubor charakteristik, jež by se samy nabízely; ale není tu, za touto rovinou, ani enigmatický a mlčenlivý pozůstatek něčeho, co nechává nepřeložené. Definuje modalitu svého zjevování: spíš svůj okraj než svou vnitřní organizaci, spíš svůj povrch než obsah. Ale skutečnost, že povrch vypovídání je možné popisovat, dokazuje, že tato „danost“ řeči není pouhým protržením fundamentálního mlčení; že slova, věty, významy, prohlášení, řetězce tvrzení nepřiléhají přímo k prvotní noci ticha, nýbrž že náhlé objevení se věty, záblesk smyslu, prudké gesto ukázání prstem a označení se vždy objevuje v oblasti působení funkce vypovídání; že mezi řečí, tak jak ji čteme a posloucháme, ale také jak jí mluvíme, a absencí jakékoli formulace se nehemží všechny ty sotva vyřčené věci, všechny ty nedokončené věty, všechny ty napůl verbalizované myšlenky, ten nekonečný monolog, z něhož se vynořují jen některé fragmenty; ale především jsou tu — či v každém případě předtím (protože to na nich závisí) — podmínky, za nichž působí funkce vypovídání. To také dokazuje, že je marné hledat za strukturálními, formál-

ními či interpretativními analýzami řeči oblast konečně osvobozenou od veškeré pozitivity, v níž by se mohla rozvinout svoboda subjektu, dílo lidského bytí nebo otevřenost vůči transcendentálnímu osudu. Neměli bychom proti lingvistickým metodám nebo logickým analýzám namítnout: „Když už jste tolik řekli o pravidlech její výstavby, co jste udělali s řečí jako takovou, v plnosti jejího živého těla? Co jste udělali s touto svobodou nebo se smyslem, jenž předchází každému označování, bez něhož by neexistovali jednotlivci vzájemně se v té donekonečna opakované práci řeči dorozumívající? Neuvědomujete si, že jakmile jste překročili konečné systémy, jež umožňují nekonečnost diskursu, avšak nejsou schopné jej založit a vysvětlit, nacházíte potom jen znamení transcendence anebo dílo člověka? Uvědomujete si, že jste popsali jen několik málo charakteristik řeči, jejíž výskyt a způsob bytí nelze beze zbytku redukovat na vaše analýzy?“ Tyto námitky musí být ponechány stranou: neboť je-li pravda, že existuje nějaká dimenze, která nepatří ani logice, ani gramatice, není to proto ještě jakási obnovená transcendence, ani znovuotevřená cesta k nepřístupnému původu, ani dimenze bytí člověka konstituujícího své vlastní významy. Řeč, v instanci svého objevování se a modu bytí, je výpověď; jako taková spočívá v popisu, který není ani transcendentální, ani antropologický. Analýza vypovídání nepředepisuje logickým či lingvistickým analýzám hranice, za nimiž se musejí vzdát své moci a přiznat si bezmocnost; nevyznačuje linii, jež uzavírá jejich doménu; rozvíjí se v jiném směru, který je kříží. Možnost

analýzy vypovídání, je-li ustavena, musí umožnit překonávání transcendentálních překážek, jež klade jistá forma filosofického diskursu do cesty všem analýzám řeči ve jménu bytí této řeči a základu, z něhož by měla odvozovat svůj původ.

B.

Nyní se musím obrátit ke druhé skupině otázek: jak může být popis takto definovaných výpovědí přizpůsoben analýze diskursivních formací, jejíž principy jsem popsal výše? A naopak: do jaké míry lze říci, že analýza diskursivních formací je opravdu popisem výpovědí v tom smyslu, v jakém jsem toto slovo použil? Odpovědět na tyto otázky je důležité; neboť právě v tomto bodě musí usilování, jemuž jsem se tolik let věnoval, jež jsem značně zaslepeně rozvíjel a jehož celkový nárys — ačkoli přizpůsobený, pročištěný, zbavený množství nepřesností a omylů — se nyní snažím uchopit, uzavřít svůj kruh. Je snad již zřejmé, že se zde nepokouším říci, o co jsem se kdysi v té či oné konkrétní analýze snažil; že se nepokouším popsat projekt, který jsem měl na mysli, překážky, se kterými jsem se setkal, věci, kterých jsem byl nucen se zříci, více či méně uspokojivé výsledky, jichž jsem dosáhl; nepopisuji nějakou účinnou trajektorii, abych ukázal, jaká by musela být nebo jaká bude moci být od nynějška: pokouším se osvětlit možnost samotného popisu — aby jej bylo možné změřit a určit, co vyžaduje —, jež jsem užíval, aniž jsem si byl vědom jeho omezení a možností; místo abych se snažil zkou-

mat, co jsem řekl či co bych býval mohl říci, snažím se spíš odhalit v pravidelnosti, jež je tomu vlastní — v pravidelnosti, kterou ještě nedokážu ovládat —, jak bylo možné říkat to, co jsem říkal. Je však rovněž vidět, že zde nerozvíjím žádnou teorii ve striktním a plném smyslu tohoto slova: dedukci abstraktního modelu na základě určitého počtu axiomů, modelu, který je aplikovatelný na nekonečné množství empirických deskripcí. I kdyby taková výstavba byla někdy možná, její čas dosud určitě nepřišel. Neodvozuji analýzu diskursivních formací z definice výpovědí, jež by sloužila jako základ; neodvozuji ani podstatu výpovědí z toho, co jsou to diskursivní formace, jak by je bylo možné z toho či onoho popisu abstrahovat; pokouším se však ukázat, jak může být bez trhlin, bez rozporů a bez vnitřní nahodilosti organizována oblast, v níž jsou výpovědi, jejich principy seskupování, velké historické jednotky, které formují, a metody, které je umožňují popisovat, zkoumány. Nepostupuji lineární dedukcí, ale spíš v soustředných kruzích, a někdy směřuji k těm zcela vnějším kruhům, jindy k těm nejnvnitřnějším: vycházejí z problému diskontinuity diskursu a jedinečnosti výpovědi (centrální téma), pokoušel jsem se na periférii analyzovat určité formy enigmatických seskupení; ovšem principy sjednocení, s nimiž jsem se zde setkal a které nejsou ani gramatické, ani logické, ani psychologické, a proto nemohou odkazovat ani k větám, ani k tvrzením, ani k reprezentacím, mne donutily vrátit se k centru, k problému výpovědi; a tak jsem se pokusil objasnit, co znamená termín výpověď. Nebudu předpokládat, že jsem budo-

val rigorózní teoretický model, nýbrž že jsem osvobodil koherentní oblast deskripce, že jsem ne-li ustanovil model, tedy přinejmenším otevřel a připravil tuto možnost, jestliže jsem byl schopen udělat tento „přemet“ a ukázat, že analýza diskursivních formací je skutečně soustředěna okolo popisu výpovědi v její jedinečnosti. Zkrátka jestliže se mi podařilo ukázat, že vlastními dimenzemi výpovědi jsou skutečně ty, které jsou v činnosti při určování diskursivních formací. Spíš než po právu *založit* teorii — a i dříve, než to případně bude možné (nepopírám jistou lítost nad tím, že jsem v tom ještě neuspěl) — je mým současným záměrem *ustanovit* možnost.

To, co jsme objevili při zkoumání výpovědi, je funkce, která působí na soubory znaků, která není definována ani gramatickou „přijatelností“, ani logickou „korektností“, a která k tomu, aby mohla fungovat, vyžaduje: soustavu souřadnic (která přísně vzato není faktem, stavem věcí nebo dokonce nějakým objektem, nýbrž principem diferenciací); subjekt (nikoli mluvící vědomí, ani autorova formulace, nýbrž pozice, která za jistých podmínek může být vyplněna libovolnými individualitami); přidružené pole (které není reálným kontextem formulace, situací, v níž byla artikulována, nýbrž oblastí koexistence s jinými výpověďmi); materialitu (která není pouhou substancí či podkladem artikulace, nýbrž statutem, pravidly přepisování, možnostmi užití a opakovaného použití). Takže to, co bylo popsáno jako diskursivní formace, jsou přísně vzato skupiny výpovědí. To znamená soubory verbálních performancí, jež spolu nejsou spojeny na

rovině *vět* gramatickými (syntaktickými či sémantickými) souvislostmi; nejsou spojeny ani na rovině *tvrzení* logickými souvislostmi (formou formální koherence či propojení pojmů); nejsou spojeny ani na rovině *formulace* psychologickými souvislostmi (identitou forem vědomí, trvalostí způsobu uvažování či opakováním projektu); ale jsou spojeny na rovině *výpovědi*. Na rovině, která implikuje možnost definovat obecný režim, jímž se řídí jejich objekty, formu rozptýlení, která pravidelně rozděluje to, o čem mluví, systém jejich souřadnic; na rovině, která implikuje definování obecného režimu, jímž se řídí různé způsoby vypovídání, možné rozdělení subjektivních pozic a systém, který je definuje a předepisuje; na rovině, která implikuje možnost definovat obecný režim pro všechny jejich přidružené oblasti, pro všechny formy následnosti, současnosti, opakování, jež jsou pro ně možné, a systém, který všechna tato pole koexistence navzájem spojuje; a konečně na rovině, která implikuje, že je možné definovat obecný režim, jemuž je podřízen statut těchto výpovědí, způsob, jakým jsou institucionalizovány, přijímány, používány, opakovaně využívány, navzájem kombinovány, modus, podle něhož se stávají objekty přivlastnění, nástroji touhy či zájmu, prvky strategie. Popisovat výpovědi, popisovat funkci vypovídání, jejímž nositelem jsou, analyzovat podmínky, za nichž tato funkce pracuje, obsáhnout rozmanité oblasti, které tato funkce předpokládá, a způsob, jímž se tyto oblasti artikulují, znamená odkrýt to, co by se mohlo individualizovat jako diskursivní formace. Anebo ješ-

tě — což je totéž, avšak řečeno v opačném pořadí: diskursivní formace je obecný systém vypovídání, jenž řídí skupinu verbálních performancí; systém, který není tím jediným, co tuto skupinu řídí, neboť ta se nadto podřizuje, v souladu se svými dalšími dimenzemi, logickému, lingvistickému a psychologickému systému. To, co bylo definováno jako „diskursivní formace“, frázuje pole vyřčeného na specifické rovině výpovědi. Čtyři směry, v nichž je analyzována (formování objektů, formování pozic subjektu, formování pojmů a formování strategických rozhodnutí), odpovídají čtyřem oblastem, v nichž působí funkce vypovídání. A jsou-li diskursivní formace nezávislé ve vztahu k velkým rétorickým jednotkám, jako je text nebo kniha, nejsou-li podřízeny přísnosti deduktivní architektury, nejsou-li identifikovány s dílem nějakého autora, pak proto, že vnášejí do hry rovinu vypovídání spolu s regularitami, které ji charakterizují, a nikoli gramatickou rovinu vět, ani logickou rovinu tvrzení, ani psychologickou rovinu formulací.

Na tomto základě můžeme rozvinout několik tvrzení, jež jsou jádrem těchto analýz:

1. Lze říci, že určování diskursivních formací, nezávisle na jiných možných principech sjednocení, odhaluje specifickou rovinu výpovědi; lze však rovněž říci, že popis výpovědi a způsob, jakým je organizována rovina vypovídání, vedou k individualizaci diskursivních formací. Oba tyto přístupy jsou stejně dobře odůvodnitelné a jsou reverzibilní. Analýza vý-

povědi a analýza diskursivní formace jsou ustaveny korelativně. Teprve až nadejde doba pro založení teorie, bude nutné definovat deduktivní řád.

2. Výpověď patří k diskursivní formaci, tak jako patří věta k textu a tvrzení k deduktivnímu celku. Ale zatímco regularita věty je definována zákony jazyka a regularita tvrzení zákony logiky, regularita výpovědi je definována samotnou diskursivní formací. Příslušnost výpovědi k určité diskursivní formaci a zákony, které ji řídí, jsou jedna a táž věc; není to paradoxní, protože diskursivní formace není charakterizována principy konstrukce, nýbrž rozptýlením faktů, protože není pro výpovědi podmínkou možnosti, nýbrž zákonem koexistence, a protože výpovědi nejsou zaměnitelné prvky, ale skupiny charakterizované svou modalitou existence.

3. Nyní tedy můžeme dát plný smysl definici „diskursu“, kterou jsme předvedli výše. Diskursem budeme nazývat skupinu výpovědí, pokud patří ke stejné diskursivní formaci; netvoří nekonečně opakovatelnou rétorickou či formální jednotku, jejíž objevení se či historické využití se může ohlašovat (a je-li to nutné, může být vysvětleno); je tvořen omezeným počtem výpovědí, pro něž může být definován soubor podmínek jejich existence. Diskurs v tomto smyslu není ideální, nečasovou formou, jež by navíc měla svou historii; problém tedy nespočívá v tom, ptát se jak a proč se mohl objevit a projevit v tomto časovém úseku; je to v každém ohledu záležitost historie —

fragment historie, jednota a diskontinuita historie samé, otevírající spíš problém svých vlastních hranic, rozdělení, transformací, specifických modů temporality než problém svého náhlého vpádu do prostředí spoluviny s časem.

4. Nakonec můžeme nyní přesněji definovat to, co jsme nazvali „diskursivní praxe“. Ta nesmí být zaměňována s expresivní operací, pomocí níž individuum formuluje nějakou ideu, touhu, představu; ani s rozumovou aktivitou, jež může operovat v systému odvozování; ani s „kompetencí“ mluvícího subjektu, s níž konstruuje gramatické věty; je to soubor anonymních, historických pravidel, vždy určených v prostoru a čase, který definoval danou periodu a podmínky působení funkce vypovídání v daném sociálním, ekonomickém, geografickém či lingvistickém prostředí.

Nyní mi zbývá obrátit analýzu a po přiřazení diskursivních formací výpovědím, které popisují, hledat v jiném směru, tentokrát ve směru k vnějšku, legitimní užití těchto pojmů: co může být díky nim objeveno, jaké místo mohou zaujmout mezi jinými metodami popisu, do jaké míry mohou modifikovat a přestavět oblast dějin idejí. Ale než provedu tento obrat, a abych ho mohl provést s větší jistotou, zdržím se ještě trochu v dimenzi, kterou právě zkoumám, a pokusím se definovat, co tato analýza funkce vypovídání a formací, jež rozčleňuje, vyžaduje a co vylučuje.

4. VÝJIMEČNOST, EXTERIORITA, KUMULACE

Analýza vypovídání bere v úvahu účinek výjimečnosti.

Analýza diskursu se nejčastěji odehrává ve dvojitěm znamení totality a nadbytku. Ukazuje se, jak různé texty, jimiž se zabýváme, na sebe navzájem odkazují, organizují se do jedinečného tvaru, vstupují do souhry s institucemi a praktikami a nesou významy, jež mohou být společné celé jedné epoše. Každý uvažovaný prvek je přijímán jako výraz totality, k níž náleží a která jej přesahuje. Rozmanitost toho, co je vyřčeno, je tudíž nahrazována jistým druhem velkého uniformního textu, jenž dosud nebyl artikulován a který poprvé vynáší na světlo to, co lidé „chtěli říct“ nejen ve slovech a textech, v rozpravách a spisech, nýbrž i v institucích, praktikách, technikách a v předmětech, jež vyráběli. Vzhledem k tomuto implicitnímu, svrchovanému a sdílenému „smyslu“ se výpovědi zdají být ve svém rozmnožení nadbytečné, neboť právě k tomuto smyslu všechny odkazují a jedině tento smysl zakládá jejich pravdivost: nadbytek označujících prvků ve vztahu k jedinečnému označovanému. Avšak protože je tento první a poslední smysl netečný vůči zjevným formulacím, protože se

ukrývá pod tím, co se ukazuje, a protože se potají zdvojuje, proto v sobě každý diskurs skrývá moc říkat něco jiného, než co řekl, a shrnovat tak pluralitu smyslu: nadbytek označovaného ve vztahu k jedinečnému označujícím. Studovaný diskurs je tedy současně plností i neomezeným bohatstvím.

Analýza výpovědí a jejich diskursivních formací otevírá zcela opačný směr: chce určit princip, na jehož základě se mohly objevit jediné ty soubory označujících, jež byly výpověďmi. Snaží se stanovit zákon výjimečnosti. Takový úkol zahrnuje několik aspektů:

— Zákon je založen na principu, že nikdy není řečeno *vše*; vzhledem k tomu, co by mohlo být v přirozeném jazyce vysloveno, vzhledem k neomezenosti kombinací lingvistických prvků, jsou výpovědi (ať jakkoli početné) vždy nedostatečné; ve srovnání s gramatikou a bohatstvím slovní zásoby, jež je v dané epoše k dispozici, existuje vcelku jen relativně málo věcí, jež jsou řečeny. Musíme tedy hledat princip zředění, či přinejmenším nevyplnění pole možných formulací, které je otevřeno jazykem. Diskursivní formace se ukazuje zároveň jako princip frázování ve vzájemném proplétání diskursů a jako princip prázdnoty v poli řeči.

— Studujeme výpovědi na hranici, jež je odděluje od toho, co není řečeno, v naléhavosti, jež jim umožňuje vynořit se při vyloučení všech ostatních. Nejde o to, nechat promluvit mlčení, které je obklopuje, ani opětovně nalézt vše, co v nich a vedle nich umlкло nebo bylo umlčeno. Nejde ani o to, studovat překážky, které takovému odhalení bránily, zdržovaly takovou formulaci, potlačovaly takovou formu vypovídání, takový neuvědomovaný význam či racionalitu v průběhu dění, nýbrž definovat omezený systém přítomností. Diskursivní formace tedy není

rozvíjející se totalita, jež má vlastní dynamiku či specifickou nehybnost, jež s sebou nese ve formě nezformulovaného diskursu to, co už neříká, co ještě neříká nebo co okamžitě vyvrací; není vůbec bohatým a obtížným klíčením, nýbrž rozmístěním mezer, prázdných míst, absencí, mezí a řezů.

— Tato „vyloučení“ nicméně nejsou spjata s nějakým potlačením či represí; nepředpokládáme, že pod viditelnými výpověďmi je zahalené, co zůstává navždy skryto. Výpovědi nejsou analyzovány, jako by byly na místě jiných výpovědí, jež klesly pod linii možného vnoření, nýbrž tak, že jsou vždy na svém vlastním místě. Jsou umístěny v prostoru, jenž je naprosto otevřený a neobsahuje žádné zdvojení. Pod nimi není žádný text. Tedy žádný nadbytek. Oblast vypovídání je celá obsažena ve svém vlastním povrchu. Každá výpověď zde zaujímá prostor, který náleží jen jí. Popis nějaké výpovědi tedy nespočívá v nalezení něčeho neřečeného, jehož místo zaujímá, ani v tom, jak ji redukovat na tichý a společný text, nýbrž naopak v tom, zjistit jaké jedinečné umístění zaujímá, jaká rozvětvení v systému formací umožňují vyznačit její lokalizaci, jak je izolována v celkovém rozptýlení výpovědí.

— Tato výjimečnost výpovědí, mezerovitá a členitá forma pole vypovídání, fakt, že celkem málo věcí může být řečeno, to vše vysvětluje, proč výpovědi nejsou, tak jako vzduch který dýcháme, nekonečnou transparentností; jsou to naopak věci, jež jsou předávány a uchovávány, jež mají hodnotu a které se člověk snaží si přivlastnit; věci, které se opakují, reprodukují a transformují; kterým jsou připraveny předem ustavené okruhy a kterým je poskytován statut v institucích; věci, jež jsou zdvojovány nejen kopírováním nebo překladem, nýbrž i výkladem, komentářem a vnitřním rozmnožováním smyslu. Protože jsou výpovědi výjimečné, shromažďují se do totalit, jež je sjednocují, a znásobuje se smysl, nalézající se v každé z nich.

Na rozdíl od všech těchto interpretací, jejichž sama existence je možná jen díky faktické výjimečnosti výpovědí, které ji ovšem přehlížejí a berou si naopak za téma celistvé bohatství toho, co se říká, analýza diskursivních formací se obrací k této výjimečnosti samé; bere ji výslovně za svůj předmět; snaží se určit její jedinečný systém; a zároveň uvažuje o tom, že by ji bylo možné interpretovat. Interpretovat znamená reagovat jistým způsobem na nedostatek vypovídání a kompenzovat tento nedostatek rozmnožením smyslu; je to způsob, jak mluvit na základě výjimečnosti a navzdory ní. Ale analyzovat diskursivní formaci znamená hledat zákon tohoto nedostatku, znamená to vzít jej za měřítko a určit jeho specifickou formu. Je to v jistém smyslu zvažování „hodnoty“ výpovědí. Hodnoty, jež není definována svou pravdou, jež není posuzována přítomností tajemného obsahu; jež však charakterizuje jejich místo, schopnost cirkulace a změny, jejich možnost transformace nikoli pouze v ekonomii diskursu, nýbrž obecně ve správě výjimečných prostředků. V tomto smyslu přestává být diskurs tím, za co jej považuje exegetický přístup: nevyčerpateľnou pokladnicí, z níž lze donekonečna těžit nová, vždy naprosto nepředvídatelná bohatství; prozřetelností, jež vždy již promluvila a která, umíme-li naslouchat, dává zaslechnout proroctví, hledící nazpět: objevuje jako statek — konečný, vymezený, žádaný, použitelný —, jenž má svá pravidla zjevování, avšak také své podmínky přivlastnění a využití; statek, který počínaje svou existencí (a nikoli až ve svých „praktických uplatněních“) klade tudíž otázku moci;

statek, který je ze své podstaty předmětem boje, a to boje politického.

Jiným charakteristickým rysem je, že analýza výpovědí pojednává o výpovědích v systematické formě exteriority. Obvykle je historický popis vyřčených věcí zcela prostoupen opozicí vnitřku a vnějšku; a je plně ovládnán úkolem vrátit se od této exteriority — jež by byla nahodilostí nebo čistě materiální nutností, viditelným tělem či nejistým překladem — k podstatnému jádru interiority. Psát historii toho, co bylo řečeno, tedy znamená opakovat jiným způsobem práci výrazu: vystoupat od výpovědí, uchovaných v běhu času a rozptýlených v prostoru, k tomu niternému tajemství, jež jim předcházelo, uložilo se do nich a bylo jimi (ve všech významech tohoto slova) zrazeno. Tak bylo osvobozeno jádro zakládající subjektivity. Subjektivita, jež zůstává vzhledem k manifestním dějinám vždy na ústupu a jež hledá pod událostmi jiné, vážnější, tajemnější, základnější dějiny, které mají blíže k původu a jsou lépe spjaty se svým konečným horizontem (a v důsledku toho lépe ovládají všechna svá určení). Tyto jiné dějiny probíhající pod dějinami, jež je neustále předcházejí a donekonečna soustřeďují minulost, lze snadno popsat — sociologicky či psychologicky — jako vývoj mentality; lze jim snadno přiřadit filosofický statut obnovování Logu či teleologie rozumu; a konečně lze se pokusit o jejich očistění v rámci problematiky stopy, jež by byla, předcházející každé promluvě, otevřeností vepsání a trhlinou času odkladu, což je vždy historicko-transcendentální téma, jež se objevuje stále znovu.

Téma, od něhož se analýza vypovídání snaží osvobodit, aby obnovila výpovědi v jejich čistém rozptýlení. Aby je analyzovala v bezpochyby paradoxní exterioritě, neboť ta neodkazuje k žádné doplňkové formě interiority. Aby je chápala v jejich diskontinuitě, aniž by je přitom musela vztahovat pomocí jednoho z oněch posunů, jež je vyřazují mimo a činí je nepodstatnými, k nějaké otevřenosti nebo fundamentálnější diferenci. Aby uchopila samotný jejich vpád na místě a v okamžiku, kdy se odehrál. Aby našla jejich dopad ve formě události. Spíš než o exterioritě bychom nepochybně měli mluvit o „neutralitě“; avšak toto slovo samo odkazuje příliš pohodlně k nejistotě víry, k vyhlazení či uzávorkování každé existenciální pozice, zatímco tu jde o nalezení onoho vnějšku, v němž se ve své relativní výjimečnosti, ve svém mezerovitém sousedství, ve svém rozloženém prostoru rozvrhují události vypovídání.

— Tento úkol přepokládá, že pole výpovědí není popisováno jako „překlad“ operací či procesů, jež se odehrávají jinde (v myšlení lidí, v jejich vědomí či nevědomí, ve sféře transcendentálních konstitucí); nýbrž že je přijímáno ve své empirické skromnosti jako místo událostí, pravidelností, vstupování do vztahů, určitých modifikací, systematických transformací; zkrátka že nebude považováno za výsledek či stopu něčeho jiného, nýbrž za oblast praxe, jež je autonomní (spíš než závislá) a kterou lze popisovat na její vlastní úrovni (spíš než snažit se ji artikulovat podle něčeho jiného).

— Tento úkol rovněž předpokládá, že oblast vypovídání neodkazuje ani k individuálnímu subjektu, ani k nějakému kolektivnímu vědomí; nýbrž že je popisována jako anonymní pole,

jehož konfigurace definuje možné místo pro promlouvající subjekty. Výpovědi již nelze situovat vzhledem k suverénní subjektivitě, nýbrž je třeba v různých formách promlouvající subjektivity rozeznávat účinky vlastní poli vypovídání.

— V důsledku toho tento úkol předpokládá, že ve svých proměnách, v následných řadách, ve svých derivacích se pole výpovědí nepodřizuje časovosti vědomí jako svému nutnému modelu. Nemůžeme doufat — přinejmenším na této rovině a u této formy popisu —, že bychom mohli napsat dějiny toho, co bylo řečeno; dějiny, jež by byly plným právem zároveň svou formou, svou pravidelností a svou přirozeností dějinami individuálního či anonymního vědomí, dějinami projektu, dějinami systému intencí, dějinami souboru záměrů. Čas diskursů není překladem tajemného času myšlení do viditelné chronologie.

Analýza výpovědí se tedy uskutečňuje bez odkazování na cogito. Neklade si otázku, kdo mluví, kdo se tím, že mluví, ukazuje nebo skrývá, kdo uplatňuje tím, že se ujme řeči, svou svrchovanou svobodu, či kdo se podrobuje, aniž by to věděl, omezením, která nechápe. Ve skutečnosti se umísťuje na rovinu onoho „říká se“ — ovšem nesmíme tím rozumět nějaký obecný názor, nějakou kolektivní reprezentaci, jež by platila pro každé individuum; nesmíme to chápat ani jako mocný anonymní hlas, jenž by nutně promlouval v řeči každého, kdo něco řekl; nýbrž jako celek vyřčených věcí, vztahů, pravidelností a transformací, jež lze na této rovině pozorovat, jako oblast, v níž některé postavy, některá překřížení vyznačují jedinečné místo promlouvajícího subjektu a může jim být přiděleno jméno autora. „Nezáleží na tom, kdo

mluví“, ale to, co říká, neříká odkudkoli. To je nezbytná cena ve hře exteriority.

Třetí rys analýzy vypovídání: týká se specifických forem kumulace, jež nelze ztotožňovat ani s interiorizací ve formě vzpomínky, ani s netečnou totalizací dokumentů. Obvykle, když analyzujeme již realizované diskursy, uvažujeme o nich, jako by byly postiženy nějakou zásadní nehybností: uchovaly se díky náhodě anebo díky lidské péči a díky iluzím, jež si ti lidé činili o hodnotě a nesmrtelné důstojnosti svých slov; dnes jsou však pouhými rukopisy, nahromaděnými v prachu knihoven, jež spí spánkem, do něhož zapadají stále hloub již od chvíle, kdy byly vysloveny, od té doby, co byly zapomenuty a jejich viditelný účinek se ztratil v čase. Mohou být oživeny nanejvýš šťastnou náhodou díky opětovnému shledání s četbou; mohou se nanejvýš odhalit jako nositelé stop, jež odkazují k okamžiku jejich vyslovení; tyto jednou dešifrované stopy mohou nanejvýš pomocí jistého druhu paměti, jež jde napříč časem, osvobodit zaváté významy, myšlenky, touhy či preludy. Tyto čtyři termíny: čtení — stopa — dešifrování — paměť (jakkoli je možné ten či onen z nich upřednostňovat a přisuzovat jednomu z nich jakýkoli metaforický rozsah, jenž mu dovoluje zahrnovat i tři ostatní) definují systém, jenž obvykle umožňuje vytrhnout minulý diskurs z jeho netečnosti a na okamžik znovu získat část jeho ztracené vitality.

Smyslem analýzy vypovídání totiž není probouzet texty z jejich nynějšího spánku, aby se zařikáváním stop, dosud čitelných na jejich povrchu, odkryl záblesk jejich zrození; jde jí naopak o to, sledovat

je během jejich spánku, vyzdvihovat spíš témata, jež tomuto spánku, tomuto zapomnění, tomuto ztracenému původu odpovídají, a zkoumat, jaký způsob existence může tyto výpovědi charakterizovat nezávisle na jejich vypovídání ve vrstvě času, do které patří, v níž jsou uchovány, znovu aktivovány a používány, a kde jsou též, což však nebylo jejich původním účelem, zapomenuty, případně dokonce zničeny.

— Tato analýza předpokládá, že jsou výpovědi chápány v *remanenci*, která je jim vlastní a která není vždy znovu aktualizovatelným odkazem k minulé události formulování. Říci, že výpovědi jsou remanentní, neznamená, že zůstávají v poli paměti či že lze znovu nalézt to, co mohly říci, nýbrž znamená to, že jsou zakonzervovány díky určitému počtu nosičů a materiálních technik (kniha je pouze jeden z příkladů), podle určitých typů institucí (z nichž jednou je knihovna) a s jistými statutárními modalitami (jež jsou různé podle toho, zda jde o náboženský text, právní nařízení či vědeckou pravdu). Znamená to také, že jsou uloženy v technikách, které je aplikují, v praktikách, které jsou od nich odvozeny, ve společenských vztazích, které jsou jimi konstituovány či modifikovány. Znamená to konečně, že věci již nemají stejný způsob existence, stejný systém vztahů k tomu, co je obklopuje, stejná schémata použití, stejné možnosti transformace poté, co byly jednou vysloveny. Místo aby podporovala navzdory času buď nahodilé nebo šťastné prodloužení existence, již byl původně vymezen pouhý okamžik, patří remanence plným právem k výpovědi; zapomenutí a destrukce jsou v jistém smyslu jen nulovým stupněm této remanence. A na pozadí, jež tato remanence konstituuje, se může odvíjet hra paměti a vzpomínání.

— Tato analýza rovněž předpokládá, že se o výpovědích pojednává ve formě *aditivity*, jež je specifikuje. Ve skutečnosti nejsou typy seskupení následných výpovědí všude stejné a nikdy ne-

pocházejí z pouhého nahromadění či juxtaopozice následných prvků. Matematické výpovědi se nepřidávají k takovým výpovědím, jako jsou náboženské texty či soudní výnosy (jedny i druhé mají specifický způsob, jímž se skládají, likvidují, vylučují, doplňují, formují skupiny, jež jsou ve větší či menší míře nedělitelné, a poskytují si jedinečné vlastnosti). Tyto formy aditivity nadto nejsou dány jednou provždy a pouze jedné určité kategorii výpovědí: dnešní lékařská pozorování formují korpus, jež nepodléhá stejným zákonům kompozice jako sbírka případů v 18. století; moderní matematici neshromažďují své výpovědi podle stejného modelu jako Eukleidova geometrie.

— Analýza vypovídání nakonec předpokládá, že jsou brány v úvahu případy *rekurence*. Každá výpověď s sebou nese pole předchozích prvků, ve vztahu k nimž se situuje, jež však dokáže reorganizovat a redistribuovat podle nových vztahů. Tvoří si vlastní minulost, definuje v tom, co ji předcházelo, svůj vlastní původ, nově navrhuje to, co ji učinilo možnou či nutnou, vylučuje to, co je s ní neslučitelné. Předkládá tuto minulost vypovídání jako získanou pravdu, jako událost, jež se vyskytla, jako formu, již lze modifikovat, jako materiál k transformování nebo rovněž jako objekt, o němž lze mluvit atd. Ve vztahu ke všem těmto možnostem rekurence nepředstavují paměť a zapomnění, znovuodhalení smyslu či jeho potlačení, nějaké fundamentální zákony, nýbrž pouze jedinečné figury.

Popis výpovědí a diskursivních formací se tedy musí osvobodit od tak častého a vytrvalého obrazu návratu. Nekladě si za cíl vrátit se znovu, navzdory času, jenž byl jen pádem, skrytostí, zapomenutím, dočasným zotavením či blouděním, vstříc zakládajícímu momentu, kdy promluva dosud nebyla zasazena v žádné materialitě, nebyla vůbec určena k přetrvání a zdržovala se v neurčité dimenzi otevřenosti. Nesnaží se konstituovat paradoxní okamžik druhého zrození již

vyřčeného; neevokuje svítání namísto opakování. Pojednává naopak o výpovědích v masivní vrstvě kumulace, v níž jsou zachyceny a kterou přesto neustále modifikují, rozrušují, převracejí a někdy i zničí.

Popsat soubor výpovědí nikoli jakou uzavřenou a přeplněnou totalitu označování, nýbrž jako mezerovitý a členitý útvar; popsát soubor výpovědí nikoli ve vztahu k interioritě nějaké intence, myšlenky či subjektu, nýbrž podle rozptýlení exteriority; popsát soubor výpovědí proto, abychom v něm našli nikoli okamžik či stopu počátku, nýbrž specifické formy kumulace, to zcela jistě neznamená použít interpretaci, odhalit základ, osvobodit akty konstituce; neznamená to ani stanovit racionalitu či chopit se nějaké teleologie. Znamená to ustavit to, co bych rád nazval *pozitivita*. Analyzovat diskursivní formaci tedy znamená zpracovávat soubor verbálních performancí, na rovině výpovědí a ve formě pozitivivity, jež je charakterizuje; či stručněji, znamená to definovat typ pozitivivity diskursu. Jestliže se tím, že nahradíme hledání totalit analýzami vzácnosti, téma transcendentálního založení popisem vztahů exteriority či otázku původu analýzou kumulací, stáváme pozitivisty, pak jsem pozitivistou rád a snadno se s pozitivismem shodnu. A tak mě vůbec nemrzí, že jsem několikrát použil (ačkoliv ještě poněkud naslepo) termín pozitivita, abych označil spleť, kterou se pokouším rozplést.

5. HISTORICKÉ a priori A ARCHIV

Pozitivita diskursu — jako v případě historie přírody, politické ekonomie či klinické medicíny — charakterizuje nějakou jednotku v průběhu doby a daleko šířeji než individuální dílo, knihy a texty. Tato jednotka nám zajisté neumožňuje rozhodnout, kdo říká pravdu, kdo myslí přesně, kdo byl nejvíce v souladu se svými vlastními postuláty, zda Linné či Buffon, Quesnay či Turgot, Broussais nebo Bichat; ani nám neumožňuje říci, které z těchto děl bylo nejbližší svému původnímu či konečnému záměru nebo které formulovalo nejradikálněji všeobecný projekt vědy. Umožňuje však ukázat, do jaké míry hovořili Buffon a Linné (či Turgot a Quesnay, Broussais a Bichat) o „stejně věci“ díky tomu, že se pohybovali na „stejně rovině“, ve „stejně distanci“, používali „stejně pole pojmů“, vzájemně si oponovali na „stejném bitevním poli“; a naopak ukazuje, proč nelze říci, že Darwin mluvil o stejné věci jako Diderot, že Laennec je pokračovatelem Van Swietenena nebo že Jevons odpovídá fyziokratům. Definuje vymezený prostor komunikace. Prostor relativně úzký, neboť má daleko k rozsahu vědy zachycené v celém jejím historickém dění od jejího nejvzdálenějšího počátku až k bodu jejích dneš-

ních výdobytků; nicméně prostor přeci jen rozsáhlejší než soustava vlivů, jimiž mohl působit jeden autor na druhého, nebo než oblast zjevných polemik. Různá díla, jednotlivé knihy, celá ta masa textů, jež patří k téže diskursivní formaci — a tolik autorů, kteří se navzájem znají nebo ignorují, kritizují, jeden druhého znemožňují, vykrádají, setkávají se, aniž by si toho byli vědomi a tvrdošjně vplétají své jedinečné diskursy do osnovy, v níž zdaleka nejsou pány, její celek nechápou a o její šíři mají jen mlhavou představu — všechny tyto figury a rozmanité individuality nekomunikují pouze logickým zřetězením tvrzení, ani rekurencí témat, ani umíněností, jež je vlastní přenesenému, zapomenutému či znovu objevenému významu; komunikují formou pozitivivity svého diskursu. Či přesněji, tato forma pozitivivity (a podmínky působení funkce vypovídání) definuje pole, v němž se případně mohou uplatnit formální identity, tematické spojitosti, překlady pojmů, polemické výměny. Pozitivita tu tedy hraje roli toho, co bychom mohli nazvat *historické a priori*.

Položíme-li vedle sebe tato dvě slova, působí to poněkud křiklavým dojmem; mám tím na mysli *a priori*, jež není podmínkou platnosti soudů, nýbrž podmínkou reality výpovědí. Nejde o to, najít něco, co by umožnilo legitimizovat nějaké tvrzení, nýbrž izolovat podmínky objevování se výpovědí, zákon jejich koexistence s ostatními, specifickou formu jejich modu bytí, principy, podle nichž přetrvávají, transformují se i mizí. Nikoli *a priori* pravd, jež nemusely být nikdy řečeny, které nebyly nikdy reálně dané ve zkušenosti,

nýbrž *a priori* historie, jež je dána, neboť je historií toho, co bylo vsutku řečeno. Důvodem pro užití tohoto poněkud barbarského termínu je skutečnost, že toto se musí *a priori* týkat výpovědí v jejich rozptýlení, ve všech trhlinách, jež byly otevřeny jejich nesoudržností, v jejich překrývání a jejich vzájemném přemisťování, v jejich simultaneitě, kterou nelze unifikovat, a v jejich následnosti, jež se nedá odvodit; mělo by se zkrátka týkat skutečnosti, že diskurs nemá jen smysl či pravdu, nýbrž také historii, a to specifickou historii, která jej neodkazuje k zákonům vnějšího dění. Musí například ukázat, že dějiny gramatiky nejsou projekcí do pole jazyka a jeho problémů, projekcí historie, jež by byla obecně vzato historií rozumu či mentality, projekcí historie, kterou sdílí s medicínou, mechanikou či teologií, nýbrž že přináší typ historie — formu rozptýlení v čase, modus následnosti, stability a znovuoživení, rychlost odvíjení či rotace —, jež k diskursu patří a je pro něj charakteristická, ačkoli nepostrádá vztahy k ostatním typům dějin. Navíc toto *a priori* historicitě neuniká: nevytváří nad událostmi, na nehybných nebesích nečasovou strukturu; definuje se jako soubor pravidel, jež charakterizují diskursivní praxi: ovšem tato pravidla se nevnučují zvnějšku prvkům, které udržují ve vzájemných vztazích; jsou obsažena právě v tom, co spojují; a pokud se s nejnepatrnějším prvkem nemodifikují, pak sama modifikují tyto prvky a spolu s nimi se transformují na určitých rozhodujících prazích. *A priori* pozitivit není pouze systémem časového rozptýlení, je samo o sobě transformovatelným souborem.

Oproti formálním *a priori*, jejichž kompetence se šíří nenahodile, je historické *a priori* čistě empirická figura; avšak na druhé straně, protože umožňuje uchopit diskursy na základě zákona jejich skutečného vznikání, musí umožňovat také postižení faktu, že takový diskurs může v daném momentě přijmout a uvést v činnost, nebo naopak vyloučit, zapomenout či nereflektovat tu či onu formální strukturu. Nemůže vypovídat (prostřednictvím nějaké psychologické či kulturní geneze) o formálních *a priori*; umožňuje však pochopit, jak mohou v historii existovat body propojení, místa vložení, vpádů, či vynoření se, oblasti či příležitosti uvedení formálních *a priori*, a pochopit, jak může být tato historie nikoli absolutně vnější nahodilostí, nikoli nutností formy rozvíjející svou vlastní dialektiku, nýbrž specifickou regularitou. Nic by tedy nebylo příjemnější, ovšem ani nepřesnější, než považovat toto historické *a priori* za *a priori* formální, které by navíc bylo obdařeno dějinami: velká nehybná a prázdná figura, jež se náhle vynořila na povrchu času, která vládla lidskému myšlení tyranii, již nelze uniknout, a která později náhle zmizela vinou úpadku, který nic nenaznačovalo ani nepředcházelo: synkopická transcendentála, hra blízkajících forem. Formální *a priori* a *a priori* historické nejsou ani na stejné rovině, ani stejné povahy: pokud se protínají, pak proto, že obývají dvě různé dimenze.

Oblast výpovědí takto artikulovaná podle historických *a priori*, charakterizovaná rozdílnými typy pozitivivity a frázovaná odlišnými diskursivními formacemi už nemá podobu monotónní a donekonečna pokraču-

jící roviny, kterou jsem jí dal na začátku, když jsem mluvil o „povrchu diskursu“; také se již neukazuje jako netečný, hladký a neutrální element, z něhož se postupně vynořují témata, ideje, pojmy a poznatky, každý v souladu se svými vlastními pohyby či hnán nějakou skrytou dynamikou. Zabýváme se teď komplexním objemem, v němž se diferencují různorodé oblasti a kde se podle specifických pravidel rozvíjejí praktiky, jež se nemohou překrývat. Namísto sledování, jak se ve velké mytické knize dějin seřazují slova, jež překládají do viditelných znaků myšlenky utvářené jindy a jinde, máme zde, v masivní vrstvě diskursivních praktik, systémy, jež zavádějí výpovědi jako události (se svými podmínkami a vlastní oblastí zjevování) a věci (se svými možnostmi a se svým polem použití). Všechny tyto systémy výpovědí (na jedné straně události, na druhé straně věci) navrhuji nazývat *archiv*.

Tímto termínem nemám na mysli souhrn všech textů, které nějaká kultura sřežila a měla při ruce jako dokumenty své vlastní minulosti či jako doklad své trvalé identity; nemám tím na mysli ani instituce, které v dané společnosti umožňují zaznamenávat a konzervovat ty diskursy, jež chceme uchovat v paměti a udržovat volně přístupné. Jde naopak spíš o to, co způsobilo, že se tolik vyřčených věcí, které říkalo tak dlouho tolik lidí, nevynořilo podle stejných zákonů myšlení nebo za stejného uspořádání okolností, že prostě na rovině verbálních performancí nesignalizují to, co se mohlo odvíjet v řádu ducha či v řádu věcí, nýbrž že se objevily díky celé soustavě vztahů,

jež jsou ve vlastním smyslu charakteristikami roviny diskursu; že místo aby byly pomocnými figurami, poněkud náhodně naroubovanými na mlčenlivé procesy, rodí se podle specifických pravidel; že zkratka máme-li věci, jež byly vyřčeny — a pouze tyto —, neměli bychom pro ně hledat bezprostřední důvod ve věcech, které jsou jimi řečeny, či v osobách, které je vyslovily, ale v systému diskursivity, v možnostech a nemožnostech vypovídání, jež tento systém zajišťuje. Archiv je především zákon toho, co může být řečeno, systém, který vládne zjevování se výpovědí jako singulárních událostí. Ale archiv je také tím, co způsobuje, že se všechny tyto řečené věci nehromadí donekonečna v amorfní mnohosti, že se již více nevpisují do nepřerušované linearitě, a nemizí jen díky nahodilým vnějším nehodám, nýbrž že se seskupují do různých tvarů, že se navzájem skládají podle mnoha různých vztahů, že se udržují nebo ztrácejí podle specifických pravidel; tím, co způsobuje, že nepostupují s časem stejným krokem, ale že ty, jež září příliš silně jako blízké hvězdy, k nám ve skutečnosti přicházejí z velké dálky, zatímco jiné, zcela současné, jsou již velice vybledlé. Archiv není tím, co událost výpovědi navzdory jejímu okamžitému unikání chrání a uchovává ji pro budoucí paměť v jejím postavení uprchlíka; je tím, co v samotném kořeni výpovědi—události a v těle, v němž se klade, definuje od počátku *systém její schopnosti vypovídat*. Archiv není ani tím, co shromažďuje prach výpovědí, které se staly opět netečnými, a co umožňuje případný zážrak jejich zmrtvýchvstání; je tím, co definuje modus uskutečnění výpovědi—věci, je sys-

témem jejího fungování. Aniž by sjednocoval vše, co bylo řečeno, do ohromného chaotického mumláni diskursu, aniž by byl pouze tím, co nás ujišťuje, že existujeme uprostřed právě probíhajícího diskursu, je archiv tím, co rozlišuje diskursy v mnohosti jejich existence a specifikuje je v jejich vlastním trvání.

Mezi *jazykem*, jenž definuje systém konstrukce možných vět, a *korpusem*, pasivně shromažďujícím pronesená slova, definuje *archiv* specifickou rovinu: rovinu praxe, která nechává mnohost výpovědí zjevovat se jako množství pravidelných událostí, jako množství věcí, připravených ke zpracování a k manipulaci. Tato rovina nemá váhu tradice; neustavuje mimo prostor a čas knihovnu všech knihoven; není však ani vlídným zapomněním, jež otevírá všem dalším promluvám pole pro uplatňování jejich svobody; umožňuje, aby se mezi tradicí a zapomněním objevila pravidla praxe, jež dovoluje výpovědím přetrvat a pravidelně se modifikovat. Je to *obecný systém formování a transformování výpovědí*.

Je zřejmé, že archiv společnosti, kultury, či civilizace nelze popsat vyčerpávajícím způsobem; podobně ani archiv celé jedné epochy. Na druhé straně je pro nás samotné nemožné popsat náš vlastní archiv, protože se nachází uvnitř pravidel, podle nichž mluvíme, protože poskytuje tomu, o čem můžeme mluvit — a sobě samému jako předmětu našeho diskursu — mody zjevování, formy existence a koexistence, systém kumulace, dějinnost a zmizení. Archiv nelze popsat v jeho celkovosti; ale je nevyhnutelný ve své přítomnosti. Vynořuje se ve zlomcích, oblas-

tech a rovinách, nepochybně tím lépe a ostřeji, čím delší doba nás od něj dělí: koneckonců nebýt výjimečnosti dokumentů, potřebovali bychom pro analýzu mnohem větší časový odstup. Jak si přesto může tato deskripce archivu činit nárok na platnost, jak může vyvětlit to, co ji umožňuje, rekonstruovat místo, ze kterého sama mluví, kontrolovat svá práva a povinnosti, dokazovat a vypracovávat své pojmy — přinejmenším v té fázi zkoumání, kdy může definovat své možnosti pouze v momentě jejich uplatnění —, trvá-li na tom, že bude popisovat výlučně ty nejbližší horizonty? Neměla by se co nejvíce přiblížit té pozitivitě, které je sama podřízena, a tomu systému archivu, který dnes umožňuje mluvit o archivu obecně? Neměla by objasnit, byť mimoděk, pole vypovídání, jehož je sama součástí? Analýza archivu tedy zahrnuje privilegovanou oblast: je nám nablízku, ale zároveň mimo naši skutečnost, je hranicí času, která obklopuje naši přítomnost, která ji přesahuje a ukazuje ji v její jinakosti; je tím, co nás zvnějšku vymezuje. Popis archivu rozvíjí své možnosti (a moc nad svými možnostmi) na základě diskursů, které právě přestaly být našimi diskursy; práh jeho existence je stanoven řezem, jenž nás odděluje od toho, co už nemůžeme říkat, a od toho, co spadá mimo naši diskursivní praxi; začíná ve vnějšku našeho vlastního jazyka; jeho místem je odchylka našich vlastních diskursivních praktik. V tomto smyslu je pro naši diagnózu cenný. Nikoliv proto, že by nám umožnil vytvořit tabulku našich distinktivních rysů a předem načrtnout tvar, jaký budeme v budoucnosti mít. Ale

zbaví nás našich spojitostí; rozpustí tuto dočasnou identitu, v níž se tak rádi sami pozorujeme, abychom odvrátili historické zlomy; zpřetrhá vlákno transcendentálních teleologií; a tam, kde antropologické myšlení zkoumalo bytí člověka či jeho subjektivitu, nechá zazářit jiné a vnějšek. Takto chápaná diagnostika nestanovuje prohlášení naší identity pomocí soustavy distinkcí. Stanovuje, že jsme diferencí, že náš rozum je diferencí diskursů, naše historie diferencí časů, naše já diferencí masek a že difference zdaleka není zapomenutý a znovuobjevený počátek, nýbrž právě toto rozptýlení, jímž jsme a které způsobujeme.

Odkrytí archivu, vždy nedokonalé, nikdy zcela dokončené, formuje obecný horizont, k němuž patří popis diskursivních formací, analýza pozitivit, vyznačování pole vypovídání. Právo slov — jež se neshoduje s právem filologů — tak autorizuje pojmenování všech těchto výzkumů termínem *archeologie*. Tento termín nepodněcuje k pátrání po nějakém počátku; nespojuje analýzu s nějakým výkopem či geologickou sondou. Označuje obecné téma popisu, který zkoumá „již řečené“ na rovině jeho existence: funkci vypovídání, jež se v tomto „již řečeném“ uplatňuje, diskursivní formaci, ke které přísluší, obecný systém archivů, z něhož pochází. Archeologie popisuje diskursy jako specifické praktiky v živlu archivu.

Faint, illegible text covering the left page of the document.

III. ARCHEOLOGIE A DĚJINY IDEJ

IV.

ARCHEOLOGICKÝ POPIS

Faint, illegible text covering the right page of the document, starting under the section header 'ARCHEOLOGICKÝ POPIS'.

1. ARCHEOLOGIE A DĚJINY IDEJÍ

Celý postup můžeme nyní obrátit; můžeme se znovu pustit do práce a můžeme přes jednu prošlé diskursivní formace a výpovědi, přes jejich kdysi načrtnutou obecnou teorii postoupit k možným oblastem aplikace. Můžeme se zabývat i tím, k čemu je tato analýza, kterou jsem možná poněkud vznešeně pokřtil „archeologie“, dobrá. Bude to ostatně nutné: neboť, upřímně řečeno, stav, v němž se tyto věci nyní nacházejí, je značně znepokojující. Vyšel jsem z relativně jednoduchého problému, z rozčlenění samotného diskursu na velké jednotky, které nebudou mít nic společného s díly, autory, knihami anebo tématy. A jedině za účelem ustavení těchto jednotek jsem vypracoval celou řadu pojmů (diskursivní formace, pozitivita, archiv), definoval jsem oblast (výpovědi, pole vypovídání, diskursivní praktiky), snažil jsem se odhálit specifickou metodu, která by nebyla ani formalizující, ani interpretační; zkrátka využil jsem celý aparát, jehož masivnost a bezesporu i bizarní ustrojení vzbuzují rozpaky. Ze dvou či ze tří důvodů: existuje již takové množství metod schopných popisovat a analyzovat řeč, že by bylo velmi domýšlivé chtít k nim přidat další. A co víc, „knihu“ či „dílo“

jako jednotky diskursu jsem zpochybnil kvůli podezření, že nejsou tak bezprostřední a samozřejmé, jak se jeví: je ale rozumné nahradit je jednotkami, jež vznikly tak namáhavě, po tolikerém tápání a podle principů natolik temných, že bylo třeba stovek stran k jejich objasnění? A je to, co tyto nástroje nakonec vymezily, ty pověstné „diskursy“, jejichž identitu odhalily, skutečně shodné s oněmi útvary (nazývanými „psychiatrie“, „politická ekonomie“ nebo „historie přírody“), z nichž jsem empiricky vycházel a které mi sloužily jako záminka k uplatnění celého tohoto podivného arzenálu? Je nezbytně nutné, abych nyní změřil deskriptivní účinnost pojmů, jež jsem se tu pokusil definovat. Musím vědět, zda stroj funguje a co může vyprodukovat. Co je „archeologie“, na rozdíl od ostatních popisů, schopná nabídnout jiného? Jaká je odměna za tento tak obtížný podnik?

A okamžitě se mě zmocňuje první podezření. Choval jsem se tak, jako bych objevoval novou oblast, a jako bych kvůli její inventarizaci potřeboval nová měřítká a nová označení. Nenacházel jsem se ale ve skutečnosti v prostoru, který je po dlouhou dobu dobře znám pod jménem „dějiny idejí“? Neodkazoval jsem implicitně právě do tohoto prostoru, i když jsem se ve dvou či třech případech pokoušel získat od něj odstup? A kdybych se nesnažil odvrátit od něj svoji pozornost, nenalezl bych tam vše, co jsem hledal, již připravené, již analyzované? Možná, že jsem pouhý historik idejí. Ovšem ostýchavý či domýšlivý, jak chcete. Historik idejí, který chtěl od základu renovovat svou disciplínu; který zcela jistě toužil do-

sáhnout u ní stejné přísnosti, jaké nedávno dosáhly podobné, poměrně blízké formy popisu; který však, neschopen tuto starou formu analýzy skutečně modifikovat, neschopen dovést ji k překročení jejího prahu vědeckosti (ať proto, že se taková metamorfóza ukázala jako nikdy neuskutečnitelná, nebo proto, že neměl sílu sám tuto operaci provést) tvrdí — aby vytvořil jistou iluzi —, že vždy dělal a chtěl dělat něco jiného. Vše je jen nová mlha, jež má zakrýt, že zůstáváme v původní krajině, spjati se starou půdou, obdělávanou až k jejímu vyčerpání. Nebudu mít právo na klid, dokud se neodpoutám od „dějin idejí“, dokud neukážu, v čem se archeologická analýza liší od jejich popisů.

Není snadné charakterizovat takovou disciplínu, jako jsou dějiny idejí: předmět je nejistý, hranice špatně vyznačené, metody vypůjčené zprava i zleva, koncepce postrádají jasnost i solidnost. Zdá se nicméně, že jim lze přiznat dvě role. Na jedné straně vyprávějí historii podružných a okrajových věcí. Není to historie věd, nýbrž historie oněch nedokonalých, špatně založených nauk, kterým se po celou dobu jejich houževnaté existence nepodařilo získat formu vědeckosti (jde spíš o historii alchymie než chemie, spíš o historii živočišných duší či frenologie než fyziologie, historii atomistických problémů a nikoli témat fyziky). Je to historie těch stínových filosofí, které se dotýkají literatury, umění, vědy, práva, morálky, a dokonce každodenního života člověka; historie těch sekulárních tematických soustav, jež nikdy nekrystalizovaly v jedinečný a přísný systém, avšak zformovaly spontánní

filosofii těch, kdo nefilosofují. Nejde o historii literatury, nýbrž toho šumu v pozadí, toho každodenního a pomíjivého psaní, jež nikdy nenabývá statutu díla, nebo jej brzy pozbývá: jde o analýzu pseudoliteratury, almanachů, revuí a žurnálů, prchavých úspěchů a skandálních autorů. Takto definovány — je však ihned zřejmé, jak nesnadné je fixovat jejich přesné hranice — obracejí se dějiny idejí ke všemu tomu křivolakému myšlení, k celé této hře představ, anonymně plujících mezi lidmi; v této mezeře mezi velkými diskursivními monumenty odhalují dějiny idejí drolivou půdu, na níž tyto monumenty spočívají. Je to disciplína přelévající se řeči, nezformovaných děl, nespojitých témat. Spíš než analýzou vědění je analýzou mínění, spíš než analýzou pravdy je analýzou omylů, analýzou typů mentalit, a nikoliv analýzou forem myšlení.

Na druhé straně mají dějiny idejí za úkol propojovat existující disciplíny, zabývat se jimi a nově je interpretovat. Vytvářejí styl analýzy, určitou perspektivu spíš než nějaký okrajový obor. Berou v úvahu historické pole věd, literatur a filosofii: popisují v něm však poznatky, jež sloužily jako empirický a nereflektovaný základ pro pozdější formalizace; pokoušejí se nalézt bezprostřední zkušenost, přepsanou diskursem; sledují genezi, která na základě přijatých či vrozených reprezentací dává vzniknout systémům a dílům. Ukazují však také, jak se takto konstituované figury postupně rozkládají: jak se témata rozplétají, pokračují ve svých izolovaných životech, upadají do zapomnění nebo se novým způsobem spojují. Dějiny idejí jsou

tedy disciplínou počátků a konců, popisem skrytých pokračování a oklik, rekonstrukcí vývoje v lineární podobě historie. Tím však mohou stejně tak popisovat i veškerou hru výměn a zprostředkování mezi různými oblastmi: ukazují, jak se vědecké poznání šíří, opravňuje filosofické pojmy, případně jak se formuje v literárních dílech; ukazují, jak mohou problémy, pojety, témata emigrovat z pole filosofie, kde byly formulovány, směrem k vědeckým či politickým diskursům; uvádějí díla do vztahu s institucemi, společenskými návyky či způsoby chování, technikami, potřebami a praktikami, které zůstaly nezaznamenány; pokoušejí se znovu oživit ty nejpropracovanější formy diskursu v konkrétním prostředí, v rovině víry a vývoje, která byla svědkem jejich zrození. Staly se tedy disciplínou interferencí, popisem soustředných kruhů, jež díla obklopují, zdůrazňují, navzájem spojují a zařazují mezi vše ostatní.

Je zřejmé, jak jsou tyto dvě úlohy dějin idejí navzájem skloubeny. V té nejobecnější formě o nich lze říci, že neustále — a ve všech směrech, v nichž působí — popisují přechod od nefilosofie k filosofii, od nevědeckosti k vědě, od neliterárnosti k dílu jako takovému. Jsou analýzou skrytých zrození, dalekosáhlých příbuzností, setrvačností, jež přetrvávají pod zjevnými změnami, pomalými pochody formování, profitujících z nespočetného množství nereflektovaných spojení, globálních tvarů, jež se postupně splétají a náhle kondenzují v konečném bodě díla. Geneze, spojitost, totalizace: to jsou velká témata dějin idejí, a skrze ně tyto dějiny souvisejí s jistou, dnes

tradiční formou historické analýzy. Za těchto podmínek je normální, že nikdo, kdo se zabývá historií, jejími metodami, jejími požadavky a jejími možnostmi, což bude nadále nápad spíš odsuzovaný, nemohl pochopit, proč zavrhnout takovou disciplínu jako dějiny idejí; nebo spíš považoval každou jinou formu analýzy diskursu za zradu na historii samotné. Avšak archeologický popis znamená právě opuštění dějiny idejí, systematické odmítnutí jejich postulátů a jejich procedur, je pokusem vytvořit zcela jinou historii toho, co bylo řečeno. To, že někteří lidé nepoznávají v této činnosti historii svého dětství, že v době, která už pro něj není stvořena, oplakávají onen velký stín zašlých časů a nadále se ho dovolávají, dokazuje zajištěnou míru jejich věrnosti. Avšak tato konzervační horlivost mě utvrzuje v mém záměru a podporuje v tom, co se snažím dělat.

Archeologická analýza a dějiny idejí se rozcházejí v mnoha bodech. Pokusil bych se v krátkosti stanovit čtyři rozdíly, jež se mi zdají zásadní: týkají se určování novosti, analýzy protikladů, srovnávacích popisů, a konečně vyznačování transformací. Doufám, že skrze tyto odlišnosti bude možné pochopit specifičnosti archeologické analýzy a že bude případně možné posoudit její deskriptivní kapacitu. V tuto chvíli by mělo stačit, když upozorním na několik principů.

1. Archeologie se snaží definovat nikoli myšlenky, reprezentace, obrazy, témata, představy, které se skrývají nebo manifestují v diskurzech, nýbrž samotné tyto diskursy, tyto diskursy jako praktiky podřizující

se určitým pravidlům. Archeologie nechápe diskurs jako *dokument*, jako znak jiné věci, jako prvek, jenž má být transparentní, u nějž je však často třeba překonávat obtížnou neprůhlednost, máme-li nakonec znovu sjednotit, tam, kde se nacházejí její rezervy, hloubku toho podstatného; zaměřuje se na diskurs v jeho vlastním obsahu, na diskurs jako *monument*. Není to interpretační disciplína: nehledá „jiný diskurs“, který je lépe skryt. Odmítá být „alegorická“.

2. Archeologie se nesnaží nalézt souvislý a nepozorovatelný přechod, který tiše spojuje diskursy s tím, co je předchází, co je obklopuje a co po nich následuje. Nechce vystopovat okamžik, kdy se na základě toho, čím dosud nebyly, stanou tím, čím jsou; ani moment, ve kterém, rozpouštějíce pevnost svého tvaru, budou postupně ztrácet svou identitu. Jejím problémem je naopak definovat diskursy v jejich specifičnosti; ukázat, v jakém smyslu je soubor pravidel, která uvádějí v činnost, nepřevoditelný na jakýkoli jiný; sledovat je po celé délce jejich vnějších hran, aby byly lépe zvýrazněny. Nepostupuje pomalým pohybem vpřed od konfúzního pole mínění k singulárnímu systému či k definitivní stabilitě vědy; v žádném případě není „doxologičtí“, ale diferenciativní analýzou modalit diskursu.

3. Archeologie není uspořádána podle suverénní figury díla; nesnaží se uchopit okamžik, v němž se dílo vytrhává z anonymního horizontu. Nechce ani nalézt enigmatický bod, v němž se individuální a společen-

ské převracejí jedno v druhé. Není ani psychologíí, ani sociologií, a obecněji ani antropologií tvoření. Dílo pro ni není relevantním výřezem dokonce ani tehdy, jde-li o to, zasadit je do jeho globálního kontextu či do sítě kauzálních souvislostí, které jej poděpírají. Archeologie definuje typy a pravidla diskursivních praktik, které jdou napříč individuálními díly, které je někdy zcela řídí a vládnou jim do té míry, že jim nic neunikne; které však někdy ovládají pouze určité části. Instance subjektu tvůrce jako *raison d'être* díla a principu jeho jednoty je jí cizí.

4. Archeologie se konečně nesnaží rekonstruovat, co si mohli lidé myslet, chtít, zakoušet, o co usilovali, po čem toužili přesně v té chvíli, kdy jimi byl diskurs vysloven; nemá v úmyslu poskládat ono prchavé jádro, v němž autor a dílo směřují svou identitu; kde myšlení ještě zůstává samo sobě nejbliž, v doposud nezměněné formě téhož, a kde jazyk ještě není rozvinut v prostorovém a následném rozptýlení diskursu. Jinými slovy, archeologie se nepokouší opakovat, co již bylo řečeno, aby dospěla k samotné jeho identitě. Nemá v úmyslu uhýbat do dvojznačné skromnosti čtení, které by navrátilo vzdálené, nejisté, téměř vymazané světlo počátku v jeho čistotě. Není ničím více a ničím jiným než přepisováním: to jest řízenou transformací toho, co již bylo napsáno, při zachování formy exteriority. Není to návrat k samotnému tajemství počátku; je to systematická deskripce diskursu-objektu.

2. PŮVODNÍ A PRAVIDELNÉ

Dějiny idejí zpravidla zacházejí s polem diskursu jako s oblastí o dvou hodnotách; každý zde určený prvek může být charakterizován jako starý, či nový; nezveřejněný, či opakovaný; tradiční, nebo původní; odpovídající buď průměru, či odchylce. Lze tedy rozlišit dvě kategorie formulací; ty oceňované a relativně nepočtené, jež se objevují poprvé, jež nemají sobě podobné předchůdce, jež budou případně sloužit jako modely pro ostatní a v tomto smyslu si zasluhují, aby byly považovány za vytvořené; a ty banální, každodenní, početné, které za sebe samy nezodpovídají a pocházejí, často jako doslovné kopie, z toho, co již bylo řečeno. Dějiny idejí přisoudily každé této skupině jistý statut; nepodrobují je také stejné analýze: při popisování té první líčí dějiny vynálezů, změn a metamorfóz, ukazují, jak se pravda osvobodila od omylu, jak se vědomí probudilo ze svých snů, navazujících jeden na druhý, jak byly postupně stavěny nové formy, aby nám poskytly krajinu, která je dnes tou naší; je na historikovi, aby mezi těmito izolovanými body, těmito po sobě jdoucími zlomy, našel souvislou linii evoluce. Druhá skupina naopak ukazuje dějiny jako netečnost a tíhu, jako pomalou akumulaci

minulého a tichou sedimentací vyřčeného; výpovědi je tu třeba brát hromadně a z hlediska toho, co mají společné; jejich singularita události má být neutralizována; stejně tak ztrácí význam identita jejich autora, okamžik a místo jejich objevení se; měří se naopak jejich rozsah: na jakých místech a jak dlouho se opakují, jakými cestami se šíří, v jakých skupinách obíhají; jaký obecný horizont lidského myšlení načrtávají; jaké hranice mu ukládají; a jak umožňují odlišit jednu epochu, tím že ji charakterizují, od ostatních: je zde tedy popisována řada globálních figur. V prvním případě popisují dějiny idejí následnost událostí v myšlení; v druhém případě souvislou plochu účinků; v prvním případě se rekonstruuje výskyt pravd či forem; v druhém případě se obnovují zapomenuté vzájemnosti a diskursy jsou odkazovány zpět ke své relativitě.

Je pravda, že dějiny idejí stále nalézají souvislosti mezi těmito dvěma instancemi; nikdy tu nemáme analýzu jednoho z nich v čistém stavu: popisují konflikty mezi starým a novým, rezistenci dosaženého, represi, kterou toto dosažené postihuje to, co dosud nebylo řečeno, zakrývání, kterým je maskuje, odsouzení k zapomnění, jehož u něj někdy dosáhne; popisují však také prostředky, které tajemně a zpovzdálí připravují budoucí diskursy; popisují ohlas objevů, rychlost a rozsah jejich rozšíření, pomalé procesy nahrazování či náhlé otřesy, jež rozvracejí běžnou řeč; popisují integraci nového v již strukturovaném poli dosaženého, postupné upadání původního do tradičního, či ještě znovuobjevení již řečeného a znovu-

odhalení původního. Tato překřížení nebrání držet se vždy analýzy starého a nového. Analýzy, která do empirického prvku dějin, a do každého jeho momentu, znovu zasazuje problematiku původu: v každém díle, v každé knize, i v tom nejnepatrnějším textu jde tedy o to, najít bod zlomu, co možná nejpřesněji stanovit oddělení mezi implicitní vrstvou již řečeného, patrně nedobrovolnou věrností přijatému mínění, zákonem diskursivních nevyhnutelností, a živostí tvoření, skokem do neredukovatelné difference. Tento popis původnosti, jakkoli se může zdát samozřejmý, představuje dva velmi závažné metodologické problémy: problém podobnosti a problém dlouhé řady. Ve skutečnosti předpokládá, že lze sestavit jistou jedinečnou rozsáhlou řadu, v níž by každá formulace stanovovala své datum podle homogenních chronologických značek. Podíváme-li se na to ale pozorněji — předchází skutečně stejným způsobem a ve stejné časové linii Grimm se svým zákonem hláskové změny Boppa (který jej citoval, používal, aplikoval a upřesňoval); a předjímalí Cœurdoux a Anquetil-Duperron (když konstatovali podobnost mezi sanskrtem a řečtinou) definici indoevropských jazyků a předcházeli zakladatele komparativní gramatiky? Lze chápat jako Saussurovův „předchůdce“ v rámci téže řady a podle stejného modu předchůdnosti Pierce a jeho sémiotiku, Arnaulda a Lancelota s klasickou analýzou znaku, stoiky a teorii označujících? Předchůdnost není prvotní a neredukovatelná danost; nemůže hrát roli absolutního měřítká, jež dovoluje posuzovat jakýkoli diskurs a odlišit původní od opakujících se. Stanovení

předchůdců samo o sobě nestačí k určení řádu diskursu: je naopak podřízeno analyzovanému diskursu na rovině, kterou si vybereme, a v měřítku, jaké si určíme. Rozvinout diskurs podle kalendáře a poskytnout každému jeho prvku nějaké datum neznamená získat finální hierarchii předchůdností a původností; taková hierarchie je vždy pouze relativní vzhledem k systémům diskursu, jež se snaží zhodnotit.

Pokud jde o podobnost mezi dvěma či více po sobě jdoucími formulacemi, i zde máme opět celou řadu problémů. V jakém smyslu a podle jakých kritérií lze tvrdit: „toto již bylo řečeno“; „totéž lze najít již v tomto textu“; „toto tvrzení je už velmi blízko tamtomu“ atd.? Co je to identita, částečná či úplná, v řádu diskursu? To, že jsou dva případy vypovídání zcela totožné, že jsou vytvářeny stejnými slovy, použitými ve stejném smyslu, nás, jak víme, neopravňuje k tomu, abychom je absolutně ztotožnili. I když nalezneme u Diderota a Lamarcka či u Benoïta de Maillet a Darwina stejné formulace evolučního principu, nemůžeme se domnívat, že u jedněch i u druhých se setkáváme s jednou a toutéž diskursivní událostí, která prošla řadou opakování v čase. Ani vyčerpávající identita není kritériem; tím spíš je-li částečná, nejsou-li již slova používána ve stejném smyslu nebo je-li totéž významové jádro vyjádřeno různými slovy: podle jakého měřítká můžeme potvrdit, že téma orgánů, jež se objevovalo v tak odlišných diskurzech a slovnících Buffona, Jussieua a Cuviera, bylo skutečně stejné? A naopak lze říci, že totéž slovo organizace nabývalo stejného smyslu u Daubentona, Blumenbacha a Geof-

froye Saint-Hilaira? Existuje obecně mezi Cuvierem a Darwinem stejný typ podobnosti jako mezi Cuvierem a Linnéem (či Aristotelem)? Mezi formulacemi není žádná bezprostředně rozpoznatelná podobnost o sobě: jejich analogie je účinkem diskursivního pole, v němž je vyznačena.

Není tedy legitimní vyžadovat přímo na studovaných textech jejich označení původnosti a dotazovat se na jejich atributy urozenosti, které se zde poměřují absencí předků. Otázka může mít smysl pouze ve velmi přesně definovaných řadách, v souborech, jejichž hranice a oblasti jsou jasně stanoveny, mezi značkami, jež vymezují dostatečně homogenní diskursivní pole.¹ Hledat však v tom ohromném nakupení již řečeného text, který se „předem“ podobá nějakému textu pozdějšímu, pátrat v dějinách po hře anticipací či ozvěn, vracet se k prvotním zárodkům či postupovat až k posledním stopám, nechávat postupně v případě nějakého díla vyniknout jeho věrnosti tradicím nebo jeho podílu na neredukovatelné jedinečnosti, vyzdvihovat či snižovat míru původnosti, tvrdit že gramatikové Port-Royalu nevnalezli vůbec nic, nebo odhalit, že Cuvier měl více předchůdců než bychom si pomysleli, to vše jsou milé, i když zpozdilé radosti historiků, kteří nevyrostli z krátkých kalhot.

Archeologický popis se zabývá těmi diskursivními praktikami, jimž musí být přiznána skutečná násled-

¹Tímto způsobem stanovil G. Canguilhem posloupnost tvrzení vedoucí od Willise k Prochaskovi, jež umožnila definici reflexe.

nost, nechceme-li je stanovit jen zhruba a naivním způsobem, to jest ve smyslu prospěšnosti. Na rovině, na níž se nalézají, tedy není protiklad originalita-banalita podstatný: tento popis neustavuje žádnou hodnotovou hierarchii mezi původní formulací a větou, která ji o roky či staletí později více či méně přesně zopakuje; nečiní mezi nimi žádný radikální rozdíl. Snaží se jen stanovit *pravidelnost* výpovědí. Pravidelnost tu nestojí v opozici proti nepravidelnosti, jež by v rámci běžného názoru či nejběžnějších textů charakterizovala deviantní výpověď (nenormální, pro-rockou, zaostalou, geniální či patologickou); pro každou verbální performanci (výjimečnou či banální, ve svém žánru jedinečnou nebo tisíckrát opakovanou) označuje soubor podmínek, za nichž se uplatňuje funkce vypovídání, jež zajišťuje a určuje její existenci. Takto chápaná pravidelnost neoznačuje nějakou střední hodnotu v mezích statistické křivky — nemůže tedy platit jako index frekvence či pravděpodobnosti; specifikuje účinné pole vynoření. Každá výpověď je nositelem určité pravidelnosti a nemůže od ní být oddělena. Nelze tedy vůči pravidelnosti jedné výpovědi stavět do protikladu nepravidelnost výpovědi druhé (méně očekávané, jedinečnější, bohatší na inovaci), nýbrž jiné pravidelnosti, jež charakterizují ostatní výpovědi.

Archeologie nespočívá v pátrání po objevech; a zůstává netečná k onomu momentu (dojemnému, to přiznávám), kdy se někdo poprvé přesvědčil o nějaké pravdě; nesnaží se o navrácení světla těchto slavnostních úsvitů. Nikoli však proto, aby se zabývala

průměrnými fenomény mínění a šedí toho, co mohl v nějaké době kdokoli na světě opakovat. Zkoumá texty Linného či Buffona, Pettyho či Ricarda, Pinela či Bichata nikoli proto, aby sestavila seznam svatých zakladatelů; ukazuje pravidelnost diskursivní praxe. Praxe, jež se stejným způsobem projevuje u všech jejich sebemeně originálních následovníků, či u podobně originálních předchůdců; praxe, která v samotném jejich díle vyjadřuje nejen ta nejpůvodnější tvrzení (a ta, o kterých se nikomu před nimi ani nepsalo) ale také ta, jež jsou opakována, dokonce kopírována od jejich předchůdců. Z hlediska vypovídání není objev méně pravidelný než text, který jej opakuje a rozšiřuje; pravidelnost není méně účinná, méně působivá a aktivní v banalitě než v neobvyklé formaci. V takovém popisu nelze připustit nějaký podstatný rozdíl mezi tvořivými výpověďmi (které odkrývají něco nového, uvádějí do oběhu dosud neznámou informaci a jsou v jistém smyslu „aktivní“) a výpověďmi napodobujícími (které tuto informaci přijímají, opakují, a tak zůstávají ve skutečnosti „pasivní“). Pole výpovědí není souborem netečných plání tu a tam přerušovaných úrodnými momenty; je oblastí veskrze aktivní.

Tato analýza pravidelností vypovídání se rozvíjí do několika směrů, které snad jednou budou prozkoumány s větší péčí.

1. Soubor výpovědí je tedy charakterizován určitou formou pravidelnosti, aniž by bylo nutné či možné rozlišovat mezi tím, co je nové, a tím, co nové není.

Avšak tyto pravidelnosti — vrátíme se k nim později — nejsou dány jednou provždy; v dílech Tourneforta a Darwina, či Lancelota a Saussura, Pettyho a Keynesa nejde o tutéž pravidelnost. Máme tu proto homogenní pole pravidelností vypovídání (jež charakterizují diskursivní formaci), avšak tato pole se od sebe liší. Není však nutné, aby pohyb směrem k novému poli pravidelností vypovídání doprovázely odpovídající změny na všech ostatních rovinách diskursu. Jsou tu verbální performance, jež jsou z hlediska gramatiky (slovníku, syntaxe a jazyka obecně) identické; stejně tak jsou identické z hlediska logiky (z hlediska struktury tvrzení či z hlediska deduktivního systému, v němž se nacházejí); jsou nicméně odlišné *ve smyslu vypovídání*. Formulace kvantitativního vztahu mezi cenami a množstvím peněz v oběhu tak může být vyjádřena týmiž slovy — či synonymy — a lze k ní dospět stejnou úvahou; není však identická ve smyslu vypovídání u Greshama či Locka a u marginalistů v 19. století; v každém z těchto případů odkazuje k jinému systému formování objektů a pojmů. Musíme tedy rozlišovat mezi *lingvistickou analogií* (čili přeložitelností), *logickou identitou* (čili ekvivalencí) a *výpovědní homogenitou*. Archeologie se zabývá těmito homogenitami a pouze jimi. Může tak sledovat, jak se nová diskursivní praktika objevuje prostřednictvím verbálních formulací, jež zůstávají lingvisticky analogické či logicky ekvivalentní (tím, že převzali, místy doslovně, starou teorii věty-atribuce a slovesa-spony, iniciovali gramatikové Port-Royalu pravidelnost vypovídání, jejíž specifičnost musí ar-

cheologie popsat). Může naopak zanedbávat rozdíly ve slovníku, může překračovat sémantická pole či různé deduktivní struktury, je-li schopna rozeznávat všude a navzdory oné různorodosti jistou pravidelnost vypovídání (teorie řeči jako jednání, zkoumání původu jazyků, zjišťování prvotních kořenů, s nimiž se setkáváme v 18. století, nejsou z tohoto hlediska „nové“ vzhledem k Lancelotovým „logickým“ analýzám).

Lze tu tedy pozorovat obrysy určitého počtu rozpojení a rozčlenění. Nelze nadále tvrdit, že nějaký objev, formulace obecného principu či definice projektu otevírají novou etapu v historii diskursu. Nehledáme už moment absolutního počátku či totální revoluce, vzhledem ke kterému se vše organizuje, vše se stává možným a nutným, vše se ruší, aby znovu začalo. Pracujeme s událostmi různých typů a rovin, zachycených v rozličných osnovách dějin; nastolená výpovědní homogenita žádným způsobem neimplikuje, že od nynějška budou lidé po desetiletí či staletí říkat a myslet totéž; neimplikuje ani definici, ať explicitní či implicitní, několika principů, z nichž bude vše ostatní vyplývat jako jejich důsledek. Výpovědní homogenity (a heterogenity) se kříží s lingvistickými kontinuitami (a výměnami) s logickými identitami (a rozdílnostmi), aniž by jedny či druhé postupovaly stejným tempem nebo se nutně navzájem řídily. Musí však mezi nimi existovat určitý počet vztahů a vzájemných závislostí, jejichž nepochybně velice komplexní pole bude třeba inventarizovat.

2. Další směr výzkumu: vnitřní hierarchie těchto pravidelností vypovídání. Viděli jsme, že každá výpověď závisí na jisté pravidelnosti — že tedy žádná nemůže být považována za akt čistého a jednoduchého stvoření nebo za projev zázračného nepořádku génia. Avšak viděli jsme také, že žádná výpověď nemůže být považována za nečinnou a posuzována jako stín či sotva reálný otisk výpovědi původní. Celé pole vypovídání je zároveň pravidelné a pohotově nastražené: je beze spánku; nejmenší výpověď — nejskrytější či nejbanálnější — uvádí do pohybu celou soustavu pravidel, podle nichž se formuje její objekt, její modalita, pojmy, které užívá, a strategie, jichž se účastní. Tato pravidla nejsou nikdy formulována, procházejí formulacemi a utvářejí prostor jejich koexistence; není tu tedy zvláštní výpověď, která by je samotné rozčlankovala. Nicméně určité skupiny výpovědí uvádějí v činnost tato pravidla v jejich nejobecnější a co nejšířší aplikovatelné formě; na jejich základě lze pozorovat, jak se mohou jiné objekty, jiné pojmy, jiné modalities vypovídání či jiné strategické volby formovat podle méně obecných pravidel a ve specifitější oblasti aplikace. Tak lze popsat strom výpovědních *derivací*: v jeho základu jsou výpovědi, uvádějící v činnost pravidla formování v jejich co nejširším rozsahu; na vrcholku, po několika rozvětveních, jsou výpovědi, uvádějící v činnost tutéž pravidelnost, avšak mnohem přesněji článkovanou, lépe vymezenou a přesněji lokalizovanou v jejím rozšíření.

Archeologie tak může — a to je jedno z jejích hlavních témat — stanovit strom derivací diskursu. Na-

příklad strom historie přírody. Jako kořen, tedy jako *řídící výpovědi* umístí ty, jež se týkají definice pozorovatelných struktur a pole možných objektů, ty, jež předepisují formy popisu a použitelné kódy vnímání, ty, jež odhalují nejobecnější možnosti charakterizace, a tak otevírají celou oblast možné konstrukce pojmů, a konečně ty, jež tvoří strategické možnosti volby, přičemž ponechávají místo velkému množství pozdějších rozhodnutí. Zcela na konci větví či porůznu v rámci celého stromu nachází „objevy“ (například řady zkamenělin), transformace pojmů (například novou definici rodu), vynořování dosud neznámých termínů (například *savec* či *organismus*), upřesnění technik (například principy organizace sbírek, metoda třídění a pojmenování). Tuto derivaci na základě řídících výpovědí nelze zaměnit s dedukcí probíhající na základě axiomů; ani nesmí být přirovnávána ke zrodu obecné ideje či filosofického jádra, jehož významy se postupně rozvíjejí ve zkušenostech či v přesnějších stupních pochopení; nemůže být nakonec ani převzata jako psychologická geneze, založená na objevu, který postupně rozvíjí své důsledky a rozvrhuje možnosti. Liší se od všech těchto průběhů a musí být popisována ve své autonomii. Tak lze popisovat archeologické derivace historie přírody, aniž bychom začínali jejími neprokazatelnými axiomy či jejími základními tématy (například kontinuita přírody) a aniž bychom za výchozí bod a hlavní směr brali první objevy či první přístupy (spíše ty Tournefortovy než ty Linného, spíše Jonstonovy než Tournefortovy). Archeologický řád není ani řá-

dem systematik, ani řádem chronologických následností.

Pozorujeme však, že se před námi otevírá oblast možných otázek. Protože tyto různé řády mohou být stěží specifické a mít vlastní autonomii; musí mezi nimi existovat vztahy a závislosti. Pro určité diskursivní formace patrně není archeologický řád příliš odlišný od systematického řádu, zatímco v jiných případech zřejmě sleduje nit chronologických následností. Tyto paralelismy (v protikladu k rozporům, jež jsme našli jinde) si rovněž zasluhují, aby byly analyzovány. V každém případě je důležité nesměšovat tyto různé řády, nehledat v prvotním „objevu“ či v původnosti formulace princip, z něhož lze vše ostatní dedukovat či odvodit; nehledat v obecném principu zákon pravidelnosti vypovídání či individuálních objevů; nepožadovat po archeologické derivaci, aby reprodukovala řád času či odhalila nějaké deduktivní schéma.

Nebylo by nic falešnějšího než vidět v analýze diskursivních formací pokus o celkovou periodizaci: od jistého momentu a po určitou dobu by celý svět navzdory povrchním odlišnostem myslel stejným způsobem, říkal to samé, přestože mnohotvárným slovníkem, a produkoval jistý druh velkého diskursu, který by mohl libovolně postupovat jakýmkoli směrem. Archeologie naopak popisuje rovinu výpovědní homogenity, která má své vlastní časové obrysy a která s sebou nenese všechny ostatní formy identity a rozdíly, které lze v řeči zjistit; a na této rovině ustavu-

je uspořádání, hierarchii, celé to rozvětvení, jež vylučuje masivní, amorfní a globálně danou synchronii. V těchto tak zmatených jednotkách, nazývaných „epochy“, nechává archeologie vyvstat, i s jejich specifíčností, „výpovědní periody“, jež se článkují podle času pojmů, podle teoretických fází, podle stupňů formalizace a podle etap lingvistického vývoje, aniž by se s nimi však směšovaly.

3. ROZPORY

Dějiny idejí obvykle důvěřují koherenci diskursu, který analyzují. A jestliže se dojde ke konstatování nepravdivosti v užití slov, několika nekompatibilních tvrzení, soustavy významů, jež se navzájem nepřizpůsobují, pojmů, jež spolu nemohou být uvedeny v systému? Pak je jejich povinností, aby na více či méně hluboké rovině objevily princip soudružnosti, který organizuje diskurs a obnovuje jeho skrytou jednotu. Tento zákon koherence je heuristické pravidlo, procedurální nutnost, téměř morální závazek výzkumu: nerozmnožovat nadarmo rozpory; neuváznout u malých odlišností; nepřikládat příliš mnoho váhy změnám, přemalováním, návratům do minulosti, polemikám; nepředpokládat, že lidský diskurs je neustále zevnitř podminován rozpory v lidských tužbách, vlivy, kterým se lidé podrobují, či podmínkami, ve kterých žijí; ale připustit, že pokud mluví a pokud mezi sebou rozmlouvají, pak je to především proto, že tyto rozpory překonávají a hledají výchozí bod, z něhož by mohly být tyto rozpory zvládnuty. Avšak stejná koherence je i výsledkem výzkumu: definuje konečné jednotky, jež analýzu završují; odhaluje vnitřní organizaci textu, formu vývoje individuálního díla či

rovinu, na níž se setkávají odlišné diskursy. Je povinností ji předpokládat, aby bylo možné ji obnovit, a nebudeme si jistí, že jsme ji našli, jestliže ji nebudeme pronásledovat dostatečně daleko a dostatečně dlouho. Zdá se, že to je optimum: největší možné množství rozporů vyřešených těmi nejjednoduššími prostředky.

Ovšem použitých prostředků je velmi mnoho a z tohoto důvodu mohou být nalezené koherence velmi různé. Analýzou pravdivosti tvrzení a vztahů, které je spojují, lze definovat logicky nerozporné pole: odkrýváme tedy systematickosti; vystupujeme od viditelných větných těl k čisté ideální architektuře, jež byla bezpochyby maskována, stejně jako překládána, dvojnásobností gramatiky, významovým přetížením slov. Vše je však možné obrátit, sledovat cestu analogií a symbolů, znovu nacházet tematiku spíš imaginární než diskursivní, spíš afektivní než racionální a bližší touze než pojmu; její moc oživuje ty nejprotikladnější figury, avšak proto, aby je ihned představila do pomalu transformovatelné jednotky; v takovém případě odkryjeme tvárnou kontinuitu, dráhu smyslu, formujícího se v různých reprezentacích, obzorech a metaforách. Jak tematické, tak systematické koherence mohou být explicitní, nebo implicitní: lze je hledat na rovinách reprezentace, kterých si byl mluvčí subjekt vědomý, avšak které jeho diskurs — kvůli okolnostem či kvůli nedostatečnosti spočívající v samotné formě jeho řeči — nedokázal vyjádřit; lze je také hledat ve strukturách, které by autora o to víc omezovaly, ačkoli by je nezkonstruoval, a které, aniž

by si to uvědomoval, by mu vnutily postuláty, operační schémata, lingvistická pravidla, soubor tvrzení a zásadních přesvědčení, typy obrazů či celou logiku fantasmatu. Může jít nakonec i o koherence, ustavující se na úrovni individua — jeho biografie, či jedinečných okolností jeho diskursu —, avšak lze je také stanovit podle mnohem rozsáhlejších měřítek a dát jim kolektivní a diachronní dimenze nějaké epochy, obecné formy vědění, typu společnosti, souboru tradic, imaginární krajiny společné celé jedné kultuře. Ve všech těchto formách hraje takto odkrytá koherence vždy stejnou roli: ukazuje, že bezprostředně viditelné rozpory jsou pouhým odleskem na povrchu a že je třeba tuto hru rozptýlených záblesků svést do jediného ohniska. Rozpor je iluzí jednotky, která se skrývá či je skrývána: jeho místo je pouze v nesouladu mezi věděním a nevěděním, myšlením a textem, idealitou a nahodilým vtělením výrazu. Analýza v každém případě musí, v rámci možností, odstranit rozpor.

Na konci této činnosti zbývají pouze okrajové rozpory — nehody, selhání, chyby — nebo se naopak objevuje, jako kdyby celá analýza probíhala potají a navzdory, zásadní rozpor: zavedení, od samého počátku systému, neslučitelných postulátů, křížení vlivů, které nelze sladit, prvotní difrakce touhy, ekonomický a politický konflikt, jenž staví společnost proti ní samé, toto vše, místo aby se objevilo jako mnoho jiných povrchních prvků, jež je třeba redukovat, se tu nakonec odhaluje jako organizující princip, jako zakládající a utajený zákon, který zahrnuje všechny menší rozpory a poskytuje jim pevný základ: zkrátka model všech

ostatních opozic. Takový rozpor, aniž by byl zdáním či nahodilou vlastností diskursu, aniž by byl něčím, od čeho je třeba diskurs osvobodit, aby bylo možné odhalit jeho pravdu, tvoří samotný zákon jeho existence: na jeho základě se diskurs objevuje a začíná mluvit proto, aby jej přeložil a překonal; aby unikl tomuto rozporu, který se nicméně neustále obrozuje, diskurs stále pokračuje a donekonečna znovu začíná; protože rozpor vždy diskursu předchází, a ten se mu tedy nikdy nemůže zcela vyhnout, diskurs se mění, podstupuje proměny, sám sobě uniká ze své kontinuity. Rozpor tak funguje v průběhu diskursu jako princip jeho historičnosti.

Dějiny idejí tedy rozeznávají dvě úrovně rozporů: rovinu jevů, která se rozpouští v hluboké jednotě diskursu; a rovinu základů, jež nechává vzniknout samotný diskurs. Vzhledem k první rovině rozporu je diskurs ideálním tvarem, který se musí osvobodit od jejich nahodilé přítomnosti, jejich příliš viditelného těla; vzhledem k druhé rovině je diskurs empirickým tvarem, který mohou rozpory nést a jehož zdánlivou soudržnost musíme zničit, abychom nakonec našli tyto rozpory jako zlom a jako násilí. Diskurs je cesta od jednoho rozporu k druhému: dává-li vzniknout těm viditelným, pak proto, že je podřízen těm, jež ukrývá. Analyzovat diskurs znamená nechávat mizet a znovu odhalovat rozpory; předvádět hru, kterou s ním hrají; ukazovat, jak je může vyjadřovat, ztělesňovat, či poskytovat jim prchavý zjev.

Pro archeologickou analýzu nejsou rozpory jevy, jež je třeba překonat, ani tajné principy, které je třeba

odhalit. Jsou to objekty, jež je třeba popsat jako takové, aniž bychom zkoumali, v jakém úhlu pohledu se mohou rozplynout, či na jaké rovině se radikalizují a účinky se stávají příčinami. Vezměme si jednoduchý a několikrát zde již použitý příklad: Linného fixistickému principu měl v 18. století odporovat nikoli objev *Pelorie*, která pouze měnila způsoby aplikace, nýbrž určité množství „evolucionistických“ tvrzení, která lze najít u Buffona, Diderota, Bordeua, Mailleta a řady ostatních. Archeologická analýza není snahou ukázat, že pod touto protikladností a na nějaké podstatnější úrovni přijali všichni několik základních tezí (kontinuita přírody a její úplnost, vzájemný vztah mezi nejnovějšími formami a klimatem, téměř nepostřehnutelný přechod mezi živým a neživým); nespočívá ani v předvedení, že tato protikladnost odráží ve specifické oblasti historie přírody obecnější konflikt, jenž rozděluje celé vědění a myšlení v 18. století (konflikt mezi tématem uspořádaného stvoření, dosaženého jednou provždy, rozvinutého bez neredukovatelného tajemství, a tématem bující přírody obdařené enigmatickými silami, rozvíjející se krok za krokem v dějinách a rozvracející všechny prostоровé řády pod velkým náporem času). Archeologie se snaží ukázat, že tato dvě tvrzení, fixistické a „evolucionistické“, sdílejí v určitém popisu druhů a rodů společný prostor: tento popis si bere jako předmět viditelnou strukturu orgánů (to znamená jejich formu, velikost, jejich počet a umístění v prostoru) a může jej také dvěma způsoby vymežit (v celku organismu či v některých jeho prvcích, určených buď podle je-

jich významu, nebo podle potřeb taxonomie); v druhém případě se tak objeví pravidelná tabulka, obsahující jistý počet definovaných případů a tvořící určitý program všeho možného stvoření (takže uspořádání druhů a rodů, ať současné, budoucí, či již zaniklé, je definitivně fixováno); a v prvním případě jsou to skupiny příbuzností, které zůstávají neurčité a otevřené, jsou navzájem oddělené a tolerují neomezený počet nových forem, jež mohou být jakkoli blízké již existujícím formám. Rozvedeme-li takto rozpor do dvou tezí týkajících se určité sféry objektů, jejího ohraničení a rozčlenění, nevyřešíme jej, neodhalíme jeho bod usmíření. Nepřesouváme jej však ani na nějakou hlubší rovinu; definujeme místo, které zaujímá; ukazujeme větvení alternativ; lokalizujeme divergence a místo, v němž jsou tyto dva diskursy společně uloženy. Teorie struktury není společným postulátem, základem obecné víry sdílené Linnéem a Buffonem, pevnou a základní shodou, jež by odsovala konflikt mezi evolucionismem a fixismem do roviny podružných diskusí; je principem jejich neslučitelnosti, zákonem, který řídí jejich rozdvojení a jejich koexistenci. Chápe-li archeologická analýza tyto rozpory jako objekty popisu, nepokouší se odhalit na jejich místě společnou formu či tematiku, snaží se určit míru a formu jejich odchylky. Ve vztahu k dějinám idejí, které se snaží rozpustit rozpory v polotemné jednotce všeobecného tvaru nebo je přeměnit na jeden obecný, abstraktní a uniformní princip interpretace či explikace, popisuje archeologie různé *prostory neshody*.

Odmítá tedy pojímat rozpor jako obecnou funkci operující stejným způsobem na všech rovinách diskursu, kterou má analýza buď zcela potlačit, nebo dovést k primární a konstitutivní formě: vysokou hrou *rozporu* — přítomného pod tisíci tvářemi, poté potlačeného a nakonec obnoveného ve vyšším konfliktu, v němž kulminuje — nahrazuje analýzu odlišných typů rozporu, různých rovin, podle nichž jej lze sledovat, různých funkcí, jež může vykonávat.

Vezměme nejprve různé typy. Některé rozpory se nacházejí pouze na rovině tvrzení či prohlášení, aniž by ovlivňovaly režim vypovídání, který je umožnil: v 18. století tak teze o živočišné povaze zkamenělin oponovala tradičnějšímu tvrzení o tom, že jejich povaha je minerální; důsledky, odvozené z těchto dvou tvrzení, jsou samozřejmě početné a dalekosáhlé; lze však ukázat, že se zrodila ve stejné diskursivní formaci, ve stejné chvíli a za stejných podmínek pro uplatnění funkce vypovídání; jsou to rozpory, které jsou archeologicky *odvozené* a tvoří konečný stav. Jiné naopak překračují omezení diskursivní formace a oponují tezí, jež nezávisí na stejných podmínkách vypovídání: tak je Linného fixismus v rozporu s Darwinovým evolucionismem, avšak pouze v tom smyslu, že se tak neutralizuje rozdíl mezi historií přírody, k níž patří první teze, a biologií, k níž patří druhá. To jsou rozpory *vnější*, jež odrážejí protiklad mezi odlišnými diskursivními formacemi. Pro archeologický popis (nechme nyní stranou potenciální procedurální rozmanitost a nejednotnost) konstituje tento protiklad *terminus a quo*, zatímco odvozené

rozpory tvoří *terminus ad quem* analýzy. Mezi těmito dvěma extrémy pak archeologický popis popisuje to, co bychom mohli nazvat *vnitřními* rozpory: ty, jež se rozvíjejí v samotné diskursivní formaci a které, rodící se z jednoho bodu v systému formací, nechávají vyvstat subsystemy: tedy například rozpor, budeme-li se držet historie přírody v 18. století, který staví proti sobě „metodické“ a „systematické“ analýzy. Opozice tu není konečným bodem: nejde tu o dvě protikladná tvrzení vztahující se k témuž předmětu, o dvě nepřevoditelná použití jednoho pojmu, nýbrž o dva způsoby formování výpovědí, oba charakterizované určitými objekty, určitými pozicemi subjektivity, určitými pojmy a strategickými výběry. Tyto systémy však přesto nejsou prvotní: lze totiž ukázat, do jaké míry jsou oba odvozeny z jedné a téže pozitivivity, totiž z historie přírody. Právě tyto *vnitřní protiklady* jsou pro archeologickou analýzu podstatné.

Přejdeme k různým rovinám. Vnitřní archeologický rozpor není čistým a jednoduchým faktem, který stačí konstatovat jako princip či vysvětlit jako účinek. Jde o komplexní jev, který je rozvržen na různých rovinách diskursivní formace. V případě systematické přírodní historie a metodické přírodní historie, jež jsou něstále v opozici během velké části 18. století, můžeme rozeznat: *nepřiměřenost* předmětů (v případě, kdy popisujeme obecný vzhled rostliny; v případech ostatních předem určených proměnných; v jednom případě se popisuje celek rostliny, či přinejmenším její nejdůležitější části, v druhém případě určitý počet prvků, náhodně vybraných pro potřeby taxo-

nomie; jednou se berou v potaz různá stadia růstu a dospělosti rostliny, jindy se omezíme na jeden moment a na stadium optimální viditelnosti); *divergenci* modalit vypovídání (v případě systematické analýzy rostlin se používá přísný perceptuální a lingvistický kód a stále měřítko; u metodického popisu jsou tyto kódy relativně uvolněné a měřítko označování mohou oscilovat); *nepřevoditelnost* pojmů (v „systémech“ je pojem generického charakteru víceméně arbitrární, ne-li klamnou značkou pro označení rodů; v případě metod musí stejný pojem pokrýt skutečnou definici rodu); nakonec *vyloučení* teoretických možností (systematická taxonomie umožňuje „fixismus“, i když popravený myšlenkou tvoření pokračujícího v čase a postupně rozvíjejícího prvky tabulky, či myšlenkou přírodních katastrof, narušujících podle našeho momentálního pohledu lineární řád přirozených následností, avšak vylučuje možnost přeměny, kterou metoda přijímá, aniž by ji vůbec implikovala).

Nakonec funkce. Tyto formy protikladu nehrají v diskursivní praxi všechny stejnou roli: nejsou stejnorodými překážkami, které je třeba překonat, či principy růstu. V žádném případě nepostačuje hledat v nich příčinu zpomalení či zrychlení dějin; čas se do pravdivosti a ideality diskursu nezavádí na základě prázdné a všeobecné formy protikladu. Tyto protiklady jsou vždy jasně určenými funkčními momenty. Některé zajišťují *dodatečný rozvoj* pole vypovídání: otevírají řady argumentací, zkušeností, verifikací, různých závěrů; dovolují určení nových objektů, podněcují nové modalities vypovídání, definují

nové pojmy či mění pole jejich použití u již existujících: aniž by se ovšem cokoli změnilo na systému pozitivivity diskursu (to byl případ diskusí naturalistů 18. století o hranicích mezi nerostným a rostlinným, o mezích života či přírody a o původu fosílií); tyto doplňkové procesy mohou zůstat otevřené, nebo se rozhodujícím způsobem uzavřít díky důkazu, jenž je popře, nebo díky objevu, který je vyřadí ze hry. Jiné protiklady zavádějí *reorganizaci* diskursivního pole: kladou otázku možného překladu jedné skupiny výpovědí do druhé, bodu koherence, jenž by umožňoval jednu článkovat podle druhé, integrovat je v obecnějším prostoru (tak protiklad systém–metoda u naturalistů v 18. století vedl k řadě pokusů přepsat oba postupy do jediné deskriptivní formy, aby metoda získala přísnost a pravidelnost systému a aby se nahodilost systému spojila s konkrétními analýzami metody); nejde o žádné nové objekty, žádné nové pojmy, nové způsoby vypovídání, jež by se lineárně připojovaly k těm starým, nýbrž o objekty z jiné roviny (obecnější či jedinečnější), o pojmy, jež mají jinou strukturu a jiné pole aplikace, o výpovědi jiného typu, aniž by však došlo ke změně v pravidlech formování. Další protiklady hrají roli *kritiky*: zabývají se existencí a „přijátelností“ diskursivní praxe; definují bod její skutečné nemožnosti a její historické anachroničnosti (tak v samotné historii přírody je popis vzájemných organických vztahů a funkcí, které působí prostřednictvím anatomické odlišnosti a v definovaných podmínkách existence, tím, co neumožňuje nějakou přírodní historii, přinejmenším jako autonomní diskur-

sivní formaci, jež by byla taxonomickou vědou o bytostech na základě jejich viditelných charakteristik).

Diskursivní formace tedy není ideálním, spojeným a hladkým textem, který plyne pod množstvím rozporů a rozpouští je v tiché jednotě koherentního myšlení; není ani povrchem, v němž se pod tisíci různými aspekty mohou odrážet rozpory, jež by vždy zůstávaly v pozadí, avšak všude by vládly. Je to spíše prostor mnoha neshod; je to soubor rozmanitých protikladů, jejichž roviny a role musíme popsat. Archeologická analýza pak vytyčuje primát rozporu, jenž má svůj vzor v současném přijetí i odmítnutí jednoho a téhož tvrzení. Ovšem nečiní tak proto, aby vyrovnala všechny protiklady v obecných formách myšlení a násilně je pacifikovala návratem k omezujícímu *a priori*. Jde naopak o to, vyznačit v nějaké diskursivní praxi místo, kde se utvářejí, definovat formu, kterou na sebe berou, vztahy, jež mezi sebou mají, a oblast, kterou ovládají. Zkrátka udržovat diskurs v rámci mnohosti jeho nerovností, a následně potlačit téma rozporu uniformně ztráceného a znovu nalézaného, rozpouštějícího se a vždy se znovu rodícího v nerozlišitelném živlu logu.

4. SROVNÁVACÍ FAKTA

Archeologická analýza individualizuje a popisuje diskursivní formace. To znamená, že je musí srovnávat, stavět je proti sobě v simultaneitě, v níž se objevují, odlišovat je od těch, jež mají jiný jízdní řád, uvádět je podle toho, co mají specifické, do vztahu s nediskursivními praktikami, jež je obklopují a jež jim slouží jako obecný prvek. Archeologické zkoumání je proto, na rozdíl od epistemologické či „architektonické“ deskripce, jež analyzují vnitřní strukturu teorie, vždy v plurálu: pracuje s mnoha rejstříky; prochází mezerami a odchylkami; má svou oblast, v níž se jednotky staví vedle sebe, oddělují se, zpevňují své hrany, navzájem se konfrontují a zdůrazňují prázdná místa, jež leží mezi nimi. Zabývá-li se jedinečným typem diskursu (diskursem psychiatrie v *Dějínách šílenství* nebo diskursem medicíny ve *Zrození kliniky*), pak proto, aby srovnáním stanovila jeho chronologické meze; také proto, aby současně s nimi a v korelaci s nimi popsala institucionální pole, soubor událostí, praktiky, politická rozhodnutí a zřetězení ekonomických procesů, v nichž figurují demografické výkyvy, techniky sociální péče, potřeby pracovní síly, různé úrovně nezaměstnanosti atd. Může však také pomoci

jisté formy laterálního přiblížení (jako ve *Slovech a věcech*) rozehrát několik různých pozitivit, u nichž srovnává jejich průběžné stavy během určitého časového úseku a jež konfrontuje s dalšími typy diskursu, které se vyskytovaly v dané epoše.

Všechny tyto analýzy se však výrazně liší od těch, které se provádějí obvykle.

1. V archeologické analýze je srovnání vždy omezené a regionální. Archeologie nechce odhalit obecné formy, snaží se načrtnout jedinečné konfigurace. Když konfrontujeme všeobecnou gramatiku, analýzu bohatství a historii přírody v klasické době, není to proto, abychom seskupili tři projevy — výjimečně zatížené vyjadřovací hodnotou a až dosud podivuhodně přehlížené — jediné mentality, jež byla rozšířena v 18. a 19. století; není to proto, abychom na základě omezeného modelu a v jedinečné oblasti znovu konstituovali formy racionality, jež působily v celé vědě klasického období, dokonce ani proto, abychom objasnili ten nejméně známý profil tváře kultury, o níž jsme se domnívali, že ji důvěrně známe. Nechtěli jsme ukázat, že lidé se v 18. století obecně zajímali spíš o řád než o dějiny, spíš o klasifikaci než o stávání se, spíš o znaky než o mechanismy kauzality, ale odhalit jasně určený soubor diskursivních formací, mezi nimiž existuje jistý počet popsatečných vztahů. Tyto vztahy nepřesahují do pohraničních oblastí a nelze je přesouvat stále blíž k souboru současných diskursů, a už vůbec ne k tomu, co obvykle označujeme jako „duch klasicismu“: jsou úzce omezeny na

studovanou triádu a neplatí jinde než v oblasti, která je takto specifikována. Tento interdiskursivní celek je sám, ve své formě skupiny, ve vztahu k ostatním typům diskursu (na jedné straně k analýze reprezentace, k obecné teorii znaků a k „ideologii“; a k matematice, algebraické analýze a snaze zavést jakousi *mathesis* na straně druhé). Jsou to vnitřní a vnější vztahy, které charakterizují historii přírody, analýzu bohatství a všeobecnou gramatiku jako specifický celek a umožňují v nich rozeznávat *interdiskursivní konfiguraci*.

Někteří říkají: „Proč nebyla řeč o kosmologii, fyziologii či biblické exegezi? Nebylo to proto, že chemie před Lavoisierem, Eulerova matematika, nebo Vicova historie — pokud by byly vzaty v úvahu — by mohly znehodnotit všechny ty analýzy, jež čteme ve *Slovech a věcech*? Neexistovaly snad v 18. století, tak bohatém na představivost, nějaké další ideje, které se nevešly do strnulého rámce archeologie?“ Těm všem, jejich legitimní netrpělivosti, protipříkladům, jimiž jsou pochopitelně bohatě zásobeni, odpovím: ano, jistě. Nejenže připouštím, že moje analýza je omezená, nýbrž chci to po ní a ukládám jí to. Pro mne by protipříkladem byla pouze možnost říci: všechny ty vztahy, které jste popsal v souvislosti se třemi jedinečnými formacemi, všechny ty sítě, v nichž se ve vzájemném souladu rozčlenily teorie atribuce, artiklace, označování a derivace, celá ta taxonomie, jež spočívá na nespojitě charakterizaci a na spojitosti řádu, to vše lze najít uniformně a stejným způsobem i v geometrii, v racionální mechanice, ve fyziologii tě-

lesných šťáv a zárodků, v kritice dějin náboženství či v rodící se krystalografii. To by ve skutečnosti dokazovalo, že jsem nepopsal, jak jsem zamýšlel, *oblast interpozitivity*; charakterizoval bych ducha či vědu jedné epochy — něco, proti čemu je celý můj podnik namířen. Vztahy, které jsem popsal, platí proto, aby definovaly jedinečnou konfiguraci; nejsou to znaky, určené k popisu tváře kultury v její totalitě. Příznivci *Weltanschauungu* budou nespokojeni; trvám na tom, že popis, jež jsem zahájil, není stejného typu, jako ten jejich. To, co by pro ně bylo mezerou, zapomněním, omylem, je pro mne záměrným a metodickým vyloučením.

Lze však také říci: konfrontoval jste všeobecnou gramatiku s historií přírody a s analýzou bohatství. Proč ale ne s historií, tak jak byla provozována v celé této epoše, s biblickou kritikou, s rétorikou, s teorií výtvarného umění? Neodkryl byste potom zcela jiné pole interpozitivity? Jaká privilegia má tedy pole, jež jste popsal? Žádná; je pouze jedním z popsatelných souborů; pokud bychom se ve skutečnosti chopili všeobecné gramatiky a pokusili se definovat její vztahy k historickým disciplínám a k textové kritice, zcela jistě bychom zjistili, že se zde rýsuje zcela jiný systém vztahů; a popis by odhalil interdiskursivní síť, která se s onou první sítí nekryje, ale v některých jejích bodech ji kříží. Podobně by taxonomie naturalistů mohla být konfrontována nikoli již s gramatikou či ekonomii, nýbrž s fyziologií a patologií: i zde by se začaly ukazovat nové interpozitivity (srovnáním taxonomicko-gramaticko-ekonomických vztahů

analyzovaných ve *Slovech a věcech* a taxonomicko-patologických vztahů studovaných ve *Zrození kliniky*). Počet těchto sítí tedy není předem definován; jedině přezkoušení analýzou může potvrdit, zda existují a které z nich existují (to jest, které z nich lze popisovat). Navíc nepatří každá diskursivní formace pouze (přínejmenším nikoli nutně) k jedinému systému; vstupuje současně do několika polí vztahů, kde nezaujímá totéž místo a nevykonává stejnou funkci (vztahy taxonomicko-patologické nejsou izomorfní se vztahy taxonomicko-gramatickými; vztahy mezi gramatikou a analýzou bohatství nejsou izomorfní se vztahy gramatiky a exegeze).

Horizontem archeologie tak není *nějaká* věda, *nějaká* racionalita, *nějaká* mentalita, *nějaká* kultura; je jím propletení interpozitivity, jejichž hranice a body překřížení nemohou být fixovány naráz. Archeologie je srovnávací analýza, jež nemá v úmyslu redukovat rozmanitost diskursů a načrtnout jednotku, která by je totalizovala, nýbrž obnovit jejich rozmanitost v různých figurách. Archeologické srovnávání nemá unifikující, ale rozmnožující účinek.

2. Konfrontujeme-li všeobecnou gramatiku, historii přírody a analýzu bohatství v 17. a 18. století, mohli bychom se ptát, jaké ideje byly společné v této epoše lingvistům, přírodovědcům a ekonomickým teoretikům; mohli bychom se ptát, jaké implicitní postuláty navzdory diverzitě svých teorií společně předpokládali, jakými obecnými principy se, třebaže mlčky, řídili; mohli bychom se ptát, jaký vliv na taxonomii

měla analýza jazyka, či jakou roli hrála idea uspořádané přírody v teorii bohatství; rovněž bychom mohli studovat vzájemné rozptýlení těchto různých typů diskursu, prestiž, přiznávanou každému z nich, jejich ohodnocení podle stáří (či naopak podle toho, že jsou nedávného data) a podle míry přesnosti, komunikační kanály a způsoby, jimiž se uskutečňovala výměna informací; a konečně bychom se také mohli stejně jako ve zcela tradičních analýzách ptát, do jaké míry přenesl Rousseau do své analýzy jazyků a jejich původu své znalosti a svou zkušenost botanika; jaké společné kategorie aplikoval Turgot v analýze peněz a v teorii řeči a etymologie; jak byla idea univerzálního, umělého a dokonalého jazyka upravena a použita klasifikátory jako Linné či Adanson. Jistě, všechny tyto otázky by byly legitimní (přinejmenším některé z nich. . .). Ale ani jedny, ani druhé nejsou na rovině archeologie podstatné.

Archeologie chce především osvobodit — ve specifčnosti a v odstupu, jež si udržují různé diskursivní formace — hru analogií a diferencí, tak jak se ukazují na rovině pravidel formování. To zahrnuje pět oddělených úkolů:

a) Ukázat, jak mohou být zcela odlišné diskursivní prvky formovány na základě analogických pravidel (pojmy všeobecné gramatiky jako sloveso, podmět, doplněk či kořen jsou formovány na základě stejných dispozic pole vypovídání — teorie atribuce, artikulace, označování, derivace —, jako zcela odlišné, radikálně heterogenní pojmy přírodních dějin a ekonomie); ukázat mezi různými formacemi *archeologické izomorfismy*.

b) Ukázat, do jaké míry se tato pravidla aplikují či neaplikují stejným způsobem, do jaké míry se spojují či nespojují ve stejném pořadí, šíří se nebo nešíří podle stejného modelu v odlišných typech diskursu (všeobecná gramatika propojila navzájem a v tomto pořadí teorii atribuce, artikulace, označování a derivace; přírodní historie a analýza bohatství seskupily první dvě a poslední dvě, ale každou z nich spojily v opačném pořadí): definovat *archeologický model* každé formace.

c) Ukázat, jak naprosto odlišné pojmy (jako pojmy hodnoty a druhového charakteru a pojmy ceny a rodového charakteru) zaujímají ve větvení svých systémů pozitivitu — které jsou proto vybaveny *archeologickou izotopií* — analogické pozice, zatímco jejich oblast aplikace, jejich stupeň formalizace a obzvlášť jejich historická geneze jsou si ve skutečnosti navzájem cizí.

d) Ukázat naopak, jak jeden a tentýž pojem (případně dokonce označovaný stejným slovem) může zahrnovat dva archeologicky odlišné prvky (pojem původu a pojem evoluce nemají ani stejnou roli, ani stejné místo, ani stejný způsob formování v systému pozitivitu všeobecné gramatiky a v systému historie přírody); ukázat *archeologické neshody*.

e) Nakonec ukázat, jak se mohou mezi pozitivitami ustavovat vztahy subordinace či komplementarity (ve vztahu mezi analýzou bohatství a analýzou druhů hraje popis řeči po celé klasické období dominantní roli do té míry, v jaké je teorie znaků institucí, jež zdvojuje, označuje a reprezentuje samotnou reprezentaci): ustavit *archeologické korelace*.

Žádný z těchto popisů se neopírá o přiřazování vlivů, proměn, informačních přenosů, komunikace. Ne snad že by šlo o to, popřít jejich existenci, či odmítnout, že by mohly být někdy předmětem popisu. Spíš šlo o to, zaujmout vůči nim jistou míru odstupu, posunout rovinu útoku analýzy, zaměřit se na to,

co je umožňuje; vyznačit body, v nichž mohlo dojít k projekci jednoho pojmu na druhý, fixovat izomorfismy, jež dovolily přenos metod či technik, předvést blízkosti, symetrie či analogie, jež umožnily generalizace; zkrátka popsat pole vektorů a diferenciální receptivity (propustné či nepropustné), které bylo podmínkou historické možnosti soustavy výměn. Konfigurace interpozitivity není skupina příbuzných disciplín; není to ani pouhý pozorovatelný fenomén podobnosti; není to jen globální vztah několika diskursů k tomu či onomu jinému diskursu; je to zákon jejich komunikace. Neznamená to: protože Rousseau a s ním i ostatní uvažovali postupně o uspořádání druhů a o původu jazyka, byly navázány vztahy mezi taxonomií a gramatikou a docházelo mezi nimi k výměnám; protože po Lawovi a Petym chtěl Turgot pojednat peníze jako znak, sblížily se ekonomie a teorie jazyka a jejich dějiny nesou dosud znaky těchto pokusů. Znamená to spíš — tedy přinejmenším pokud se snažíme o archeologický popis —, že vzájemné uspořádání těchto tří pozitivit bylo takové, že na rovině prací, autorů, individuálních existencí, projektů a pokusů lze nalézt takové výměny.

3. Archeologie též ukazuje vztahy mezi diskursivními formacemi a nediskursivními oblastmi (institucemi, politickými událostmi, ekonomickými praktikami a procesy). Tato porovnání nemají za cíl odhalit velké kulturní kontinuity či izolovat mechanismy kauzality. Před souborem faktů vypovídání archeologie ne-

hledá, co jej mohlo motivovat (to by bylo zkoumání kontextů formulací); nesnaží se ani zjistit, co vyjadřují (to je úkolem hermeneutiky); pokouší se určit, jak mohou být pravidla formování, jimž se podřizují — a která charakterizují pozitivitu, k níž patří —, spojena s nediskursivními systémy: pokouší se definovat specifické formy artikulace.

Vezměme jako příklad klinickou medicínu, jejíž ustavení v 18. století proběhlo současně s mnoha politickými událostmi, ekonomickými fenomény a institucionálními změnami. Mezi těmito fakty a organizací nemocniční medicíny lze snadno, přinejmenším intuitivně, vytušit jisté souvislosti. Ale jak je analyzovat? Symbolická analýza by v organizaci klinické medicíny a v historických procesech, jež ji doprovázely, viděla dvě současné vyjádření, která se vzájemně reflektují a symbolizují, slouží si navzájem jako zrcadlo a jejich významy jsou zachyceny v nekonečné hře odkazů: dvě vyjádření, jež nevyjadřují nic jiného než formu, kterou mají společnou. Tak by lékařské myšlenky organické spolupráce, funkční soudržnosti, tkáňové komunikace — a odmítnutí principu klasifikace nemocí ve prospěch analýzy tělesných interakcí — odpovídaly (aby je reflektovala, ale také aby v nich byla reflektována) politické praxi, jež pod ještě feudálními stratifikacemi, pod vztahy funkčního typu a pod projevy ekonomické solidarity odhaluje společnost, jejíž závislosti a vzájemnosti byly v kolektivní formě zajišťovány analogonem života. Kauzální analýza by na druhé straně spočívala ve zkoumání, do jaké míry mohly politické změny či ekonomické pro-

cesy určovat myšlení vědců — horizont a směr jejich zájmu, jejich hodnotový systém, jejich způsob vnímání věcí, styl jejich racionality; a tak v době, kdy industriální kapitalismus začal registrovat své potřeby pracovní síly, získala nemoc sociální rozměr: udržování zdraví, léčba, veřejná pomoc chudým nemocným, výzkum patogenních případů a ohnisek se staly kolektivním závazkem, jež zčásti vzal stát na sebe a zčásti dohlížel na jeho plnění. Odtud vyplývá zhodnocení lidského těla jako pracovního nástroje, péče o racionalizaci medicíny podle modelu ostatních věd, snahy o udržení zdravotní úrovně populace, pozornost věnovaná terapii, podporování jejich účinků, registrování dlouhodobých jevů.

Archeologie situuje svou analýzu na jinou rovinu: fenomény vyjádření, reflexe a symbolizace jsou pro ni pouhými účinky všeobecného čtení, hledajícího formální analogie či překlady smyslu; kauzální vztahy pak mohou být stanoveny pouze na rovině kontextu nebo situace a jejich účinku na mluvící subjekt; jedny i druhé mohou být vyznačeny teprve poté, co byly definovány pozitivivy, v nichž se objevují, a pravidla, podle kterých se tyto pozitivivy formují. Pole vztahů, jež charakterizuje diskursivní formaci, je místem, v němž mohou být symbolizace a jejich účinky vnímány, situovány a určeny. Jestliže archeologie přibližuje diskurs medicíny k určitému počtu praktik, děje se tak proto, aby odhalila mnohem méně „bezprostřední“ vztahy než vyjádření, avšak mnohem přímější než vztahy kauzality, zprostředkované vědo-

mím mluvících subjektů. Chce ukázat nikoli jak politická praxe určovala smysl a formu diskursu medicíny, nýbrž jak a z jakého titulu je součástí podmínek vytvoření, vložení a fungování. Tento vztah může být určen na několika rovinách. Nejdříve k rovině rozdělení a určení předmětu medicíny: nebyla to jistě politická praxe, co od začátku 19. století předkládalo medicíně nové předměty jako poškození tkáně či anatomicko-fyziologické korelace; otevírala však nová pole pro vyznačení předmětů medicíny (tato pole byla tvořena administrativně ohraničenou a střeženou masou populace, posuzovanou podle jistých norem života a zdraví, analyzovanou podle forem dokumentární a statistické registrace; rovněž byla tvořena velkými lidovými armádami revolučního a napoleonského období, s jejich specifickou formou lékařské kontroly; dále je tvořily instituce nemocniční péče, jež byly definovány na konci 18. a na začátku 19. století jako funkce ekonomických potřeb doby a reciproční pozice společenských tříd). Tento vztah politické praxe a diskursu medicíny lze také pozorovat na postavení lékaře, jenž získává nikoli pouze privilegovaný, ale téměř exkluzivní přístup k tomuto diskursu ve formě institucionálního vztahu, jaký může lékař mít ke svému nemocničnímu či soukromému pacientovi, a ve způsobech vyučování a šíření, jež jsou pro toto vědění autorizovány či předepsány. A konečně lze tento vztah také uchopit ve funkci, která je přisouzena diskursu medicíny, či v roli, která je od něj vyžadována, pokud jde o to, posuzovat jedince, provádět administrativní rozhodnutí, prosazovat ve spo-

lečnosti normy, skrývat je — aby byly „rozpuštěny“ či zamaskovány — za konflikty jiného řádu, předkládat přirozené modely pro analýzy společnosti a praktik, které se jí týkají. Účelem tedy není ukázat, jak politická praxe dané společnosti utvářela či měnila medicínské pojmy a teoretickou strukturu patologie, nýbrž jak je diskurs medicíny jako praxe týkající se jistého pole předmětů, nacházející se v rukou několika statutárně pověřených jedinců a koneckonců jako nositel některých společenských funkcí artikulován v praktických, jež jsou vůči němu vnější a samy nejsou diskursivní povahy.

Jestliže archeologie v této analýze odkládá stranou téma výrazu a reflexe, jestliže odmítá vidět v diskursu povrch symbolické projekce událostí či procesů situovaných někde jinde, pak nikoli proto, aby odhalila kauzální zřetězení, které by mohlo být krok za krokem popsáno a které by umožnilo uvést do vztahu objev a událost či pojem a sociální strukturu. Jestliže však na druhé straně odkládá takovou kauzální analýzu, jestliže se chce vyhnout nutnému zprostředkování promlouvajícím subjektem, pak ne aby zajistila suverénní a osamocenou nezávislost diskursu, nýbrž aby odkryla oblast existence a fungování diskursivní praxe. Jinými slovy, archeologický popis diskursů se rozvíjí v dimenzi obecné historie; snaží se odhalit celou tu oblast institucí, ekonomických procesů, společenských vztahů, podle nichž lze článkovat diskursivní formaci; pokouší se ukázat, že autonomie a specifičnost diskursu mu ještě neposkytují

statut čisté ideality a naprosté historické nezávislosti; chce osvětlit tuto jedinečnou rovinu, na níž může historie poskytnout prostor definovaným typům diskursu, jež mají svůj vlastní typ historičnosti a jsou ve vztahu s celým souborem různých jiných historičností.

5. ZMĚNA A TRANSFORMACE

Co nyní můžeme říci o archeologickém popisu změny? V rámci tradičních dějin idejí bychom mohli vytvořit tolik kritických teorií, kolik bychom chtěli či dokázali: přinejmenším si tyto dějiny berou za své hlavní téma jevy následnosti a časového zřetězení, analyzují je podle schémat evoluce, a popisují tak rozvinutí diskursů v dějinách. U archeologie se naopak zdá, že se zabývá historií jen proto, aby ji zmrazila. Na jedné straně opomíjí při popisu diskursivních formací časové řady, jež se zde mohou manifestovat; hledá obecná pravidla, která platí uniformně a stejným způsobem ve všech bodech času: nevnučuje tak možná pomalému a nepostřehnutelnému vývoji omezující figuru synchronie? Neplatí v tomto „světě idejí“, který je sám o sobě tak vratký, v němž i ty zdánlivě nejstabilnější figury zanikají tak rychle, kde naopak vzniká tolik nepravidelností, jež získají později definitivní postavení, kde budoucnost vždy anticipuje sebe samu, zatímco minulost se neustále přesouvá, za jistý druh nehybného myšlení? A když se na druhé straně archeologie uchyluje k chronologii, zdá se, že jediné proto, aby na hranicích pozitivit fixovala dva výrazné body: moment jejich zrodu a moment

jejich zmizení, jako kdyby trvání bylo užitečné jen k určení tohoto primitivního kalendáře, avšak v celém průběhu analýzy samotné zůstávalo elidováno; jako kdyby čas existoval pouze v prázdném okamžiku zlomu, v bílé a paradoxně nečasové trhlině, kdy je náhle jedna formace nahrazena druhou. Ať už existuje jako synchronie pozitivit, nebo jako okamžitost substitucí, čas se vytrácí a s ním mizí i možnost historického popisu. Diskurs je vytržen ze zákona dění a ustavuje se v nespojitě nečasovosti. Znehybňuje se ve fragmentech: v nejistých střepinách věčnosti. S tím se však dá sotva něco dělat: několik po sobě jdoucích věčností, hra stálých obrazů, jež se samy vytrácejí, nevytváří ani pohyb, ani čas, ani dějiny.

Na tyto věci je však třeba podívat se trochu zblízka.

A.

Nejprve zřejmá synchronie diskursivních formací. Jedno je jisté: jejich pravidla budou těžko uložena v každé z výpovědí, v důsledku toho patrně nepůsobí v každé výpovědi a nedochází pokaždé k jejich modifikaci; v činnosti je lze nalézt ve výpovědích či skupinách výpovědí značně rozptýlených v čase. Viděli jsme například, že různé objekty historie přírody podléhaly stejným pravidlům formování v průběhu téměř celého století — od Tourneforta po Jussieua; viděli jsme, že teorie atribuce je stejná a hraje tutéž roli u Lancelota, Condillaca i Destutt de Tracyho. Viděli jsme navíc, že pořadí výpovědí podle archeologické derivace nereprodukovalo nutně pořadí následnosti

v čase: u Beauzéea nacházíme výpovědi, které z hlediska archeologie předcházejí ty, s nimiž se potkáme v *Gramatice* Port-Royalu. V takové analýze tedy dochází k pozastavení *časových posloupností* — přesněji řečeno kalendáře formulací. Ovšem toto pozastavení slouží právě k tomu, aby se objevily vztahy, jež charakterizují temporalitu diskursivních formací a článků je v řadách, jejichž křížení nijak nebrání analýze.

a) Archeologie definuje pravidla formování souboru výpovědí. Ukazuje tím, jak se může stát následnost událostí ve stejném pořadí, v jakém se prezentuje, objektem diskursu, jak může být zaznamenávána, popisována, vykládána, zpracována v pojmech a jak může poskytnout příležitost pro teoretický výběr. Archeologie analyzuje stupeň a formu propustnosti diskursu: poskytuje princip jeho artikulace v řetězci následujících událostí; definuje operátory, kterými se události přepisují do výpovědí. Nezabývá se například vztahem mezi analýzou bohatství a velkými peněžními fluktuacemi v 17. a na počátku 18. století; snaží se ukázat, co mohlo být v těchto krizích vzato jako objekt diskursu, jak by v něm mohly být tyto krize konceptualizovány, jak zde mohly zájmy, které se během těchto procesů střetávaly, rozvíjet své strategie. Nebo opět, archeologie nepředpokládá, že cholera v roce 1832 byla pro medicínu událostí: ukazuje, jak klinický diskurs uplatňoval pravidla, jež umožnila reorganizaci celé oblasti objektů medicíny, jak mohl použít celý soubor metod zapisování a záznamu, jak mohl odmítnout pojem zápalu a definitivně zlikvidovat starý teoretický problém horeček. Archeologie nepopírá možnost nových výpovědí ve vztahu k „externím“ událostem. Jejím úkolem je ukázat, za jakých podmínek mezi nimi může taková korelace existovat a v čem přesně spočívá (jaké jsou její hranice, forma, kód, zákon možnosti). Neuniká před touto mobilitou diskursů, jež s nimi hýbe v rytmu událostí; snaží se uvolnit rovinu, na níž se uvádí do pohybu —

a kterou bychom mohli nazvat rovinou *zařazení* událostí. (Zařazení, jež je specifické pro každou diskursivní formaci a jež například v analýze bohatství a v politické ekonomii, ve staré medicíně „konstituci“ a v moderní epidemiologii nemá stejná pravidla, stejné operátory, ani stejnou citlivost.)

b) Všechna tato pravidla formování, která archeologie přisuzuje nějaké pozitivě, navíc nemají stejně obecnou platnost: některá jsou speciálnější a vyvozená z ostatních. Tato subordinace může být pouze hierarchická, ale může také nést časový vektor. Tak spolu ve všeobecné gramatice navzájem souvisí teorie slovesa-přísudku a jména-artikulace: a druhá je odvozena z první, aniž by však mezi nimi bylo možné určit pořádek následnosti (jiný než deduktivní či rétorický, který byl zvolen pro jejich předvedení). Naproti tomu se analýza doplňku či zkoumání kořenů mohly objevit (či znovuobjevit) pouze tehdy, když se rozvíjela analýza atributivní věty či pojmu jména jako analytického znaku reprezentace. Jiný příklad: v klasické epoše je princip kontinuity bytosti zahrnut v klasifikaci druhů podle strukturálních charakteristik; a v tomto smyslu jsou synchronní; naproti tomu teprve tehdy, když je vytvořena tato klasifikace, je možné tato přerušení a tyto nedostatečnosti interpretovat v kategoriích historie přírody, země a druhů. Jinými slovy, archeologické rozvětvení pravidel formování není jednotvárně simultánní síť: existují tu vztahy, křížovatky, derivace, jež jsou časově neutrální; existují tu jiné, jež implikují určitou časově podmíněnou orientaci. Archeologie tak jako svůj model nepřijímá ani čisté logické schéma současnosti, ani lineární následnost událostí; snaží se však ukázat, jak se nutně následné vztahy protínají se vztahy, jež takové nejsou. V důsledku toho nevěří, že systém positivity je synchronní figurou, již lze vnímat jen tak, že přitom celek diachronního procesu uzavorkujeme. Aniž by byla lhostejná k následnosti, vyznačuje archeologie *časové vektory derivace*.

Archeologie nechce chápat jako současné to, co je dáno jako následující; nesnaží se zmrazit čas a nahradit jeho proud událostí vzájemnými vztahy, jež kreslí nehybnou figuru. To, co odkládá stranou, je téma následnosti jako něčeho absolutního: jako prvotního a nerozlučitelného propojení, jemuž by byl diskurs podřízen díky svému zákonu konečnosti; to je také téma existence jediné formy a jediné roviny následnosti v diskursu. Tato témata nahrazuje archeologie analýzou, která odkrývá zároveň různé formy následnosti, jež se v diskursu překrývají (a formami tu nelze rozumět pouze rytmy či příčiny, nýbrž i řady jako takové), a způsob, jakým jsou takto specifikované následnosti artikulovány. Místo abychom sledovali linii původního kalendáře, vzhledem k níž se ustavila chronologie následných či současných událostí, chronologie krátkých či trvalých procesů, okamžikových či stálých jevů, snažíme se ukázat, jak může existovat následnost a na jakých různých rovinách můžeme nalézt odlišné následnosti. Abychom ustavili archeologickou historii diskursu, musíme se odpoutat od dvou modelů, jež nepochybně dlouhou dobu prosazovaly svůj obraz: lineární model promluvy (a přinejmenším zčásti i psaní), v němž všechny události postupně následují, bez účinků shody či překrývání; a model proudu vědomí, jehož přítomnost sama sobě uniká v otevřenosti budoucnosti a v retenci minulosti. Ať už je to jakkoliv paradoxní, diskursivní formace nemají stejný model historičnosti jako pohyb vědomí či linearita jazyka. Diskurs, přinejmenším takový, jaký analyzuje archeologie, to jest na rovině jeho poziti-

vity, není vědomí, umisťující svůj projekt do formy, jež je řeči vnější; není to jazyk plus subjekt, který jím promlouvá. Je to praxe, která má své vlastní formy propojení a následnosti.

B.

Archeologie mluví o řezech, zlomech, dírách, o zcela nových formách pozitivitu a o náhlých přerozděleních mnohem ochotněji než historie idejí. Zabývat se historií politické ekonomie podle tradice znamená hledat vše, co předcházelo Ricarda, vše, co mohlo předznamenat jeho analýzy, jejich metody a základní pojmy, vše, co zvýšilo pravděpodobnost jeho objevů; zabývat se historií srovnávací gramatiky znamená nalézt stopu — daleko před Boppem a Raskem — předběžných výzkumů blízkosti a příbuznosti jazyků, určit jaký mohl mít Anquetil-Duperron podíl na konstituování indoevropského prostoru; znamená to najít první porovnání konjugací v latině a v sanskrtu, provedené v roce 1769; znamená to vrátit se v případě nutnosti až k Harrisovi či Ramusovi. Archeologie postupuje opačně: usiluje spíš o rozpletení všech těch nitek, které jí nachystala trpělivost historiků; zmnožuje difference, směšuje linie komunikace a snaží učinit přechody od jednoho k druhému obtížnější; nepokouší se ukázat, že fyziokratická analýza výroby připravila půdu pro analýzu Ricardovu; nepovažuje tvrzení, že Cœurdoux byl předstoupněm Boppa, za podstatné pro své vlastní analýzy.

Čemu odpovídá toto trvání na diskontinuitách? Po pravdě řečeno je paradoxní pouze ve vztahu ke zvyku těchto historiků. Právě tento zvyk — se svou starostí o spojitost, o přechody, o anticipace, o předběžné náčrty — velmi často rozehrává paradox. Od Daubentona ke Cuvierovi, od Anquetila k Boppovi, od Graslina, Turgota či Forbonnaisa k Ricardovi — navzdory tomu, že je to chronologicky tak omezené rozpětí — existuje nespočetně diferencí, a to velmi rozdílné povahy: některé jsou lokalizované, jiné jsou obecné; jedny se opírají o metody, druhé o pojmy; jednou jde o oblast objektů, jindy o celý nástroj lingvistiky. Ještě názornější příklad lze uvést z medicíny: během jedné čtvrtiny století, mezi roky 1790 a 1815 se diskurs medicíny proměnil mnohem hlouběji než od 17. století, nepochybně víc než od středověku a možná až od medicíny antického Řecka: změna, která vedla k objevení se nových objektů (organická poškození, hluboká ložiska, tkáňové změny, cesty a formy šíření mezi organismy, anatomicko-klinické znaky a vztahy), technik pozorování, detekce patologického ložiska, vedení záznamů; jiné rozčlenění vnímání a téměř úplně nový slovník popisu; hry pojmů a dosud neznámé nosografické distribuce (někdy stoleté, jindy tisícileté kategorie jako horečka či konstituce zmizely a nemoci pravděpodobně stejně staré jako svět — tuberkulóza například — byly konečně izolovány a pojmenovány). Tvrzení, že archeologie si tyto difference nahodile vymýšlí, nechme proto těm, kteří nedopatřením nikdy neotevřeli *Filosofickou nosografii* či *Pojednání o membránách*. Archeologie se

pouze snaží brát tyto difference vážně: rozmotat jejich spleť, určit, jak se rozmisťují, jak se navzájem implikují, řídí, ovládají, do jakých různých kategorií patří; zkrátka popsat tyto difference a spolu s tím mezi nimi ustavit systém diferencí. Existuje-li tu archeologický paradox, nespočívá v tom, že by archeologie zmnožovala difference, nýbrž v tom, že je odmítá redukovat, přičemž převrací obvyklé hodnoty. Pro dějiny idejí je difference, tak jak se jim jeví, chybou nebo léčkou; moudrost analýzy spočívá v tom, že místo aby se jí nechala zastavit, snaží se ji rozpustit: hledá pod ní diferencí menší, a pod ní další, ještě omezenější, a pokračuje tak až k ideální limitě, jíž by byla ne-difference dokonalé spojitosti. Archeologie si naopak bere za objekt popisu to, co je obvykle považováno za překážku: jejím projektem není stát nad diferencemi, nýbrž analyzovat je, říci, v čem přesně spočívají a *diferenciovat* je. Jak tato diferenciací pracuje?

1. Místo aby považovala diskurs pouze za řadu homogenních událostí (individuálních formulací), odlišuje archeologie v samotné hutnosti diskursu několik rovin možných událostí: rovinu výpovědí jako takových v jejich jedinečném vynoření; rovinu objevení se objektů, typů vypovídání, pojmů, strategických voleb (či transformací, které ovlivňují to, co již existuje); rovinu derivací nových pravidel formování na základě pravidel, která jsou již platná — vždy však v prostředí jedné a téže positivity; a nakonec čtvrtá rovina, na níž se uskutečňuje nahrazení jedné diskursivní formace druhou (nebo čisté a jednoduché objevení se a zmizení nějaké positivity). Tyto události, jež jsou zdaleka nejzávažnější, jsou pro archeologii ty nejdůležitější: v každém případě je může odhalit jedině archeologie. Nejsou to však jediné objekty jejího popisu; byla by chyba domnívat se, že

imperativně řídí všechny ostatní objekty a že zavádějí i na ostatních rovinách, jež lze rozeznat, analogické a simultánní zlomy. Všechny události, k nimž dochází v hutnosti diskursu, nejsou vertikálně seřazeny. Jistě, objevení se diskursivní formace je často doprovázeno rozsáhlým obnovením objektů, forem vypovídání, pojmů a strategií (princip, který však není vůbec univerzální: všeobecná gramatika se ustavila v 17. století, aniž by došlo k nějakým výrazným změnám v gramatické tradici); nelze však stanovit určitý pojem či zvláštní objekt, který náhle manifestoval svou přítomnost. Takovou událost pak nelze popisovat podle kategorií, jež mohou vyhovovat vynořování formulace, či objevení se nového slova. Těto události je zbytečné klást otázky typu: „Kdo je její autor? Kdo mluví? Za jakých okolností a z nitra jakého kontextu? Jakými je veden intencemi a jaký projekt jimi sleduje?“. Objevení se nové pozitivivity není signalizováno novou větou — nečekanou, překvapivou, logicky nepředvídatelnou, stylisticky odchylnou —, jež by byla vložena v nějakém textu a oznamovala buď začátek nové kapitoly či nástup nového mluvčího. Je to událost zcela odlišného typu.

2. Pro analýzu takových událostí nestačí konstatovat modifikace a uvádět je ihned do vztahu buď s teologickým a estetickým modelem stvoření (s jeho transcendencí, s celou hrou jeho původností a objevů), nebo s psychologickým modelem uvědomování (s jeho předběžnými nejasnostmi, anticipacemi, výhodnými podmínkami, s jeho schopnostmi restrukturace), nebo také biologickým modelem evoluce. Je třeba přesně definovat, v čem tyto modifikace spočívají: to znamená nahradit neurčitý odkaz na *změnu* — všeobecnou nádobu, plnou všech událostí a zároveň abstraktní princip jejich následnosti — analýzou *transformací*. Zmizení jedné pozitivivity a objevení se druhé zahrnuje několik typů transformací. Postupujeme-li od těch nejjedinečnejších k těm nejobecnějším, můžeme a musíme popsat: jak se transformovaly různé prvky jednoho systému formování (jaké byly například variace míry nezaměstnanosti a požadavků pra-

covní síly, jaká politická rozhodnutí se týkala cechů a univerzity, jaké byly nové potřeby a nové možnosti chudinské péče na konci 18. století — prvky, jež všechny vstupovaly do systému formování klinické medicíny); jak se transformovaly vztahy, charakteristické pro nějaký systém formování (jak byl například v polovině 18. století modifikován vztah mezi polem vnímání, lingvistickým kódem, instrumentálním zprostředkováním a informací, která byla uvedena diskursem o živých bytostech, což vedlo k definování vlastních objektů historie přírody); jak se transformovaly vztahy mezi různými pravidly formování (jak například biologie modifikovala řád a závislost, jež přírodní historie ustavila mezi teorií charakterizace a analýzou časových derivací); a konečně, jak se transformovaly vztahy mezi různými pozitivitami (jak vztahy mezi filologií, biologií a ekonomikou modifikovaly vztahy mezi gramatikou, historií přírody a analýzou bohatství); jak se rozložila interdiskursivní konfigurace, již načrtly privilegované vztahy mezi těmito třemi disciplínami; jak se proměnily jejich vzájemné vztahy s matematikou a filosofií; jak se objevilo místo pro jiné diskursivní formace a speciálně pro interpozitivitu, jež přijala jméno společenské vědy). Spíš než dovolávat se vitální síly změny (jako by to byl její vlastní princip), spíš než hledat její příčiny (jako by neexistovalo nic jiného než čistý a jednoduchý účinek) snaží se archeologie stanovit systém transformací, v nichž „změna“ spočívá; snaží se rozpracovat tento prázdný a abstraktní pojem, aby mu poskytla analyzovatelné postavení transformace. Lze pochopit, že jistí myslitelé, úzce spjatí se všemi těmito starými metaforami, pod nimiž si po jeden a půl století představovali historii (pohyb, tok, evoluce), zde spatřují jen negaci historie a neuvážené přitakání diskontinuitě; ve skutečnosti nemohou přijmout očištění změny od všech těchto nahodilých modelů, odstranění jak jejího primátu univerzálního zákona, tak jejího statutu všeobecného účinku, a její nahrazení analýzou rozmanitých transformací.

3. Tvrdit, že diskursivní formace nahrazují jedna druhou, znamená tvrdit, že se v nějakém textu vynořuje celý svět absolutně nových objektů, výpovědí, pojmů, teoretických voleb, svět celkově vybavený a dokonale organizovaný, a že jej tento text uvádí jednou provždy na jeho místo; říkáme tím, že došlo k obecné transformaci vztahů, jež však neproměnila nutně všechny prvky; říkáme tím, že výpovědi podléhají novým pravidlům formování, nikoli že všechny objekty či pojmy, všechny výpovědi či všechny teoretické volby zmizí. Na základě těchto nových pravidel lze naopak popsat a analyzovat jevy spojitosti, návratu a opakování: ve skutečnosti nesmíme zapomenout, že pravidlo formování není ani určením objektu, ani charakterizací typu výpovědi, ani formou či obsahem pojmu, nýbrž principem jejich rozmnožení a rozptýlení. Jeden z těchto prvků — či několik z nich — může zůstat identický (zachovávat stejné oddělení, stejné rysy, stejné struktury), a přece náležet různým systémům rozptýlení a záviset na různých zákonech formování. Můžeme tu tedy nalézt jevy jako například: prvky, které přetrvávají v několika oddělených pozitivitách ve stejné formě a se stejným obsahem, avšak jejich formace jsou různorodé (například oběh peněz je objektem nejprve v analýze bohatství, a pak také v politické ekonomii; pojem charakteru nejprve v historii přírody, a poté v biologii); prvky, které se v jedné diskursivní formaci konstituují, modifikují, organizují a které konečně stabilizované figurují v jiné formaci (například pojem reflex, který, jak ukázal G. Canguilhem, se formoval v klasické vědě od Willise k Prochaskovi, a poté vstoupil do moderní fyziologie); prvky, které se objevily později, jako konečná derivace diskursivní formace, a které zaujmou privilegované místo v pozdější formaci (například pojem organismu, který se v přírodní historii objevil na konci 18. století jako výsledek celého taxonomického úsilí o charakterizaci a který se stal hlavním pojmem biologie v Cuvierově epoše; nebo pojem ohniska poranění, který uvedl Morgagni a který se stal jedním z klíčových pojmů klinické medicíny); prvky, které se znovu objevují po obdobích zastara-

losti, zapomnění, či dokonce znehodnocení (například návrat fixismu linnéovského typu u biologů jako byl Cuvier; nebo reaktivace zastaralé ideje původního jazyka v 18. století). Problémem archeologie není popírat tyto jevy, ani snažit se oslabit jejich význam, nýbrž naopak stanovit jejich měřítka a pokusit se je v jejich rámci zachytit: jak je možné, že existují právě tyto setrvačnosti či tato opakování, tyto rozsáhlé spojitosti či křivky, jež překlenou čas? Archeologie nepovažuje spojitost za prvotní a konečnou danost, která musí vysvětlovat vše ostatní; naopak — stejné, opakující se a nepřetržitě nepokládá za menší problém než třeba zlomy; identické a spojitost pro ni nejsou tím, co má být výsledkem analýzy; vyskytují se v elementu diskursivní praxe; také ony jsou řízeny pravidly formování pozitivit; aniž by manifestovaly tu fundamentální a uklidňující netečnost, k níž s oblibou odkazujeme ve vztahu ke změně, jsou samy aktivně, pravidelně formovány. A těm, kdo by archeologii chtěli vytýkat privilegovanost analýzy diskontinuity, všem těm agorafobům historie a času, všem těm, kdo zaměřují zlom za iracionalitu, odpovídám: „Právě tím, jak spojitost používáte, je sami devalvujete. Zacházíte s ním jako s podpurným prvkem, k němuž se vše ostatní musí vztahovat; to vy z něj děláte první zákon, základní tíži každé diskursivní praxe; přáli byste si, aby se analyzovala každá modifikace v poli této nehybnosti, stejně jako se analyzuje každý pohyb v gravitačním poli. Tento statut mu však poskytnete jen tím, že je neutralizujete a vytlačujete je k vnějším hranicím času, směrem k jeho původní pasivitě. Archeologie navrhuje převrátit toto uspořádání, či spíš (neboť nejde přisoudit nespojitému roli, až dosud patřící spojitému) nechat hrát nespojitost a spojitost proti sobě: ukázat, že spojitost se formuje za stejných podmínek a podle stejných pravidel jako rozptýlení; a že vstupuje — o nic více či méně než diference, objevy, novinky či odchylky — do pole diskursivní praxe.“

4. Objevení se a zmizení pozitivit, hra substitucí, kterou otevírají, netvoří homogenní proces, jenž by se odvíjel všude stejným

způsobem. Nevěřme tomu, že zlom je druhem velké obecné odchylky, již by byly současně podřízeny všechny diskursivní formace; zlom není mrtvá doba, nerozlišitelný čas, vsunutý — i kdyby slo jen o okamžik — mezi dvě manifestní fáze; není to lapsus, jenž nemá trvání, který by odděloval dvě epochy a rozvíjel na jedné i druhé straně trhliny dva heterogenní časy; je to vždy diskontinuita mezi určitými pozitivitami, specifikovaná jistým počtem rozlišených transformací. Takže analýza archeologických řezů má za úkol mezi tolika různými modifikacemi ustavit analogie a difference, hierarchie, komplementarity, shody a posuny: zkrátka, popsat rozptýlení samotných diskontinuit.

Myšlenka jednoho a téhož řezu, jenž v jednom kroku a v jediném, stanoveném okamžiku rozdělí všechny diskursivní formace, jenž je přeruší jediným pohybem a znovu je utvoří podle stejných pravidel — tato idea je neudržitelná. Současnost několika transformací neznamena jejich přesnou chronologickou koincidence: každá transformace může mít svůj zvláštní příznak časové „viskozity“. Historie přírody, všeobecná gramatika a analýza bohatství se utvářely analogickým způsobem a všechny tři vznikaly během 17. století; systém formování analýzy bohatství však byl svázán s velkým množstvím podmínek a nediskursivních praxí (oběh zboží, měnové manipulace a jejich účinky, systém ochrany obchodu a manufaktur, výkyvy v množství kovového oběživa): odtud tedy pomalé tempo procesu, který trval více než jedno století (od Grammonta ke Cantillonovi), zatímco transformace, které zakládaly všeobecnou gramatiku a historii přírody, netrvaly o mnoho déle než 25 let. Naopak současné, analogické a provázané transformace neodkazují k jedinečnému modelu, jenž by se několikrát reprodukoval na povrchích diskursů a ve všech zakládal přísně identickou formu zlomu: když popisujeme archeologický řez, který vedl ke vzniku filologie, biologie a ekonomie, chceme ukázat, jak spolu byly tyto tři pozitivivity provázány (zmizením analýzy znaku a teorie reprezentace), jaké symetrické účinky mohl tento zlom způsobovat

(idea totality a organické adaptace u živých bytostí; idea morfologické koherence a regulované evoluce u jazyků; idea formy výroby, která má své interní zákony a meze vývoje); stejně však jde o to, ukázat, jaké byly specifické difference těchto transformací (jak se v těchto třech pozitivitách speciálně historičnost uvedla pokaždé jedinečným způsobem, jak v důsledku toho nemůže být jejich vztah k dějinám stejný, ačkoli každá z nich má k dějinám přesně definovaný vztah).

Konečně, mezi různými archeologickými zlomy existují důležité posuny, — a někdy dokonce mezi velmi blízkými a množstvím vztahů provázanými diskursivními formacemi. Například u jazykových disciplín a historické analýzy: velká transformace, která během prvních let 19. století vedla ke zrodu historické a komparativní gramatiky, předcházela změnu historického diskursu o téměř půl století: systém interpozitivity, v němž byla zahrnuta filologie, tak procházel v druhé polovině 19. století hlubokou přestavbou, aniž by přitom byla pozitivita filologie zpochybněna. Odtud tedy fenomény „segmentárního posunu“, z nichž můžeme uvést alespoň jeden notoricky známý příklad: pojmy jako nadhodnota či pokles míry zisku, které nalézáme u Marxe, mohou být popsány na základě systému pozitivivity, jenž působí již u Ricarda; jenže tyto pojmy (samy o sobě nové, zatímco pravidla jejich formování nová nejsou) se ukazují — u Marxe samotného — současně jako závislé na zcela jiných diskursivních praktikách: jsou jimi formovány podle specifických zákonů, zaujímají v nich odlišnou pozici, nefigurují ve stejných řetězcích: tato nová pozitivita není transformací Ricardových analýz, není to nová politická ekonomie; je to diskurs, jehož založení souviselo s odvozením určitých ekonomických pojmů, který však zpětně definoval podmínky, v nichž se diskurs ekonomů uplatňuje a může tedy platit jako teorie a kritika politické ekonomie.

Archeologie vykloubila synchronii řezů, stejně jako rozpojila abstraktní jednotu změny a události. *Epocha* není ani její základní jednotkou, ani jejím horizontem, ani jejím objektem:

pokud o něčem takovém hovoří, jde vždy o jasně určené diskursivní praktiky a o výsledek jejich analýz. Klasická doba, tak často v archeologických analýzách zmiňovaná, není časový útvar, jenž vnucuje svou jednotu a svou prázdnou formu všem diskursům; je to jméno, kterým lze pojmenovat spleť kontinuit a diskontinuit, vnitřních modifikací pozitivit, diskursivních formací, jež se objevily a zase zmizely. Podobně není ani *zlom* opěrným bodem archeologie, hranicí, jež ji zdálky signalizuje, aniž by ji určovala či jí dodávala nějakou specifčnost: zlom je jméno propůjčované transformacím, jež se opírají o obecný režim jedné či několika diskursivních formací. A tak nehraje francouzská revoluce — protože okolo ní se dosud soustředily všechny archeologické analýzy — roli události, jež je vůči diskursu vnější, jejíž účinek rozdělení musíme, abychom správně uvažovali, objevit ve všech diskurzech; francouzská revoluce funguje jako komplexní, rozčleněný, popsateľný soubor transformací, jež nechaly jistý počet pozitivit nedotčených, u určitého množství jiných stanovily pravidla, jež dosud považujeme za vlastní, a rovněž ustavily některé pozitivity, které již zmizely nebo ještě mizí před našima očima.

6. VĚDA A VĚDĚNÍ

Všem předchozím analýzám bylo uloženo mlčenlivé vymezení, aniž by byl dán jeho princip, aniž by byl osvětlen alespoň jeho náčrt. Všechny použité příklady patří bez výjimky do velmi úzce vymezené oblasti. Ani zdaleka nemohu říci, že by se mi podařilo inventarizovat, či dokonce prozkoumat ohromnou oblast diskursu: proč jsem systematicky zanedbával texty „literární“, „filosofické“, či „politické“? Nemají snad v těchto oblastech diskursivní formace a systémy pozitivit své místo? A držím-li se pouze řádu vědy, proč jsem tiše opominul matematiku, fyziku či chemii? Proč jsem se soustředil na tolik pochybných, nepropracovaných disciplín, odsouzených zůstat pravděpodobně navždy pod prahem vědeckosti? Jedním slovem, jaký je vztah mezi archeologií a analýzou vědy?

A. POZITIVITY, DISCIPLÍNY, VĚDY

První otázka: nepopisuje archeologie pomocí poněkud bizarních termínů „diskursivní formace“ a „pozitivita“ prostě pseudovědy (jako psychopatologie), vědy, které zůstávají v prehistorickém stavu (jako his-

torie přírody), či vědy zcela prostoupené ideologií (jako politická ekonomie)? Není privilegovanou analýzou toho, co zůstane vždy kvazivědeckým? Nazve-me-li „disciplínami“ soubory výpovědí, jež si vypůjčují svou organizaci u vědeckých modelů, jež mají sklony ke koherenci a k průkaznosti, které jsou vnímány, institucionalizovány, šířeny a někdy i vyučovány jako vědy, neměli bychom říci, že archeologie popisuje disciplíny, jež nejsou skutečně vědami, zatímco epistemologie popisuje vědy, jež se mohly formovat na základě existujících disciplín (nebo jim navzdory)?

Na tyto otázky lze odpovědět záporně. Archeologie nepopisuje disciplíny. Ty mohou, díky svému manifestnímu rozvinutí, nanejvýš sloužit jako východisko popisu pozitivit; neurčují však jeho meze: neukládají mu konečná rozdělení; na konci analýzy se neobjevují znovu takové, jako byly předtím; mezi institucionalizovanými disciplínami a diskursivními formacemi nelze ustavit vzájemně jednoznačný vztah.

Vezměme si příklad této disproporce. V *Dějínách šílenství* je klíčovým bodem vznik psychiatrické disciplíny na počátku 19. století. Tato disciplína neměla ani stejný obsah, ani stejnou vnitřní organizaci, ani stejné místo v medicíně, ani stejnou praktickou funkci, ani stejný způsob užití jako tradiční kapitola o „nemocech hlavy“ či „nervových chorobách“, kterou nalezneme v lékařských pojednáních 18. století. Zkoumáním této nové disciplíny však odhalilo dvě věci: tím, co jí umožnilo objevit se v tomto období, tím, co určilo onu velkou změnu v ekonomii pojmů, analýz a důkazů, je celá soustava vztahů mezi hospitalizací,

internací, podmínkami a postupy vyloučení ze společnosti, pravidly soudního rozhodování, normami průmyslové práce a buržoazní morálky, zkrátka celý soubor, jenž charakterizuje pro tuto diskursivní praxi formování jejích výpovědí; tato praxe se však neukazuje pouze v disciplíně, která má vědecký statut a nárokuje si vědeckost; stejně tak ji vidíme působit v právních textech, literárních vyjádřeních, filosofických reflexích, rozhodnutích politického řádu, v každodenních promluvách, v míněních. Diskursivní formace, jejíž existenci umožňuje disciplína psychiatrie určit, s ní není koextenzivní, spíš naopak: z velké části ji přesahuje a obklopuje ji ze všech stran. Navíc, vracíme-li se v čase a hledáme-li, co mohlo v 17. a 18. století předcházet založení psychiatrie, vidíme, že tu není žádná předběžná disciplína: to, co říkali o mániích, deliriích, melancholiích, nervových chorobách lékaři klasického období, netvořilo žádným způsobem autonomní disciplínu, ale nanejvýš jednu položku v analýze horeček, změn nálad, či mozkových zápalů. Nicméně navzdory absenci jakékoli ustavené disciplíny zde existovala diskursivní praxe, jež se vyznačovala pravidelností a soudržností. Tato diskursivní praxe byla jistě součástí medicíny, avšak vždy jen v administrativních nařízeních v literárních či filosofických textech, v kasuistice, v teoriích či projektech pracovní povinnosti či chudinské péče. V klasické epoše tedy existovala diskursivní formace a pozitivita zcela přístupná popisu, jíž však neodpovídá žádná definovaná disciplína, kterou bychom mohli srovnat s psychiatrií.

Jestliže však platí, že pozitivita nejsou prostými dvojníky zavedených disciplín, jsou snad nástinem disciplín budoucích? Neoznačujeme termínem diskursivní formace retrospektivní projekci věd do jejich vlastní minulosti, náznak, že se opírají o to, co jim předcházelo a co je, zdá se, předem profilovalo? Není například to, co jsme popsali jako analýzu bohatství či všeobecnou gramatiku, přičemž jsme jim propůjčili možná zcela umělou autonomii, prostě politická ekonomie v počátečním stavu nebo fáze předcházející založení skutečně rigorózní vědy o jazyce? Nesnaží se archeologie tímto zpětným pohybem, jehož legitimitu by bylo nepochybně obtížné stanovit, přeskupit všechny heterogenní a rozptýlené prvky, jejichž spoluúčast na založení vědy se ukáže jako nutná, v nezávislou diskursivní praxi?

Odpověď musí být znovu záporná. To, co jsme analyzovali pod názvem historie přírody, neobepíná v jediné figuře vše, co pro 17. a 18. století mohlo platit jako náčrt vědy o životě a co mohlo vystupovat v její legitimní genealogii. Takto odkrytá pozitivita ve skutečnosti zahrnuje určitý počet výpovědí, jež se týkají podobností a rozdílů mezi bytostmi, jejich viditelné struktury, jejich specifických a obecných vlastností, jejich možného třídění, diskontinuit, jež je oddělují, a přechodů, které je spojují; nevšímá si však množství jiných analýz, přestože pocházejí z téže epochy a rovněž načrtávají starodávné tvary biologie: analýzy reflexivního pohybu (jež měla takový význam pro anatomii–fyziologii nervového systému), teorie zárodků (jež patrně předjímalala problémy evoluce a

genetiky), vysvětlení živočišného a rostlinného růstu (což byla jedna ze zásadních otázek fyziologie organismů obecně). Historie přírody — taxonomický diskurs, spjatý s teorií znaků a projektem vědy o řádu — navíc, aniž by předjímalala budoucí biologii, vyloučila díky své pevnosti a samostatnosti konstituování jednotné vědy o životě. Podobně ani diskursivní formace, popsána jako všeobecná gramatika, nezahrnuje zdaleka vše, co mohlo být v klasické epoše vysloveno o řeči a co budeme později muset hledat ve filologii jako dědictví či odmítnutí, rozvinutí či kritiku: nechává stranou metody biblické exegeze i onu filosofii jazyka, jež byla formulována u Vica či Herdera. Diskursivní formace tedy nejsou budoucí vědy v okamžiku, kdy se, neuvědomujíce si zatím sebe samé, tiše konstituují: nejsou ve skutečnosti ve stavu teleologické podřízenosti vzhledem k ortogenezi věd.

Měli bychom tedy tvrdit, že nemůže existovat věda tam, kde je pozitivita, a že pozitivita tam, kde je lze odkrýt, vždy vědu vylučují? Měli bychom předpokládat, že místo aby byly k vědám v chronologickém vztahu, jsou v situaci alternativy? Že jsou jakýmsi pozitivním výrazem určitého epistemologického nedostatku? Stejně tak ale můžeme uvést protipříklad. Klinická medicína zcela jistě není vědou. Nejen proto, že neodpovídá formálním kritériím a nedosahuje úrovně rigoróznosti, kterou můžeme očekávat u fyziky, chemie, či dokonce u fyziologie; avšak také proto, že zahrnuje i chabě organizované nakupení empirických pozorování, nezpracovaných po-

kusů a jejich výsledků, receptů, terapeutických předpisů, institucionálních nařízení. A přesto tato „nevěda“ vědu nevyklučuje: v průběhu 18. století nastolila jasně určené vztahy s dokonale konstituovanými vědami jako fyziologie, chemie, mikrobiologie; navíc otevřela prostor takovým diskursům, jako byl diskurs patologické anatomie, jemuž by jistě bylo neopatrné přisuzovat statut nepravé vědy.

Diskursivní formace tedy nelze identifikovat ani jako vědy, ani jako nepřilíš vědecké disciplíny, ani jako vzdálené obrysy budoucích věd, nakonec ani jako formy, jež vylučují ze svých výsledků jakoukoli vědeckost. Jaký je tedy vztah mezi pozitivitami a vědami?

B. VĚDĚNÍ

Pozitivity necharakterizují formy poznání — nejsou ani nutnými, *apriorními* podmínkami, ani formami racionality, jež by mohly být historií rozvinuty. Neurčují však ani stav poznání v daném okamžiku: nepodávají bilanci toho, co mohlo být od této chvíle prokázáno, a získat tak postavení definitivně dosaženého poznání, bilanci toho, co bylo naopak přijato bez důkazů či dostatečného dokazování, nebo toho, co připustila obecná víra, či toho, co si vyžádala síla imaginace. Analyzovat pozitivity znamená ukázat, podle jakých pravidel mohla diskursivní praxe formovat skupiny objektů, soubory výpovědí, soustavy pojmů, řady teoretických výběrů. Takto formované prvky netvoří vědu s definovanou strukturou

ideality; systém jejich vztahů je jistě méně striktní; nejde však ani o poznatky nakupené jeden přes druhý, odvozené ze zkušeností, tradic, či různorodých objevů a propojené pouze identitou subjektu, jenž je jim vlastní. Jsou základem, na němž se budují koherentní (či nekoherentní) tvrzení, vyvíjejí více či méně přesné popisy, provádějí se verifikace, rozvíjejí se teorie. Tvoří předpoklad toho, co se ukazuje a funguje jako poznání či iluze, jako přijatá pravda či odhalený omyl, jako definitivně nabytá znalost či zdolaná překážka. Jasně vidíme, že tento předpoklad nemůže být analyzován jako danost, jako prožitá zkušenost, která je dosud zahrnutá v představivosti či ve vnímání a kterou by mělo lidstvo v průběhu svých dějin získat zpět ve formě racionality, či kterou každý jedinec musí sám projít, chce-li najít ideální významy, jež jsou do ní vloženy či v ní ukryty. Nejde o předběžné poznání či o archaické stadium pohybu, vedoucího od bezprostředního poznání k apodiktčnosti; jde o prvky, které by musely být formovány diskursivní praxí, aby se případně mohl vytvořit vědecký diskurs, a které jsou specifikovány nejen svou formou a svou přesností, ale také objekty, s nimiž pracují, typy vypovídání, jež přinášejí, pojmy, se kterými manipulují, a strategiemi, které používají. Aby tedy byla založena intence ideality, jež je vědě vlastní, nevztahuje se věda k tomu, co muselo či musí být prožíváno; je však třeba dávat ji do souvislosti s tím, co muselo — či musí — být řečeno, abychom získali diskurs, který, bude-li to nezbytné, bude odpovídat experimentálním či formálním kritériím vědeckosti.

Tento soubor prvků, jež jsou regulérním způsobem zformovány diskursivní praxí a jsou nepostradatelné pro konstituování vědy, ačkoli nejsou nutně předurčené k tomu, aby ji vyvolaly, můžeme nazvat *věděním*. Vědění je to, o čem lze hovořit v diskursivní praxi, jež je tím specifikována: oblast tvořená různými objekty, které buď získaly, nebo nezískaly vědecký statut (psychiatrické vědění v 18. století nebylo souhrnem toho, co se považovalo za pravdivé, nýbrž souborem chování, jedinečností, odchylek, o nichž bylo v psychiatrickém diskursu možné hovořit); vědění je také prostor, v němž může subjekt zaujmout pozici dovolující mu mluvit o objektech, se kterými ve svém diskursu pracuje (v tomto smyslu je vědění klinické medicíny souborem funkcí sloužících k pozorování, zkoumání, dekódování, registraci, rozhodování, jež jsou prováděny na subjektu lékařského diskursu); je to také pole koordinace či subordinace výpovědí, v nichž se pojmy objevují, definují, uplatňují a proměňují (na této rovině je vědění historie přírody v 18. století nikoli souhrnem toho, co bylo řečeno, nýbrž souborem modů a umístění, podle nichž bylo možné každou novou výpověď integrovat do toho, co už bylo řečeno); a konečně, vědění se definuje možnostmi využití a přivlastnění, jež jsou nabízeny diskursem (takže vědění politické ekonomie v klasické době není tezí složenou z různých tezí již obhájených, nýbrž souborem bodů artikulace jiných diskursů či jiných nediskursivních praktik). Existují vědění nezávislá na vědách (jež nejsou ani jejich historickým náčrtem, ani jejich živým opakem), ale neexistuje vědění bez určité dis-

kursivní praxe; a každá diskursivní praxe se může definovat vědění, které formuje.

Namísto postupování po ose vědomí–poznání–věda (která nemůže být osvobozena od příznaku subjektivity) prochází archeologie osou diskursivní praxe–vědění–věda. A zatímco dějiny idejí hledají rovnovážný bod své analýzy v prvku poznání (a jsou tak proti své vůli nuceny narazit na transcendentální zkoumání), archeologie hledá rovnovážný bod své analýzy ve vědění — to jest v oblasti, v níž je subjekt nutně situovaný a závislý, aniž by někdy mohl mít vedoucí roli (buď jako transcendentální aktivita, či jako empirické vědomí).

Za těchto podmínek je pochopitelné, že je třeba pečlivě rozlišovat mezi *vědeckými oblastmi* a *archeologickými teritorii*: jejich rozčlenění i jejich organizační principy jsou zcela odlišné. Do oblasti vědy patří pouze tvrzení, která podléhají určitým zákonům konstrukce; prohlášení, jež by měla stejný smysl, říkála stejné věci, jež by byla stejně pravdivá, ale nevykazovala by stejnou systematickostí, by byla z této oblasti vyloučena: to, co říká *d'Alembertův sen* o vývoji druhů, může být výstižným vyjádřením některých pojmů či některých vědeckých hypotéz své doby; může jít dokonce o anticipaci budoucí pravdy; neodkazuje to však k vědecké oblasti historie přírody, nýbrž to naopak patří do jejího archeologického teritoria, přinejmenším je-li možné odhalit, že tu fungují stejná pravidla formování jako u Linného, Buffona, Daubentona či Jussieua. Archeologická teritoria mohou prostupovat „literárními“ či „filosofickými“ texty

stejně dobře jako texty vědeckými. Vědění není uloženo pouze v důkazech, může být také obsaženo ve fikcích, reflexích, vyprávěních, institucionálních nařízeních, v politických rozhodnutích. Archeologické teritorium historie přírody zahrnuje díla jako *Palin-génésie philosophique* či *Telliamed*, přestože z velké části neodpovídají vědeckým normám, které byly v té době akceptovány, a bezpochyby ještě méně těm, které budou vyžadovány později. Archeologické teritorium všeobecné gramatiky zahrnuje snění Fabreho d'Olivet (kterému nikdy nebyl přiznán vědecký statut a který je zařazován spíše do sféry mystického myšlení) stejně jako analýzu doplňkových vět (která byla tehdy přijata jako samozřejmost a dnes v ní může generativní gramatika rozpoznat předobraz své pravdy).

Diskursivní praxe nekoinciduje s vědeckým rozvojem, jež mohla podnítit; a vědění, které ji tvoří, není ani hrubý náčrt, ani každodenní přebytek ustavené vědy. Vědy — pomineme-li na okamžik rozdíl mezi diskursy, které mají přepoklad či statut vědeckosti, a těmi, které skutečně splňují formální kritéria vědy — se objevují v živlu diskursivní formace a na pozadí vědění. To otevírá dvě řady problémů: jaké může být místo oblasti vědeckosti v archeologickém teritoriu, v němž se objevuje, a jakou zde může mít roli? Podle jakého řádu a jakých procesů dochází k objevení se oblasti vědeckosti v dané diskursivní formaci? To jsou problémy, na něž tady a teď nelze dát odpověď: pokusíme se pouze naznačit, v jakém směru by mohly být analyzovány.

C. VĚDĚNÍ A IDEOLOGIE

Jakmile je věda utvořena, nepouští se již znovu sama a ve spojeních, jež jsou jí vlastní, do všeho, co formovalo diskursivní praxi, v níž se objevila; stejně tak ani nerozptyluje vědění — aby je odkázala do prehistorie omylů, předsudků či fantazie —, které ji obklopuje. Patologická anatomie neredukovala a neomezovala pozitivitu klinické medicíny podle norem vědeckosti. Vědění není epistemologickým lešením, jež ve vědě, která je překonala, zmizí. Věda (či to, co je jako věda prezentováno) se umisťuje v poli vědění a hraje v něm jistou roli. Roli, která je různá podle různých diskursivních formací a mění se s jejich mutacemi. To, co bylo v klasickém období lékařským poznáním chorob ducha, zaujímá ve vědění o šílenství velmi omezené místo: netvořilo více než jednu z povrchových ploch kontaktu mezi mnoha dalšími (právo, soudní kasuistika, policejní nařízení apod.); naopak psychopatologické analýzy v 18. století, které se rovněž vydávají za vědecké poznání duševních chorob, hrály zcela odlišnou a mnohem významnější roli ve vědění o šílenství (roli modelu a rozhodující instance). Stejně tak nevykonává vědecký diskurs (či vědecká domněnka) stejnou funkci v ekonomickém vědění 17. a 19. století. V každé diskursivní formaci se vyskytuje specifický vztah mezi vědou a věděním; a archeologická analýza, místo aby mezi nimi definovala vztah vyloučení či odečtení (hledáním toho, co vědě dosud z vědění uniká a co jí odporuje, toho, co ve vědě představuje zatím jen kompromis díky blízkosti a vlivu vědění),

musí pozitivně ukázat, jak je věda vepsána a jak funguje v živlu vědění.

Nepochybně právě zde, v tomto prostoru hry, se ustavují a specifikují vztahy mezi ideologií a vědami. Vliv ideologie na vědecký diskurs a ideologické fungování věd se neartikuluje na rovině její ideální struktury (i když by se tam mohl více či méně viditelně projevat), ani na rovině jejího technického využití ve společnosti (přestože do ní může přenést svůj účinek), ani na rovině vědomí subjektu, který ji konstruoval; artikuluje se tam, kde se věda rozčleňuje podle vědění. Je-li možné klást vědě otázku ideologie, pak v tom smyslu, že věda, aniž by se s vědním identifikovala, avšak aniž by je také potlačovala či vylučovala, se v tomto vědění lokalizuje, strukturuje určité své objekty, systematizuje určité své výpovědi, formalizuje některé ze svých pojmů a strategií; tedy v tom smyslu, jak toto zpracování člení vědění: na jedné straně je modifikuje a redistribuuje, na druhé straně je potvrzuje a poskytuje mu platnost; v tom smyslu, že věda nalézá své místo v diskursivní regularitě a že se v ní buď rozvíjí a funguje v poli diskursivních praktik, či nikoli. Zkrátka, otázka ideologie kladená vědě není otázkou situací či praktik, jež více či méně vědomě reflektuje; není to ani otázka jejího případného použití či všech těch zneužití, jež mohou nastat; je to otázka její existence jako diskursivní praxe a jejího fungování mezi ostatními praxemi.

Zhruba lze říci, pomineme-li jakékoli zprostředkování a všechnu specifičnost, že politická ekonomie

má v kapitalistické společnosti svou roli, že slouží zájmům buržoazní třídy, že byla vytvořena touto třídou a pro tuto třídu, a konečně že nese znamení svého původu dokonce i ve svých pojmech a ve své logické architektuře; avšak každý přesnější popis vztahů mezi epistemologickou strukturou ekonomie a její ideologickou funkcí musí projít analýzou diskursivní formace, která ji vyvolala, a souboru objektů, pojmů, teoretických výběrů, které měla vypracovat a systematizovat; je třeba také ukázat, jak diskursivní praxe, jež byla místem, podnítila vznik této positivity, působila mezi ostatními praxemi, které mohly patřit do diskursivního řádu, ale také do řádu politického či ekonomického. To nám dovoluje rozvinout několik tvrzení:

1. Ideologie nevylučuje vědeckost. Málo diskursů poskytlo ideologii tolik prostoru, jako klinický diskurs či diskurs politické ekonomie: není to však dostatečný důvod k tomu, abychom souboru jejich výpovědí připisovali chyby, rozpory a absenci objektivitu.
2. Teoretické rozpory, mezery či selhání jistě mohou signalizovat ideologické fungování vědy (nebo diskursu s vědeckým nárokem); mohou pomoci určit, na jakém místě stavby toto fungování účinkuje. Analýza tohoto fungování se však musí odehrávat na rovině positivity a vztahů mezi pravidly formování a strukturami vědeckosti.
3. Korigováním sebe sama, opravováním svých chyb, upevnováním svých formalizací se diskurs nerozchází nutně se svým vztahem k ideologii. Její role se nezmenšuje v té míře, v jaké se zvyšuje přesnost a napravují se omyly.

4. Napadat ideologické fungování vědy kvůli jeho odhalení a jeho modifikaci neznamená odhalit filosofické předpoklady, jež se v něm skrývají; neznamená to ani vrátit se k základům, které je umožnily a legitimovaly: znamená to opět zpochybnit vědu jako diskursivní formaci; napadnout nikoli formální rozpory v jejích tvrzeních, nýbrž systém formování jejích objektů, jejích typů vypovídání, jejích pojmů, teoretických výběrů. Znamená to zabývat se jí jako jednou praxí mezi praxemi ostatními.

D. RŮZNÉ PRAHY A JEJICH CHRONOLOGIE

U jedné diskursivní formace lze popsat několik různých vymožeností. Moment, počínaje kterým se diskursivní praxe individualizuje a získává svou autonomii, moment, v jehož důsledku se jeden a tentýž systém formování výpovědí stává účinným, nebo také moment, kdy se systém transformuje, bychom mohli nazvat *prahem positivity*. Když se v průběhu fungování diskursivní formace oddělí soubor výpovědí, jenž usiluje (i když neúspěšně) o prosazení norem verifikace a koherence a vykonává vzhledem k vědění dominantní funkci (modelu, kritiky či verifikace), říkáme, že diskursivní formace překročila *práh epistemologizace*. Když takto načrtnutá epistemologická figura podléhá určitému počtu formálních kritérií, když její výpovědi neodpovídají pouze archeologickým pravidlům formování, ale i jistým zákonům konstrukce tvrzení, říkáme, že překročila *práh vědeckosti*. A konečně když tento vědecký diskurs může definovat axiomy, jež jsou pro něj nezbytné, prvky, jež využívá, struktury tvrzení, jež jsou pro něj legitimní, a přijatelné

transformace, kdyby mohl na základě sebe sama rozvinout formální stavbu, kterou tvoří, říkáme, že překročil *práh formalizace*.

Časové rozmístění těchto různých prahů, jejich následnost, posun, jejich případná koincidence, způsob, jakým se mohou vzájemně řídit či jeden druhý implikovat, podmínky, za nichž se postupně ustavují, tvoří pro archeologii jednu z hlavních oblastí výzkumu. Jejich chronologie není ve skutečnosti ani pravidelná, ani homogenní. Diskursivní formace je nepřekračují všechny stejným tempem ani v témže okamžiku, a periodizují tak dějiny lidského poznání do různých období: v epoše, kdy mnohé z pozitivit překročily práh formalizace, mnoho jiných dosud nedosáhlo prahu vědeckosti, ba dokonce ani epistemologizace. Každá diskursivní formace navíc nepřekračuje tyto různé prahy postupně, jako přirozená stadia biologického dospívání, kdy jediné, co by se měnilo, by byla doba latence či délka intervalů. Ve skutečnosti jde o události, jejichž rozptýlení není evoluční: jejich jedinečný řád je charakteristický pro každou jednotlivou diskursivní formaci. Několik příkladů těchto odlišností si nyní ukážeme.

V některých případech je práh positivity překročen mnohem dříve než práh epistemologizace: psychopatologie jako diskurs s nárokem na vědeckost tak na počátku 18. století u Pinela, Heinrotha a Esquirola epistemologizovala diskursivní praxi, jež jí z velké části předcházela a která již dlouho předtím získala svou autonomii a systém pravidel. Může se však také stát, že jsou tyto dva prahy v čase zaměněny a usta-

vení pozitivitu proběhlo současně s vynořením epistemologické figury. Někdy jsou prahy vědeckosti spojeny s přechodem od jedné pozitivitu k druhé; někdy jsou od nich zcela odlišné; přechod od historie přírody (s její vlastní vědeckostí) k biologii (jako vědě, která neklasifikuje bytosti, ale specifické vztahy mezi různými organismy) se v Cuvierově době neuskutečnil bez transformace jedné pozitivitu v druhou; naopak experimentální medicína Clauda Bernarda a poté Pasteurova mikrobiologie modifikovaly typ vědeckosti vyžadovaný anatomii a patologickou fyziologií, aniž by diskursivní formace klasické medicíny, jež se v této době ustavila, byla postavena mimo hru. Podobně ani nový typ vědeckosti, zavedený v biologických vědách evolucionismem, nezměnil biologickou pozitivitu, jež byla definována v epoše Cuvierově. V případě ekonomie je nesouvislostí obzvlášť mnoho. V 17. století lze rozeznat práh pozitivitu: jeho objevení se je téměř současně s teorií a praxí merkantilismu; jeho epistemologizace se však odehrála později, na samém konci století či na začátku století následujícího, u Locka a Cantillona. Nicméně 19. století spolu s Ricardem znamená současně nový typ pozitivitu, novou formu epistemologizace, kterou budou Cournot a Jevons modifikovat později, ve stejné době, kdy Marx na základě politické ekonomie odkryje zcela novou diskursivní praxi.

Chápeme-li vědu pouze jako lineární kumulaci pravd či jako ortogenezi rozumu, nerozeznáme-li v ní diskursivní praxi, jež má své roviny, prahy a rozmanité zlomy, jsme schopni popsat pouze jedno historické

rozdělení, které se pak neutále bere jako model pro všechna období a všechny formy vědění: rozdělení na to, co ještě není vědecké, a to, co je vědecké definitivně. Celá hutnost zlomů, celé rozptýlení trhlin, posuny jejich účinků a hra jejich vzájemné závislosti se tak redukuje na monotónní akt jediného, neustále se opakujícího založení.

Nepochybně existuje pouze jedna věda, u níž nelze tyto různé prahy rozlišit ani popsat podobný soubor posunů mezi nimi: matematika, jediná diskursivní praxe, která překročila práh pozitivitu, práh epistemologizace, práh vědeckosti a práh formalizace najednou. Sama možnost její existence implikuje, že zde již od počátku muselo být dáno to, co ve všech ostatních vědách zůstává rozptýleno po celém čase jejich dějin: její prvotní pozitivita musela být konstituována již formalizovanou diskursivní praxí (i kdyby ostatní formalizace měly být vypracovány až následně). Z toho plyne, že její nástup byl současně tak enigmatický (tak málo přístupný analýze, tak sevřený ve formě absolutního počátku) i tak cenný (neboť je cenný jako původ a současně jako založení); z toho také plyne, že se první gesto prvního matematika chápalo jako ustavení ideality, jež se rozvinula v celých dějinách a byla zpochybňována jen kvůli tomu, aby byla opakována a očišťována; rovněž z toho vyplývá, že počátek matematiky nebyl zkoumán tolik jako historická událost, ale spíš jako princip historičnosti; také z toho plyne, že se v případě ostatních věd popis jejich historické geneze, jejich tápání i jejich nezdarů, jejich pozdního proniknutí vztahuje k metahistorickému modelu

geometrie, jež se náhle a jednou provždy objevila při triviální praxi vyměřování pozemků. Přijmeme-li však etablování matematického diskursu jako prototypu zrodu a vznikaní všech ostatních věd, riskujeme homogenizaci všech jedinečných forem historičnosti, omezení všech různých prahů, jež může diskursivní praxe překročit, na instanci jediného řezu a na nekonečnou, v každé chvíli se opakující reprodukci problematiky původu: tak by byla znovunastolena práva historicko-transcendentální analýzy. Matematika byla zcela jistě pro většinu vědeckých diskursů modelem v jejich snaze o dosažení formální přísnosti a průkaznosti; pro historika, jenž zkoumá skutečný vývoj věd, je však špatným příkladem — příkladem, který by v žádném případě neměl být generalizován.

E. RŮZNÉ TYPY DĚJIN VĚDY

Rozmanité prahy, jež jsme určili, dovolují různé formy historické analýzy. Začněme analýzou na rovině formalizace: tuto historii vypráví matematika neustále sama o sobě v průběhu své činnosti. To, co je pro ni v určitém okamžiku daností (její oblast, její metody, objekty, které definuje, řeč, kterou používá), není nikdy odsunuto do externího pole nevědeckosti; je to naopak neustále redefinováno (i kdyby jen pro potřebu oblasti, jež upadla v zapomnění či byla dočasně postižena sterilitou) ve formální konstrukci, kterou matematika tvoří; tato minulost se odhaluje jako zvláštní případ, naivní model, částečný a nedostatečně generalizovaný náčrt teorie, která je ab-

straktnější, mocnější či která leží na vyšší rovině; dráhu svých skutečných dějin přepisuje matematika do slovníku blízkostí, závislostí, podřízeností, progresivních formalizací, obecností, které se zavinují samy do sebe. Pro tyto dějiny matematiky (dějiny, jež jsou jí utvářeny a jež matematika vypráví o sobě samé) není Diofantova algebra zkušeností, která zůstává odsunuta stranou; jde o zvláštní případ Algebry, jak ji známe počínaje Abelem a Galoisem; řecká metoda úplnosti nebyla slepou uličkou, kterou je třeba opustit; je to naivní model integrálního počtu. Každá historická peripetie má svou formální rovinu a své umístění. Zde jde o *rekurentní analýzu*, kterou lze provádět pouze v rámci konstituované vědy, jež zároveň překračuje svůj práh formalizace.¹

Další je historická analýza, jež se nalézá na prahu vědeckosti a která se ptá po způsobech, jimiž mohl být tento práh v souladu s různými epistemologickými figurami překročen. Snaží se například zjistit, jak je pojem — zatížený ještě metaforami či imaginárními obsahy — očišťován a jak může získat statut a funkci vědeckého pojmu. Zjistit, jak se nějaká oblast zkušenosti, již vyznačená, již částečně artikulovaná, ale dosud proniknutá bezprostředními praktikami použití či jejich faktickými valorizacemi, může ustavit jako oblast vědy. Obecněji zjistit, jak se věda ustavila nad předvědeckou rovinou a proti této rovině, jež ji připravila a zároveň jí již předem opono-

¹ Srov. Michel Serres, *Les Anamnèses mathématiques*, (in: *Hermès ou la communication*, Minuit 1969, s. 78).

vala, jak překračuje překážky a omezení, které před ní dosud stojí. Gaston Bachelard a Georges Canguilhem nám předložili modely takových dějin. Na rozdíl od rekurentní analýzy nemají tyto dějiny potřebu situovat se do rámce samotné vědy, přemístit všechny své epizody do konstrukce, kterou tvoří, a převyprávět svou formalizaci ve formálním slovníku, jenž je dnes její: jak by také mohla, když ukazuje, od čeho se věda osvobodila a co všechno musela nechat za sebou, aby dosáhla prahu vědeckosti. Díky tomu považuje tento popis za svou normu již konstituovanou vědu; dějiny, které vypráví, jsou nutně periodizovány opozicí pravdy a omylu, racionálního a iracionálního, zábrany a plodnosti, čistoty a nečistoty, vědeckosti a nevědeckosti. Jde o *epistemologickou historii* vědy.

Třetí typ historické analýzy: ta, která útočí na práh epistemologizace — bod rozštěpení mezi diskursivními formacemi definovanými jejich pozitivitami a epistemologickými figurami, jež nejsou všechny nutně vědami (a které vůbec nikdy nemusí takového stavu dosáhnout). Na této rovině neslouží jako norma vědeckost: v této *archeologické historii* jde o to, odkrýt diskursivní praktiky v té míře, v jaké poskytují prostor vědění a v jaké toto vědění získává statut a hraje roli vědy. Pokoušet se na této rovině o dějiny vědy neznamena popisovat diskursivní formace, aniž by byly brány v úvahu epistemologické struktury; znamená to ukázat, jak ustavení nějaké vědy, a případně její cesta k formalizaci, mohlo nalézt svou možnost a svůj dopad v diskursivní formaci a ve změnách pozitivivity. V případě takové analýzy tedy jde o to, narýso-

vat dějiny věd na základě popisu diskursivních praktik; definovat jak, podle jakých pravidel a díky jakým modifikacím mohla otevřít prostor procesům epistemologizace, dosáhnout norem vědeckosti a případně dospět až k prahu formalizace. Zkoumáním roviny diskursivní praxe v hutnosti dějin vědy nechceme diskursivní praxi převést na nějakou hlubokou a původní rovinu, nechceme ji přenést na půdu prožité zkušenosti (na tu zemi, jež se dává nepravidelně a fragmentálně před každou geometrií, na to nebe, jež probleskuje skrze mřížku všech astronomií); chceme ukázat mezi pozitivitami, vědění, epistemologickými figurami a vědami celou tu soustavu diferencí, vztahů, odchylek, posunů, nezávislostí, autonomií a způsob, jakým si vzájemně článkují své vlastní historičnosti.

Analýzu diskursivních formací, pozitivit a vědění v jejich vztazích k epistemologickým figurám a vědám nazýváme, abychom ji odlišili od ostatních možných forem historie vědy, analýzou *epistémé*. Tuto epistémé by bylo možné podezírat, že je něco jako světový názor, úsek dějin společný všemu poznání, že každému vnucuje své vlastní normy a postuláty, že je to jakési všeobecné stadium rozumu, určitá struktura myšlení, jíž nemohl uniknout žádný člověk dané epochy — ohromující zákonodárství, napsané jednou provždy jedinou anonymní rukou. Ve skutečnosti touto *epistémé* rozumíme soubor vztahů sjednocujících v daném období diskursivní praktiky, jež dávají vzniknout epistemologickým figurám, vědám, případně formalizovaným systémům; způsob, jímž se v každé diskursivní formaci situují a otevírají cesty

k epistemologizaci, vědeckosti, formalizaci; rozmístění těchto prahů, jež se mohou shodovat, mohou být jedny druhým podřízeny či být vůči sobě posunuty v čase; laterární vztahy, jež mohou existovat mezi epistemologickými figurami nebo mezi vědami, pokud přísluší k blízkým, avšak odlišným diskursivním praxím. Epistémé není formou poznání či typem racionality, jež by napříč těmi nejodlišnějšími vědami manifestovala suverénní jednotu subjektu, ducha, či epochy; je souborem vztahů, které lze odkrýt v rámci jednoho daného období mezi vědami, když je analyzujeme na rovině diskursivních regularit.

Popis epistémé tedy přináší několik podstatných charakteristik: otevírá nevyčerpatelné pole, a nikdy nemůže být uzavřen; nemá za cíl rekonstituovat systém postulátů, jimž je podřízeno veškeré poznání nějaké epochy, nýbrž procházet neomezeným polem vztahů. Epistémé navíc není nehybnou figurou, jež se jednoho dne objevila, aby vše náhle vymazala: je to neustále mobilní soubor rozčlenění, posunů a souvislostí, který se ustavuje a zase mizí. Mimoto epistémé jako soubor vztahů mezi vědami, epistemologickými figurami a diskursivními praktikami umožňuje uchopit hru zábran a omezení, jež se v jednom daném okamžiku v diskursu prosazují: avšak toto omezení není negativním omezením, jež staví poznání proti neznalosti, racionalitu proti imaginaci, vyzbrojenou zkušenost proti věrnosti zdání, snění proti úsudkům a dedukcím; epistémé není to, co je možné v dané době vědět, vezmeme-li v úvahu technické nedostatky, mentální zvyklosti či hranice vymezené tradicí;

je tím, co v pozitivitě diskursivních praktik umožňuje existenci epistemologických figur a věd. A konečně vidíme, že analýza epistémé není způsob, jak se vrátit ke kritické otázce („je-li dáno něco jako věda, jaké má oprávnění, jaká je její legitimita?“); je to tázání, jež akceptuje danost vědy jen proto, aby se od ní mohlo dozvědět, co pro tuto vědu znamená být vědou. V hádance vědeckého diskursu se nedotýká jeho práva být vědou, nýbrž skutečnosti, že existuje. A od všech filosofí poznání se odlišuje v tom, že tuto skutečnost nevztahuje k instanci původní danosti, jež by v transcendentálním subjektu toto právo a tuto skutečnost zakládala, nýbrž k procesu historické praxe.

F. JINÉ ARCHEOLOGIE

Jedna otázka zůstala stranou: mohli bychom uvažovat o archeologické analýze, jež by odhalila regularitu vědění, jež by však nenabízela analýzu ve směru epistemologických figur a věd? Je orientace na epistémé jediný směr, který se archeologii otevírá? Musí být — výlučně — určitým způsobem zkoumání dějin vědy? Jinými slovy je dosavadní omezení archeologie na oblast vědeckého diskursu důsledkem nutnosti, kterou nelze překročit, nebo na tomto konkrétním příkladě nastínila formy analýzy, které mohou mít daleko širší rozsah?

V tomto okamžiku jsem ještě nepokročil natolik, abych mohl na tuto otázku definitivně odpovědět. Dovedu si však snadno představit — pod podmínkou mnoha zkoušek, o něž bude třeba se pokusit, a také

mnoha omylů — různé archeologie, jež by se rozvíjely v odlišných směrech. Vezměme například archeologický popis „sexuality“. Velmi dobře nyní vidím, jak by ji bylo možné orientovat k epistémé: ukázat, jakým způsobem se v 19. století formovaly epistemologické figury jako biologie či psychologie sexuality: a prostřednictvím jakého zlomu nastoupil s Freudem diskurs vědeckého typu. Uvědomuji si však také jinou možnost analýzy: namísto studia lidského sexuálního chování v daném období (a hledání zákona v sociální struktuře, v kolektivním nevědomí či v nějakém morálním postoji), namísto popisu toho, co si lidé o sexualitě mysleli (jakou náboženskou interpretaci sexuality nabízeli, jaká ohodnocení či zatracení jí přisuzovali, jaké morální či názorové konflikty vyvolávala), bychom se tázali, zda se v tomto chování, jako v oněch reprezentacích, neskrývá celá diskursivní praxe; zda není sexualita mimo celou orientaci na vědecký diskurs souborem objektů, o nichž je možné mluvit (či o nichž je zakázáno mluvit), polem možných výpovědí (ať už se jedná o lyrické výrazy či právníké předpisy), souborem pojmů (které se bezpochyby mohou prezentovat v elementární formě námětů či témat), rejstříkem výběru (který se může objevit v koherenci chování či v systémech předpisů). Taková archeologie, pokud by ve svém úkolu uspěla, by ukázala, jak jsou zákazy, vyloučení, omezení, hodnocení, svobody či transgrese sexuality, všechny tyto manifestace, ať už verbální či neverbální, svázány s určitou diskursivní praxí. Odhalila by, jistě ne jako poslední pravdu o sexualitě, nýbrž jako dimenzi, podle které ji lze popi-

sovat, jistý „způsob mluvení“; a bylo by možné ukázat, že tento způsob mluvení spočívá nikoli ve vědeckém diskursu, nýbrž v systému zákazů a hodnot. Taková analýza by se pak nevyvíjela směrem k epistémé, nýbrž směrem k něčemu, co by bylo možné nazvat etikou.

Je tu ale příklad další možné orientace. Při analýze obrazu lze rekonstituovat latentní diskurs malíře; mohli bychom chtít znovu odhalit šepot jeho intencí, které nakonec nebyly vepsány do slov, ale do linií, povrchů a barev; mohli bychom se pokusit vysvobodit tuto implicitní filosofii, u níž se předpokládá, že formuje jeho vizi světa. Rovněž je možné zkoumat vědu, či přinejmenším mínění nějaké doby, a pokoušet se zjistit, co si z nich malíř mohl vypůjčit. Archeologická analýza by měla jiný cíl: zkoumala by, zda prostor, vzdálenost, hloubka, barva, světlo, proporce, objemy, obrysy nebyly v pozorovaném období pojmenovány, vysloveny, konceptualizovány v diskursivní praxi; a zda snad nebylo vědění, které otevřelo prostor pro tuto diskursivní praxi, uloženo v teoriích a spekulacích, ve formách vyučování a předpisů, ale také v postupech, v technikách, a možná v samotném malířově gestu. Není cílem ukázat, že obraz je určitým způsobem označování či „řeči“, jenž by byl zvláštní tím, že se obejde beze slov, nýbrž že přinejmenším v jedné z těchto oblastí se v takových technikách a v takových účincích ztělesňuje diskursivní praxe. Takto popisovaný obraz už není čistou vizí, která pak musela být přepsána do materiality prostoru; není již holým gestem, jehož mlčenlivé a nekonečně prázdné

významy musí být vyproštěny následnými interpretacemi. Je zcela proniknut — a nezávisle na vědeckých poznacích a filosofických tématech — pozitivitou vědění.

Zdá se mi, že by bylo rovněž možné vypracovat analýzu stejného typu, týkající se politického vědění. Pokusit se zjistit, zda není politické chování nějaké společnosti, skupiny či třídy prostoupeno určitelnou a popsitelnou diskursivní praxí. Tato pozitivita by se samozřejmě neshodovala ani s politickými teoriemi epochy, ani s ekonomickými určeními: definovala by to, co se politice může stát objektem vypovídání, formy, které toto vypovídání může nést, pojmy, jež se tu mohou uplatnit, a strategické volby, které se v ní odehrávají. Místo abychom toto vědění analyzovali — což je vždy možné — s ohledem na epistémé, již by mohlo nechat vzniknout, analyzovali bychom je s ohledem na chování, zápasy, konflikty, rozhodnutí a taktiky. Odkryli bychom tak politické vědění, jež není v řádu druhotné teoretizace praxe ani není aplikací teorie. Protože je regulérně formováno diskursivní praxí, jež se rozvíjí mezi ostatními praxemi a artikuluje se podle nich, není toto vědění věcí výrazu, „reflektující“ více či méně adekvátně určité množství „objektivních daností“ či reálných praktik. Je od začátku vepsáno do soustavy různých praktik, kde zároveň nalézá svou specifikaci, funkci a síť svých závislostí. Pokud by byl takový popis možný, pak by samozřejmě pro uchopení místa artikulace politické teorie a praxe nebylo nutné procházet instancí individuálního či kolektivního vědomí;

nebylo by nutné zkoumat, do jaké míry by toto vědomí mohlo na jedné straně vyjadřovat skryté podmínky, na druhé straně se viditelně projevovat v teoretických pravdách; nebylo by třeba klást psychologický problém uvědomění; bylo by třeba analyzovat formování a proměny vědění. Problémem by například nebylo, od jaké chvíle se objevuje revoluční vědomí, ani jaké vzájemné role mohou v genezi tohoto vědomí hrát ekonomické podmínky a úsilí teoretického objasnění; nešlo by o to, vystopovat všeobecnou a příkladnou biografii revolučního člověka či nalézt zakořenění jeho projektu, nýbrž ukázat, jak se utvářela diskursivní praxe a revoluční vědění, jež se ukládaly ve způsobech chování a ve strategiích, jež otevírají prostor pro teorii společnosti a působí interference a vzájemné transformace jedněch a druhých.

Na otázku, jež byly položeny před chvílí — Zabývá se archeologie pouze vědami? Existuje vždy pouze analýza vědeckých diskursů? — můžeme nyní odpovědět. A odpovědět dvojím ne. Archeologie se nesnaží popisovat vědu v její specifické struktuře, ale značně odlišnou oblast, oblast *vědění*. Navíc i když se zabývá vědění v jeho vztahu k epistemologickým figurám a vědám, stejně dobře může vědění zkoumat odlišnými směry a popisovat je v jiné soustavě vztahů. Až dosud byla zkoumána pouze orientace k epistémé. Důvodem je to, že její diskursivní formace se díky spádu, který nepochybně charakterizuje naše kultury, neustále epistemologizují. Právě ve zkoumání věd, jejich dějin, jejich podivné jednoty, jejich rozptýlení a jejich zlomů se může oblast pozitivit ob-

jevit; právě v mezeře mezi vědeckými diskursy lze uchopit hru diskursivních formací. Za těchto podmínek není překvapivé, že nejbohatší, pro archeologický popis nejotevřenější, byla oblast „klasické doby“, kdy se od renesance do 19. století rozvíjela epistemologizace tolika pozitivit; překvapivé není ani to, že diskursivní formace a specifické regularity vědění se rýsovaly tam, kde bylo mnohem těžší dosáhnout úrovně vědeckosti a formalizace. Nešlo tu však o nic jiného, než o výběr místa k útoku; není to oblast, která by pro archeologii byla povinná.

— V celé této knize jste se pokoušel, tu s většími, tu s menšími úspěchy, odlišit od „strukturalismu“ či od toho, co se obvykle pod tímto slovem rozumí. Zdůrazňoval jste skutečnost, že jste v ní nepoužil ani jeho metody, ani jeho pojmy; že jste neodkazoval k postupům lingvistické deskripce; že jste se nijak nestaral o formalizaci. Co však znamenají tato odlišení? Co jiného než vaše ztroskotání při pokusu uvést v činnost to, co je na strukturálních analýzách pozitivní, to, v čem spočívá jejich přínos pro vědeckou přísnost a účinnou průkaznost? Co jiného, než že se ona oblast, o které jste chtěl pojednat, vzpírá podniku takového druhu a že její bohatství nepřestává unikat schématům, do nichž jste se je pokoušel uzavřít? A tak jste se s jistou nenuceností pokusil zkarikovat svou neschopnost ohledně metody; nepřekonatelnou distanci, jež vás separuje a která vás vždy separovala od skutečné strukturální analýzy, nyní předkládáte jako explicitně zamýšlenou diferenci.

Ovšem nepodařilo se vám nás oklamat. Je pravda, že do prázdnoty, zanechané metodami, které nepoužíváte, jste uvrhl celou řadu pojmů, jež se zdají být zcela cizí pojmům přijímaným nyní těmi, kteří popi-

sují jazyky nebo mýty, literární díla či pohádky; vy jste mluvil o formacích, o pozitivitách, o vědění, o diskursivních praktikách: úplná výbava termínů, jejíž jedinečnost a závratné možnosti jste při každém kroku hrdě vyzdvihoval. Ale objevil byste tolik podivností, kdybyste se nesnažil uplatnit některá fundamentální témata strukturalismu v oblasti, jež je na ně neredukovatelná — a to dokonce témata, která ve strukturalismu konstituují nejdiskutabilnější postuláty a činí z něj tu nejpochybnější filosofii? Vše vypadá tak, jako kdybyste se přidržoval současných metod analýzy, nikoli však jejich empirické a seriózní práce, nýbrž dvou či tří témat, která jsou spíš extrapolacemi než nutnými principy.

Takto jste se snažil redukovat dimenze, které jsou vlastní diskursu, přehlížet jeho specifické nepravidelnosti, skrývat to, co přináší ve smyslu iniciativy a svobody, kompenzovat nerovnováhu, kterou ustavuje v jazyce: pokoušel jste se znovu uzavřít tuto otevřenost. Jako určitá forma lingvistiky jste se pokoušel vyhnout vypovídajícímu subjektu; myslel jste si, že diskurs lze očistit od všech jeho antropologických referencí a chápat jej tak, jako kdyby nebyl nikdy nikým vysloven, jako kdyby se nikdy nezrodil za jedinečných okolností, jako kdyby nikdy nebyl prostoupen reprezentacemi, jako kdyby nebyl nikomu adresován. A konečně jste na diskurs aplikoval princip simultaneity: odmítl jste vidět, že diskurs, na rozdíl od, řekněme, jazyka, je ve své podstatě historický, že není konstituován použitelnými prvky, nýbrž skutečnými a po sobě jdoucími událostmi, které nelze

analyzovat mimo rámec času, v němž jsou rozvíjeny.

— Máte naprostou pravdu: zcela jsem přehlédl transcendenci diskursu; při jeho popisu jsem odmítl odkazovat jej k určité subjektivitě; nestavěl jsem na první místo, tak jak by tomu mělo být ve vší obecnosti, jeho diachronickou povahu. Toto vše však nemělo být promítnuto mimo oblast jazyka, pojmů a metod, které zde byly zkoumány. Jestliže jsem hovořil o diskursu, pak v žádném případě proto, abych ukázal, že mechanismy či postupy jazyka jsou v něm úplně obsaženy; dělal jsem to spíš proto, abych odkryl v hustotě verbálních performancí diverzitu možných rovin analýzy; abych ukázal, že kromě metod lingvistického strukturalismu (či interpretačních metod) můžeme ustavit specifický popis výpovědí, jejich formací a regularit vlastních diskursu. Jestliže jsem vynechal odkazy k promlouvajícímu subjektu, nebylo tomu tak proto, abych odkryl zákony konstrukce či formy, které by mohly být použity stejným způsobem všemi promlouvajícími subjekty, nebylo to proto, abych nechal mluvit velkolepý univerzální diskurs, který by byl společný všem lidem nějaké doby. Chtěl jsem naopak ukázat, v čem spočívají rozdíly, jak bylo možné, že lidé v rámci téže diskursivní praktiky mluví o různých předmětech, mají protikladná mínění, činí protichůdná rozhodnutí; chtěl jsem také ukázat, v čem se diskursivní praktiky navzájem liší; nechtěl jsem zkrátka problém subjektu vyloučit, chtěl jsem definovat pozice a funkce, které může subjekt zaujmout v rozmanitosti diskursů. A jak jste si

konečně mohli povšimnout, nepopíral jsem historii, pouze jsem suspendoval obecnou a vyprázdněnou kategorii změny, abych nechal vyniknout transformace na různých rovinách; odmítám uniformní model temporalizace, abych v každé diskursivní praxi popsal její pravidla akumulace, vylučování, reaktivace, její vlastní formy derivace a její specifické modely propojování rozličných sukcesí.

Nesnažil jsem se tedy dovést strukturalistickou činnost za rámec jejích legitimních mezí. Snadno se můžete přesvědčit, že jsem ve *Slovech a věcech* ani jednou nepoužil termín strukturalismus. Ale nechme stranou, pokud souhlasíte, polemiky o „strukturalismu“; stěží přežijí v oblastech dnes opuštěných těmi, kteří skutečně pracují; tato bitva, která by jinak mohla být plodná, je nyní vedena již jen imitátory a komedianty.

— Jistě se můžete pokoušet vyhnout polemikám, ale neuniknete tím před problémem. Neboť náš problém nespočívá ve strukturalismu. Ochotně uznáváme jeho přesnost a účinnost: když jde o analýzu jazyka, mytologií, lidových vyprávění, básní, snů, literárních děl, možná i filmů, odhaluje strukturalistický popis vztahy, které by jinak nebylo možné izolovat; umožňuje definovat rekurentní prvky s jejich formami opozice a kritérii individualizace; dovoluje také stanovit zákony konstrukce, rovnováhy a pravidla transformace. A navzdory některým projevům zdrženlivosti, jež bylo možné zaznamenat na počátku, přijímáme nyní to, že lidský jazyk, nevědomí člověka, lidská představivost podléhají zákonům struktury. Naprosto však odmítáme to, co děláte vy: to, že

by bylo možné analyzovat vědecké diskursy v jejich následnosti, aniž by se přitom odkazovalo k něčemu takovému, jako je konstituující činnost, aniž by se dokonce v jejich závažných rozpoznáních otevření původního rozvrhu, anebo fundamentální teleologie, aniž by se našla jejich hlubinná kontinuita, která je spojuje a která je vede až k bodu, kde je můžeme uchopit; to, že je možné takto rozkrýt budoucnost rozumu a osvobodit dějiny myšlení od jakéhokoli indexu subjektivity. Zužme ještě pole diskuse: uznáváme, že v pojmech prvků a pravidel konstrukce lze mluvit o řeči obecně — o řeči odjinud a z jiných dob, tedy o řeči mýtů, nebo zase o řeči přece jen poněkud jiné, o řeči nevědomí nebo o řeči našich literárních děl; avšak řeč našeho vědění, tu řeč, kterou užíváme zde a nyní, samu řeč strukturalismu, která nám dovoluje analyzovat tolik jiných řečí, tuto řeč v její historické hustotě považujeme za neredukovatelnou. Nemůžete přece zapomenout, že právě na základě řeči, její pomalé geneze, jejího tajemného uskutečňování, jež ji dovedly do stavu, v jakém je dnes, můžeme mluvit o jiných diskurzech v termínech struktur; je to tato řeč, která nám k tomu dává možnost a právo; formuje slepé místo, na jehož základě se věci okolo nás uspořádávají tak, jak je vidíme dnes. Souhlasíme s tím, že někdo pracuje s prvky, vztahy a diskontinuitami, když analyzuje indoevropské legendy či Racinovy tragédie; dokonce připouštíme, že lze při zkoumání obejít hovořící subjekty v libovolné míře; vznášíme však námitky proti tomu, že by tyto úspěšné pokusy mohly opravňovat k obrácení analýzy takovým směrem, aby se navrátila

až k formám diskursu, které je činí možnými, a aby zpochybnila samo místo, ze kterého dnes hovoříme. Historie těchto analýz, v nichž se subjektivita vytrácí, si zachovává svou vlastní transcendenci.

— Zdá se mi, že právě zde (a to mnohem spíš, než ve výše diskutované otázce strukturalismu) leží ve skutečnosti ohnisko sporu a bod vašeho odporu. Dovolte mi prosím — samozřejmě jen jako hru, protože jak dobře víte, nemám nijak zvláštní sklony k interpretaci —, abych vám vysvětlil, jak jsem rozuměl všemu tomu, co jste až do této chvíle řekl. „Jistě,“ říkáte kradmo, „od nynějška jsme nuceni, navzdory všem těm bojům v pozadí, které jsme sváděli, připustit formalizaci deduktivního diskursu; ovšem musíme uznat, že spíš než dějiny duše, spíš než rozvrh existence někdo popisuje architekturu filosofického systému; samozřejmě, ať už si o tom myslíme cokoli, musíme tolerovat tyto analýzy, které neuvádějí literární díla do vztahu k prožité zkušenosti jedince, nýbrž ke strukturám jazyka. Museli jsme ovšem opustit všechny diskursy, které nás dříve vykazovaly k suverenitě vědomí. Ale to, co jsme během uplynulého půlstoletí ztratili, bychom si rádi přivlastnili na vyšší úrovni, analýzou všech analýz či přinejmenším provedením jejich základního prozkoumání. Budeme se jich ptát, odkud přicházejí, jaký je jejich historický cíl, k němuž směřují, aniž by si jej uvědomovaly, jaká naivita je činí slepými k podmínkám, jež je umožňují, v jaké metafyzické klauzuře se uzavírá jejich rudimentální pozitivismus. A tak nakonec nebude důležité, že nevědomí není, jak jsme si mysleli a jak jsme tvr-

dili, implicitním okrajem vědomí; nebude důležité, že mytologie již nejsou určitou vizí světa a že román je něčím jiným než rubem prožité zkušenosti; neboť rozum, který stanovil všechny tyto nové ‚pravdy‘, tento rozum držíme pod přísným dohledem: ani on sám, ani jeho minulost, ani to, co jej umožňuje, ani to, co jej činí naším rozumem, neunikne transcendentálnímu vymezení. Protože právě tomuto rozumu budeme nyní klást — a jsme rozhodnuti se toho již nikdy nevzdat — otázku původu, prvotní konstituce, teleologického horizontu, časové kontinuity. Tento rozum, toto myšlení se dnes aktualizují jako naše myšlení, jež hodláme udržovat v jeho historicko-transcendentální dominanci. Proto, máme-li chtít nechtě povinnost podporovat všechny ty strukturalismy, nedokážeme akceptovat, aby se někdo dotýkal těchto dějin myšlení, jež jsou dějinami nás samých; nedokážeme připustit, aby někdo rozplétal ona transcendentální vlákna, která je od 19. století spojují s problematikou původu a subjektivity. Každému, kdo se přiblíží k této pevnosti, v níž jsme našli útočiště a kterou jsme připraveni bránit a udržet, budeme opakovat s gestem, bránícím jakémukoli znesvěcení: *Noli tangere*.“

Já jsem si nicméně umínil, že budu postupovat dál. Nebyl jsem si jist vítězstvím, ani jsem nebyl přesvědčen o síle svých zbraní. Udělal jsem to, protože se mi v tuto chvíli zdálo důležité osvobodit dějiny myšlení od jejich podřízenosti transcendenci. Problém pro mne naprosto nespočíval v tom, jak je strukturovat a přitom aplikovat na vývoj vědění či na vznikání věd kategorie, které by tyto proměny dokazovaly v rovině

jazyka. Snažil jsem se analyzovat tyto dějiny v nespojitosti, kterou by předem neredukovala žádná teleologie; vyznačit je v určitém rozptýlení, které by nemohl uzavírat žádný předběžný horizont; nechat je rozvíjet se v anonymitě, na kterou by žádná transcendentální konstituce nekladla formu subjektu; otevřít je temporalitě, která by neslibovala návrat jakéhokoli rozbřesku. Chtěl jsem odvrhnout každý transcendentální narcismus; bylo nezbytné osvobodit se z tohoto kruhu ztraceného a znovunalezeného počátku, v němž byly dějiny uzavřeny; bylo třeba ukázat, že dějiny myšlení nemohou mít roli odhalovatele transcendentálního momentu, který již žádný racionální mechanismus po Kantovi nemá, který již po Husserlovi nemá ani žádná matematická idealita, ani významy světa žité skutečnosti po Merleau-Pontym — navzdory úsilí, které tito filosofové vynaložili na to, aby tento transcendentální moment odhalili.

A jsem přesvědčen, že ve skutečnosti, navzdory pochybnostem, uvedeným zdánlivou polemikou o strukturalismu, si dokonale rozumíme; chci říci, že dokonale rozumíme tomu, co bychom chtěli, jedni i druhí, učinit. Je zcela normální, že vy hájíte práva spojitě historie, otevřené zároveň práci jisté teleologie a nekonečnému procesu kauzality; důvod, proč jste nerozpoznal její pohyb, spontaneitu a vnitřní dynamiku, nespočíval ovšem v tom, že jste chtěl tuto historii ochránit před vpádem strukturalismu; po pravdě řečeno, chtěl jste garantovat moci konstitutivního vědomí, neboť právě ty byly problematizovány. Tato obrana se ale projevovala jinde a vůbec se neobjevila

v naší diskusi: protože přiznáváte-li empirickému výzkumu, skromné práci historie, právo zpochybňovat transcendentální dimenzi, pak míváte to podstatné. Odtud plyne řada záměn. Pojednáváte o archeologii jako o hledání původu, formálních *a priori*, zakládajících aktů, zkrátka jako o určitém druhu historické fenomenologie (zatímco její snahou je naopak osvobodit historii od vlivu fenomenologie), a potom proti ní namítáte, že v plnění svého úkolu selhává a že nikdy neodkrývá nic víc než řadu empirických faktů. Dále oproti archeologickému popisu a jeho snaze stanovit určité prahy, zlomy a transformace stavíte opravdovou práci historiků, kteří dokážou odkrývat kontinuity (zatímco to již desítky let není záměrem historie), a vytýkáte proto archeologii nedostatek zájmu o empirii. A ještě: považujete archeologii za činnost, jejímž cílem je popisování kulturních celků, homogenizace nejzjevnějších diferencí a vyhledávání univerzality forem donucování (zatímco jejím záměrem je definovat jedinečné specifčnosti diskursivních praktik), a vytýkáte jí proto difference, změny a mutace. A konečně označujete archeologii za import strukturalismu do oblasti historie (ačkoli její metody a pojmy v žádném případě nemohou vést k záměně se strukturalismem) a ukazujete tím, že nemůže jako skutečná strukturální analýza fungovat.

Celá tato hra záměn a nepochopení je dokonale koherentní a nezbytně nutná. Přináší druhotný zisk: může se obracet napříč ke všem formám strukturalismu, které musí spíš tolerovat a před nimiž už byla nucena tolik ustoupit, a říká jim: „Vidíte, čemu se vy-

stavíte, jestliže se dotknete těch oblastí, jež jsou ještě naše; vaše metody, které jinde snad mají jakousi hodnotu, zde brzy narazí na své meze; veškerý konkrétní obsah, který byste chtěli analyzovat, jim unikne; budete nuceni vzdát se svého přísného empirismu; a proti své vůli upadnete do podivné ontologie struktury. Mějte proto rozum a držte se v těch oblastech, které jste již nepochybně dobyli, o nichž však my od nynějška předstíráme, že jsme vám je povolili, neboť jsme na nich stanovili naše vlastní hranice.“ Pokud jde o hlavní zisk, ten spočívá samozřejmě v zamaskování krize, kterou jsme již dlouhou dobu zasaženi a která nepřestává nabývat na vážnosti: krize, v níž jde o onu transcendentální reflexi, s níž se filosofie počínaje Kantem ztotožnila; krize, v níž jde o tematiku původu, o tento příslib návratu, díky němuž unikneme diferenci naší přítomnosti; krize, v níž jde o antropologické myšlení, které podřizuje všechno zkoumání otázce bytí člověka a dovoluje vyhýbat se analýze praxe; krize, v níž jde o všechny humanistické ideologie; a v níž konečně a především jde o statut subjektu. To je diskuse, kterou se pokoušíte zamaskovat a od níž se snažíte odvrátit pozornost tím, že budete sledovat líbivé souhry geneze a systému, synchronie a nastávání, vztahu a příčiny, struktury a dějin. Jste si však jist, že nepraktikujete teoretickou metatezi?

— Předpokládejme, že naše diskuse se nachází v bodě, v němž podle vás je; předpokládejme, že bychom chtěli bránit či atakovat poslední baštu transcendentálního myšlení, a připusťme, že naše diskuse je dnes situována v rámci krize, o níž hovoříte: jaký je

potom název vašeho diskursu? Odkud tento diskurs přichází a kde by mohl vzít své právo mluvit? Jak by se mohl ospravedlnit? Jestliže jste neudělal nic kromě toho, že jste podnikl empirický výzkum věnovaný objevení se a transformování diskursů, jestliže jste popsal soubory výpovědí, epistemologické figury, historické formy určitého vědění, jak můžete uniknout navivě všech druhů pozitivismu? A jak by se mohlo vaše dílo vyrovnat s otázkou původu a nutného odkazu ke konstituujícímu subjektu? Jestliže však hodláte zahájit radikální zkoumání, jestliže si přejete umístit váš diskurs na úroveň, na kterou my klademe sebe samé, pak dobře víte, že tím přistoupíte na naši hru a že tím naopak rozšíříte tuto dimenzi, od které se přece snažíte toto zkoumání osvobodit. Buďto se nás nedotkne, nebo si jej budeme nárokovat zpět. V každém případě jste povinen nám sdělit, co jsou to diskursy, které již téměř deset let neústupně sledujete, aniž byste se kdy obtěžoval určit jejich statut. Řekněte prostě a jasně, čím jsou — historií nebo filosofií?

— Přiznávám se, že tato otázka mě uvádí do rozpaků víc než všechny vaše předchozí námitky. Naprosto mě nepřekvapila, ale rád bych ji nechal ještě chvíli stranou. A to proto, že v tento okamžik, jehož konec ostatně nejsem schopen předvídat, se můj diskurs, aniž by určoval místo, z něhož se hovoří, vyhýbá půdě, na které by měl hledat oporu. Je diskursem o diskurzech: nepokouší se v nich však najít skrytý zákon, zahalený původ, který jen stačí osvobodit; nepokouší se ani skrze sebe a ze sebe stanovit obecnou teorii, jejímiž konkrétními modely by tyto diskursy

byly. Snaží se rozvinout rozptýlení, jež nelze nikdy redukovat na jednoznačný systém diferencí, rozprášení, které není vztaženo k absolutním osám reference; vypracovat decentrování, které neponechává privilegium žádnému centru. Rolí takového diskursu není rozptýlit zapomnění, znovuobjevit v hloubce vyřčených věcí a tam, kde se odmlčí, okamžik jejich zrodu (ať se již jedná o jejich empirické stvoření nebo o transcendentální akt, který jim dává jejich původ); neusiluje o to, být připomenutím originálu či vzpomínkou na pravdu. Jeho úkolem je naopak *vytvářet* difference: konstituovat je jako objekty, analyzovat je a definovat jejich pojmy. Místo aby tento diskurs procházel pole diskursů, kde by znovu vytvořil pro svůj účel suspendovanou totalizaci, místo aby hledal v tom, co bylo řečeno, onen *jiný*, skrytý diskurs, který nicméně obsahuje *totéž* (a místo aby následně nepřetržitě oscilloval mezi *alegorií* a *tautologií*), vytváří bez ustání diferenciaci, je *diagnostický*. Jestliže filosofie je pamětí či návratem k počátku, nemůže být to, co dělám, v žádném případě považováno za filosofii; a jestliže historie myšlení spočívá v navrácení života zpola smazaným figurám, pak to, co dělám, není ani historií.

— Z toho, co jste právě řekl, musíme přinejmenším vyvodit, že vaše archeologie není věda. Necháváte ji plynout jen s nejistým statutem deskripce. Ovšem, mohla by nepochybně být jedním z těch diskursů, které by chtěly být považovány za určitou disciplínu ve stavu zrodu; tím, co opatřuje svým autorům dvojitou výhodu, neboť jednak pro ně nemusí stanovovat

explicitní a přísnou vědeckost, a jednak se jim otevírá příslib budoucí obecnosti, která je osvobodí od nahodilostí zrodu; ještě by mohla být jedním z těch projektů, které se ospravedlňují tím, čím nejsou, a stále tak odsouvají podstatu svého úkolu, okamžik své verifikace a definitivní stanovení své koherence na pozdější dobu; dále by mohla být jedním z těch založení, kterých bylo od počátku 19. století vyhlášeno takové množství: neboť je dobře známo, že to, co má být na poli moderní teorie objeveno, nejsou vykazatelné systémy, nýbrž disciplíny, jimž jsou otevírány možnosti, pro něž jsou načrtávány programy a jejichž budoucnost a osud jsou svěřovány jiným. Avšak jakmile je dosaženo jejich načrtnutí, zmizí spolu se svými autory. A pole, které měly spravovat, zůstává navždy ležet ladem.

— Je pravda, že jsem nikdy neprezentoval archeologii jako vědu, dokonce ani jako prvotní základy nějaké budoucí vědy. A spíš než o plán budoucí stavby jsem se snažil — ačkoli jsem také, koneckonců, připojil nemálo oprav — o popis toho, co jsem dosud v případě svých konkrétních zkoumání podnikl. Slovo archeologie nemá vůbec smysl nějakého předjímání; jednoduše označuje možné útočné řady pro analýzu verbálních performancí — specifikaci určité roviny: roviny výpovědi a roviny archivu; vymezení a osvětlení určité oblasti: vypovídací regularity, positivity; použití pojmů jako pravidla formování, archeologické derivace a historická *a priori*. Avšak téměř ve všech svých dimenzích a na téměř všech svých zlomech je archeologická činnost svázána s vědami, s analýzami

vědeckého typu anebo s teoriemi, které odpovídají kritériím vědecké rigoróznosti. Převodším je spjata s vědami, které se konstituují a které stanovují své normy v rámci archeologicky popisovaného vědění: pro archeologii jsou to právě *vědy–objekty*, jako jimi mohly být patologická anatomie, filologie, politická ekonomie či biologie. Archeologická činnost se rovněž pojí s vědeckými formami analýzy, od nichž se nicméně odlišuje vzhledem k rovině, vzhledem k oblasti, vzhledem k metodám a sousedí s nimi podél linií charakteristických rozdělení; tím, že se v mase vyřčených věcí zaměřuje na výpovědi definované jako funkce uskutečňování verbální *performance*, odděluje se od výzkumu, jehož privilegovaným polem je lingvistická *kompetence*: zatímco tento lingvistický popis konstituuje model generování, aby definoval přijatelnost výpovědí, archeologie se pokouší ustavit pravidla formování, aby definovala podmínky realizace těchto performancí; proto existuje mezi těmito dvěma modely analýzy určitý počet analogií, ale také diferencí (zejména pokud jde o možnou rovinu formalizace); v každém případě hraje generativní gramatika pro archeologii roli *připojené analýzy*. Navíc se archeologické popisy ve svém rozvíjení a na polích, jimiž procházejí, artikuluji podle jiných disciplín: ve snaze definovat, mimo jakékoli odkazy k nějaké psychologické či konstitutivní subjektivitě, různé pozice subjektu, které mohou být implikovány ve výpovědích, se archeologie dotýká otázky, kterou dnes klade psychoanalýza; při pokusu odhalit pravidla formování pojmů, mody následnosti, zřetězení a koexis-

tence výpovědí se archeologie setkává s problémem epistemologických struktur; při studiu formování objektů, polí, v nichž se objevují a specifikují, a také při studiu podmínek připsování diskursů se archeologie střetává se společenskými formacemi. To jsou pro archeologii právě ony *korelativní prostory*. A konečně v míře, v jaké je možné konstituovat určitou obecnou teorii produkcí, bude archeologie jakožto analýza pravidel vlastních rozmanitým diskursivním praktikám nalézat to, co bychom mohli nazvat *obklopující teorie*.

Umisťuji-li archeologii mezi tolik jiných diskursů, které jsou již konstituovány, nenčiním tak proto, aby jí to poskytovalo výhodu — díky sousedství či formou náказы — určitého postavení, které by si nebyla schopna dodat sama; není to proto, aby jí bylo stanoveno definitivně určené místo v nehybné konstelaci, nýbrž proto, aby nechala vyniknout spolu s archivem diskursivní formace, pozitivitu, výpovědi, podmínky jejich formování, určitou specifickou oblast. Oblast, která ještě nebyla učiněna objektem žádné analýzy (přinejmenším analýzy toho, co v ní může být považováno za jedinečné a neredukovatelné z hlediska interpretací a formalizací); ale oblast, u níž nic dopředu nezaručuje, že — na rovině stále ještě rudimentárního označení, na které se nyní nalézám — zůstane stabilní a autonomní. Po tom všem by se mohlo zdát, že archeologie pouze hraje roli určitého nástroje, jenž dovoluje artikulovat s menší nepřesností než dříve analýzu společenských formací a epistemologických deskripcí; či nástroje, jenž umožňuje

spojit analýzu pozic subjektu s teorií dějin věd; nebo nástroje, který dovoluje určit místo, na němž se protínají obecná teorie produkce a generativní analýza výpovědí. Mohlo by se tedy zdát, že archeologie je jen pojmenování dané určité části dnešní teoretické situace. Zda tato situace poskytuje prostor individualizovatelné disciplíně, jejíž prvotní charakteristiky a globální meze se zde začínají rýsovat, nebo zda vyvolává soubor problémů, jejichž současná koherence nebrání tomu, aby mohly být později uchopeny jinde, jinak, na vyšší úrovni nebo odlišnými metodami, to nedovedu v tomto okamžiku rozhodnout. A abych řekl pravdu, není bezpochyby na mně, abych učinil takové rozhodnutí. Připouštím, že můj diskurs může zmizet tak jako postava, která jej mohla dovést až sem.

— Dokážete podivuhodným způsobem využít svobody, kterou druhým upíráte. Neboť si ponecháváte celé pole volného prostoru, který dokonce odmítáte kvalifikovat. Nezapomněl jste však na starostlivost, s jakou jste diskurs těch druhých uzavřel do systému pravidel? Nezapomněl jste na všechna omezení, která jste s takovou pečlivostí popsal? Neodebral jste jednotlivcům právo osobně intervenovat v pozitivitách, v nichž je situován jejich diskurs? Spojil jste jejich nejnepatrnější slova s povinnostmi, které odsuzují ke konformnosti i ty nejmenší z jejich inovací. Sám u sebe provádíte velice snadno revoluci, velice těžko ji však připouštíte, pokud jde o druhé. Bylo by nepochybně lepší, kdybyste měl poněkud jasnější povědomí o podmínkách, za nichž mluvíte, a naopak větší důvěru v reálnou činnost lidí a v jejich možnosti.

— Obávám se, že se dopouštíte dvojího omylu: jeden se týká diskursivních praktik, které jsem se pokusil definovat, a druhý role, kterou vy sám připsujete svobodě člověka. Pozitivity, které jsem se pokusil ustavit, nesmějí být chápány jako soubor určení kladených z vnějšku na myšlení jednotlivců či sídlících v jejich nitru a jakoby předem; spíš utvářejí soubor podmínek, za jakých je praxe vykonávána, v souladu s nimiž tato praxe podněcuje výpovědi, částečně nebo úplně nové, a za jakých tudíž může být sama změněna. Nejde ani tak o meze kladené iniciativě subjektů, jako spíš o pole, na němž se tato iniciativa artikuluje (aniž by přitom vytvářela nějaké centrum), o pravidla, která ji uvádějí v činnost (aniž by je však ona sama vynalezala či formulovala), o vztahy, o než se může opírat (aniž by byla jejich konečným výsledkem anebo bodem jejich konvergence). Chtěl jsem spíš ukázat diskursivní praktiky v jejich komplexnosti a v jejich hutnosti; ukázat, že mluvit znamená něco dělat — dělat něco jiného než vyjadřovat, co si myslím, než převádět do řeči něco, co znám, a rovněž dělat něco jiného než rozehrávat struktury jazyka; ukázat, že připojit jednu výpověď k řadě již existujících výpovědí je komplikované a nákladné gesto, které předpokládá jisté podmínky (a nikoli pouze nějakou situaci, nějaký kontext, nějaké motivy) a které s sebou přináší jistá pravidla (odlišná od logických pravidel a od pravidel lingvistické konstrukce); ukázat, že v řádu diskursu změna nepředpokládá „nové ideje“, trochu invence a kreativity, jinou mentalitu, nýbrž transformace v určité praktice, popřípadě i v některých, které

s ní hraničí, a v jejich společné artikulaci. Nepopíral jsem — to mi bylo vždy cizí — možnost proměny diskursu: jen jsem suverenity subjektu odňal exkluzivní a nepřetržitě právo na ni.

Na závěr bych nyní i já vám položil otázku: jaká je vaše představa změny nebo řekněme revoluce přinejmenším v řádu vědy a na poli diskursu, když ji spojujete s tématy smyslu, projektu, původu a návratu, konstitutivního subjektu, zkrátka s veškerou tou tematikou, jež dějinám zaručuje přítomnost univerzálního Logu? Jakou možnost jí přisuzujete, když ji analyzujete v rámci dynamických, biologických, evolucionistických metafor, v nichž se obtížný a specifický problém historické mutace obvykle rozpouští? Či ještě přesněji: jaký politický statut můžete přiřknout diskursu, když v něm nevidíte nic jiného než jemnou průzračnost, která se na okamžik blýskne na hranici věcí a myšlenek? Neosvobodila vás praxe revolučního a vědeckého diskursu v Evropě za poslední dvě staletí od představy, že slova jsou jen závanem větru, šepotem zvnějšku, šumem křídél, který lze jen stěží zaslechnout při závažných otázkách historie? Nebo si máme myslet, že proto, abyste odmítl tento způsob čtení, usilujete o nepochopení diskursivních praktik v jejich vlastní existenci a snažíte se, proti tomuto čtení, trvat na dějinách ducha, rozumového poznání, idejí či mínění? Jaký strach vás nutí odpovídat v termínech vědomí, když k vám někdo mluví o praktikách, o podmínkách jejich existence, o jejich pravidlech a o jejich historických transformacích? Jaký strach vás nutí hledat za všemi hranicemi,

přerušenými, posuny či rozděleními velký historicko-transcendentální úděl Západu?

Řekl bych, že jediná možná odpověď na tuto otázku je odpověď politická. Ale nechme ji být pro dnešek stranou. Možná, že se k ní brzy jiným způsobem vrátíme.

Tato kniha byla napsána jednoduše proto, aby odstranila některé předběžné potíže. Tak jako kdokoli jiný, i já dobře vím, jak „nevděčný“ — v doslovném smyslu — může být výzkum, o kterém tu hovořím a který jsem podnikl již před deseti lety. Víím, že to může trochu skřípat, když se diskurs chápe nikoli ve smyslu mírného, tichého a intimního vědomí, jež se jím vyjadřuje, nýbrž temného souboru anonymních pravidel. Jak nepříjemné je nechat vystoupit meze a nutnosti určité praktiky tam, kdy jsme zvyklí pozorovat, jak se v čisté transparentci rozvíjí hra génia a svobody. Jak je provokativní pojednávat tyto dějiny diskursů, které byly až dosud zabydleny uklidňujícími metamorfózami života nebo intencionální kontinuitou prožívaného, jako síť transformací. A konečně jak je nesnesitelné, je-li to, co chce každý klást, již dáno předem, myslet kladení „sebe sama“ ve vlastním diskursu, když jej máme vyslovit, jak nesnesitelné je oddělit, analyzovat, kombinovat a znovu skládat všechny ty texty, které jsou dnes odkázány k mlčení, aniž by se tu někdy vykreslila transfigurovaná tvář autora: „Cože? Tolik nakupených slov, tolik značek zaznamenaných na tolik papírů a vystavených tolika pohledům, to obrovské úsilí udržet je mimo gesto, jež je artikuluje, tak hluboká úcta, spjatá s jejich zachová-

ním a s jejich zaznamenáním pro paměť lidí — to vše proto, aby nezůstalo nic po té nebohé ruce, která je načrtla, po onom neklidu, který se v nich chtěl ztišit, a po tom dokonaném životě, který nemá nic, v čem by přetrval, kromě nich? Není diskurs ve svém nejhlubším určení ‚stopou‘? A není jeho mumlání místem pro nesmrtelnost bez substance? Je nutné přijmout, že čas diskursu není časem vědomí neseného dimenzemi historie ani časem historie přítomným ve formě vědomí? Je nutné, abych předpokládal, že nemohu přežít ve svém diskursu? A že mluvím-li, svoji smrt tím nezažehnávám, nýbrž ustavuji ji, či spíš že odstraňuji všechnu interioritu onoho vnějšku, který je tak lhostejný k mému životu a tak *neutrální*, že nečiní žádného rozdílu mezi mým životem a mou smrtí?“

Dobře rozumím tísní všech těchto lidí. Bylo pro ně jistě dost těžké uznat, že jejich historie, jejich ekonomie, jejich společenské praktiky, jazyk, kterým mluví, mytologie jejich předků, dokonce i bajky, které jim vyprávěli v jejich dětství, že to vše podléhá pravidlům, jež nejsou všechna dána jejich vědomím; mimoto a navíc si sotva budou přát sesadit je ve prospěch diskursu, v němž by si přáli být schopni říkat bezprostředně, bez odstupu to, co si myslí, v co věří či co si představují; dávají přednost popírání toho, že diskurs je komplexní a diferencovanou praktikou, podléhající analyzovatelným pravidlům a transformacím spíš, než by byli zbaveni této milé, tak uklidňující jistoty, že nemohou-li změnit svět nebo život, mohou přinejmenším změnit jejich „smysl“ jedinou bystrou promluvou, kterou mohou vyslovit jen oni, a přebý-

vat tak nekonečně dlouho co nejbliže u zdroje. Tolik věcí jim již v jejich řeči uniklo: nechtěli nic jiného, než aby unikly, ba co víc, *to, co říkají*, ten malý fragment diskursu — ať vyslovaného či psaného, co na tom záleží — jeho křehká a nejistá existence, musí nést jejich život stále dál a stále déle. Nemohou unést (a lze to snad pochopit), že by slyšeli někoho říkat: „Diskurs není život; jeho čas není váš čas; v něm se nemůžete smířit se smrtí; může se docela dobře stát, že vahou toho, co jste řekli, jste zabili Boha; nemyslete si však, že ze všeho, co řeknete, vyrobíte člověka, který bude žít déle než on.“

I.....	7
II. DISKURSVNÍ REGULARITY	33
1. Jednotky diskursu	35
2. Diskursivní formace	51
3. Formování objektů	65
4. Formování modalit vypovídání	80
5. Formování pojmů	88
6. Formování strategií	99
7. Poznámky a důsledky	109
III. VÝPOVĚĎ A ARCHIV	119
1. Definování výpovědi	121
2. Funkce vypovídání	134
3. Popis výpovědí	163
4. Výjimečnost, exteriorita, kumulace	182
5. Historické <i>a priori</i> a archiv	193
IV. ARCHEOLOGICKÝ POPIS	203
1. Archeologie a dějiny idejí	205
2. Původní a pravidelné	213
3. Rozpory	226
4. Srovnávací fakta	237

5. Změna a transformace.....	250
6. Věda a vědění.....	265
V.....	293

MICHEL FOUCAULT • ARCHEOLOGIE VĚDĚNÍ

Z francouzštiny přeložil Čestmír Pelikán. Grafickou úpravu a obálku navrhl Dušan Straňák. Sazba písmem Utopia zhotovena v programu T_EX. Vytiskla Tiskárna Akcent Vimperk. Vydalo nakladatelství Herrmann & synové jako svoji 79. publikaci v Praze roku 2002.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du programme de participation à la publication F.X. Šalda, bénéficie du soutien du Ministère des Affaires Etrangères, de l'Ambassade de France en République Tchèque et de l'Institut Français de Prague.

Tato kniha, zařazená do podpůrného programu F.X. Šalda, vychází s finanční podporou Ministerstva zahraničních věcí Francouzské republiky, Francouzského velvyslanectví v České republice a Francouzského institutu v Praze.

116. pros. 2002